

Skrivingens
paradokser

Kvinne- FORSKNING

Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

utgis av KILDEN

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge
Årgang 25, 2001

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Turid Markussen

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Bjørn Roggenbühl

Sats: GCS AS

Trykk: GCS AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner og tidligere publisert materiale.

Løssalg: kr. 85,-

Abonnement 2001: kr. 300,-

Bankkonto: 1602.48.39625

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Grensen 5

0159 Oslo

Web: kilden.forskningsradet.no

E-post: post@kilden.forskningsradet.no

Tlf. 22 24 09 35

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder, tlf. 22 24 09 31

Toril Enger, tlf. 22 24 09 34

Anka Ødegaardshaugen, tlf. 22 24 09 37

Susanne Moen, tlf. 22 24 09 32

FORSIDEN:

Den nyeste generasjonen av feminister har gitt ut bøker som Fittstim, Råtekst og Matriark, der de skriver om sine egne liv. Det er derfor betimelig å minne om at feminismen i Norge ble født gjennom en forfatter som bevisst benyttet sitt eget livs erfaringer i kvinnesakens tjeneste. Camilla Collett (1813–1895) ble Norges første feminist. Hun brukte sin egen erfaring til å legitimere at hun satte kvinnens stilling under debatt i forfatterskapet sitt, i en tid da det offentlige rom var forbeholdt menn og kvinnevirkeligheten ikke var et tema for litteraturen. Hun kjempet for betydningen av indre dannelse. Kvinnens fremste oppgave er å være tro mot seg selv og respektere seg selv, hun må frigjøre seg ved å ta et oppgjør med sine egne holdninger og væremåte, mente Camilla Collett. I 1884, da Norsk kvinnesaksforbund ble stiftet, var tiden inne for også å kjempe for reformer. Camilla Collett hadde beredt grunnen ved å bruke 30 år på å skrive om kvinners posisjon i den borgerlige familien, i litteraturen og kulturen.

Kristin Ørjasæter

(Foto: Camilla Collett fotografert på sin 80-årsdag av Robert Collett. Bildet er utlånt av Gyldendal Norsk Forlag.)

Kjære leser!

Det å skrive er en viktig side ved forskeres virksomhet. Bøker og artikler; avhandlinger og utredninger; feltdagbøker, referater og kronikker – formene er mangfoldige og innholdet likeså. Dette nummer av *Kvinneforskning* er kommet i stand ut fra et ønske om å rette fokus særlig mot metodologiske og vitenskapsteoretiske sider ved skriving. Skriving handler om evnen til å formidle for et publikum, men det handler også om noe mer. For eksempel kan skriveprosessen ses som en viktig metode i det analytiske arbeidet, og dermed representere en viktig kilde til erkjennelse – dette er det mange som har erfaringer med: vi gjør oppdagelser, forstår bedre, idet vi prøver å sette ord på noe.

Er skriving noe vi gjør for å lære bort noe vi allerede har funnet ut, eller er det noe vi gjør for å finne ut av ting? Dette er et av skrivingens mange paradokser. Et fokus på skriving som belyser skrivingens metodiske eller vitenskapsteoretiske sider, er i tråd med «den refleksive vendingen» i kjønnsforskningen, en vending som har medført et kritisk blikk på forskersubjektet. På hvilke måter er forskeren delaktig i det hun forsker på? Og hvordan kan denne delaktigheten utnyttes til fordel for forskningen? Kan forskeren utnytte sin skriveprosess bedre, for bedre å forstå det fenomen hun prøver å si noe om?

Det erkjennelsesmessige potensialet i skriving er blant de ting skriveforskeren Marte E. Halse tar opp i sin tekst i dette nummeret. Hun fokuserer på skriveprosessen, med utgangspunkt særlig i tekstteori, hermeneutikk og egen skriveforskning. Sentralt i teksten hennes er den betydning en refleksjon rundt egen forskerrolle kan ha i det faglige arbeidet. Hun peker også på møtepunkter mellom dette og spesielt arbeidet til den feministiske vitenskapsteoretikeren Sandra Harding.

I likhet med Halse skriver Sissel Lie om den prosessen fagskriving utgjør. Lie tar utgangspunkt i poesien og spør om den kan hjelpe oss til å skrive gode fagtekster. Sen-

tralt i teksten hennes står spørsmålet om hvilke idealer vi som kvinnelige forfattere har å forholde oss til og hvordan disse har betydning for den form teksten tar. Igjen er fokus på skriving som prosess, og hvordan denne prosessen også har betydning for det ferdige resultat.

Både Halse og Lie er forskere ved NTNU der de blant annet har jobbet sammen i prosjektet «Skrivingens rom». Det er ikke tilfeldig at det i dette nummer av *Kvinneforskning* er med to forfattere fra det tverrfaglige miljøet rundt NTNU som har skriving og skriveprosessen som sitt viktigste felles gjenstandsfelt. Dette er et nyskapende miljø hvis interesser i mange tilfeller overlapper med kjønnsforskningens, og det er gledelig å kunne presentere tekster av to sentrale forskere fra dette miljøet.

Om poesien spiller en rolle i Sissel Lies tekst, så er den hovedtema i Carin Franzéns artikkel. Hun skriver om den svenske forfatteren Katarina Frostenson, og dette blir samtidig en flott anledning til å presentere Frostenson for et norsk publikum. Frostensons diktning inneholder ifølge Franzén «en etisk dimensjon», en dimensjon som nettopp framkommer gjennom måten en bruker språket på. Å få «det andre» til å høres i språket er et prosjekt Frostenson forfølger i sin skriving, dette som motvekt til massemedienes praktiske språk.

Andre tilnærminger til emnet skriving finner vi i kommentardelen av dette nummer. Her skriver Harriet Bjerrum Nielsen en tekst med utgangspunkt i en samfunnsvitenskapelig skrivepraksis. Den kan leses som en praktisk manual til hjelp i skriveprosessen, men også som en invitasjon til debatt om forholdet mellom skriving og vitenskapsteori. Samtidig som hun understreker behovet for å ha et klart budskap i sine tekster, synliggjør hun at hun selv i noen grad har endret syn på hvordan fagtekster bør skrives, som resultat av den poststrukturalistiske vitenskapskritikk.

I forbindelse med dette nummer om skrivning var det også naturlig å rette et blikk mot tidsskriftet *Kvinneforskning* selv. Hva slags rolle har tidsskriftet hatt i forhold til kvinne- og kjønnsforskningen i kraft av å være en kanal for faglige tekster av mange slag, kvinne- og kjønnsforskere imellom, og mellom disse og andre som er interessert i kjønnsfaglige spørsmål? For å belyse dette og flere andre spørsmål inviterte Beatrice Halsaa (i samarbeid med undertegnede) tre tidligere redaktører i *Kvinneforskning* (eller *Nytt om kvinneforskning*, som det het inntil 1995) til en samtale. Resultatet er en artikkel som gir en rekke interessante perspektiver i forhold til utviklingen av tidsskriftet og av kvinne- og kjønnsforskningen, og som samtidig presenterer synspunkter i forhold til den videre utvikling av bladet.

I dette nummer presenteres også to tekster om ganske andre tema, skjønt massemediene, som Katarina Frostenson vil til livs, også er skyteskive i Elisabeth L'orange Fürst og Hege Widerbergs engasjerte artikkel. De fokuserer på medias behandling av fedme, som de mener er svært kritikkverdig idet den formidler dypkulturelle aversjoner i forhold til kropp og kvinnelighet. Dette gjør medias fettfokusering til en trussel blant annet i forhold til spiseforstyrrelser. I teksten trekker de veksler blant annet på psykoanalyse, noe for øvrig også Lie og Franzén gjør i sine tekster, om enn for andre formål.

Til sist er det hyggelig å presentere en tekst som i liket med Beatrice Halsaa's tekst retter et historisk fokus på kvinne- og kjønnsforskningen: Bente Rasmussen har tatt for seg Harriet Holters antologi *Kvinner i fellesskap*, som kom ut i 1982 som del av Universitetsforlagets serie om kvinneforskning i Norge. Rasmussen tar for seg bokas tema – grunnlaget for fellesskap og kollektiv handling blant kvinner og menn i arbeidslivet – og spør hvordan forholdene ligger til rette for kollektiv handling i arbeidslivet 20 år etter. Hun gir dermed et historisk interessant innblikk i arbeidslivsforskningen, som jo har vært et av de felt der kvinne- og kjønnsforskningen har stått sterkest.

Uten at det på noen måte var tenkt slik da dette nummer ble planlagt: det er ikke ueffent, om enn en tanke pretensiøst, å takke av som redaktør idet bladet presenterer noen historiske blikk på feltet. Etter å ha redigert fire numre (hvorav et dobbeltnummer, i samarbeid med Nils Axel Nissen), har jeg hatt kontakt med et bredt utvalg av kvinne- og kjønnsforskere, noe som har vært svært givende. En stor takk for innsatsen til alle skribentene (som til dels har måttet tåle en hel del runder med revisjoner), til fagkonsulentene (som med stor villighet har stilt opp) og også alle andre ute i miljøene som har bidratt med innspill og synspunkter. Jeg vil også takke KILDEN og spesielt redaksjonssekretær Toril Enger for godt samarbeid. Langt fra alle redaktører er så heldige å ha et eget apparat som tar seg av produksjon og markedsføring. Som del av dette apparatet har Anne K. Haugestad fungert som tidsskriftets svært kompetente korrekturleser: en takk også til henne for det som har vært et lærerikt samarbeid.

Min tid som redaktør har kommet i stand i en overgangsfase for tidsskriftet, der det har vært jobbet for å få etablert en redaksjon som institusjonelt er sterkere forankret i fagmiljøene enn hva som har vært tilfellet tidligere. Det har vært en spennende tid å jobbe for tidsskriftet i, der den største endringen ligger i at vi har tatt i bruk ekstern fagkompetanse til å bistå redaksjonen i vurderingen av innsendte tekster – et viktig redskap for en redaksjon, ikke minst gitt at kjønnsforskningen stadig sprer seg over flere fag og flere tematiske felt. Etableringen av et redaksjonsråd, som nå har funnet sted (detaljer på KILDENs nettsted), er også en viktig brikke for å styrke det faglige arbeidet med tidsskriftet. Jeg vil benytte anledningen til å ønske den nye redaksjon, ledet av redaktør Lise Widding Isaksen, lykke til i det videre arbeidet med tidsskriftet, og for eget vedkommende takke hjerteligst for en svært lærerik redaktørperiode.

Turid Markussen

Innhold

<i>Sissel Lie</i> : Skriverens indre og ytre lesere	4
<i>Marte E. Halse</i> : Hvem er jeg og hvem kan jeg være når jeg skriver?	11
<i>Carin Franzén</i> : Öppenheten i det andra	35
<i>Bente Rasmussen</i> : Kollektivsvake kvinner og kollektivsterke menn?	47

KOMMENTAR

<i>Harriet Bjerrum Nielsen</i> : Et innpust og et utpust – om artikkelskrivning i kvalitativ samfunnsforskning	62
<i>Beatrice Halsaa</i> : «Alt har sin tid» – Tre redaktører ser tilbake på sitt hjertebarn	71
<i>Elisabeth L'orange Fürst og Hege Widerberg</i> : Fettfobi og kvinnekropp	92
<i>Ellen Mortensen, Paal Bjørby, Reidar Lie, Gry Brandser og Birger Angvik</i> : Feilslått fektning mot «queer» teori	103

BOKOMTALER

<i>Inga Bostad og Hilde Bondevik: Tenkepauser. Filosofi og filosofisk refleksjon 1.</i> Omtale ved Elin Svenneby	105
<i>Anne Eriksen: Historie, minne og myte.</i> Omtale ved Birgitta Svensson	108
<i>Hilde Danielsen: Dei moderne kvinnene i Odda. En studie av mødrehygiene og barneavgrensing i mellomkrigstida.</i> Omtale ved Tone Schou Wetlesen	112

Skriverens indre og ytre lesere

Av Sissel Lie

Fagskriving som skapende virksomhet er tema i denne teksten, der Sissel Lie drøfter hvordan ulike adressater kan spille ulike roller i den skapende prosessen. Både de av tekstens adressater som kan finnes i en selv, som en slags indre lesere, og de virkelige personer som leser og kommenterer teksten underveis, virker inn på hva som blir tenkt og hvordan vi skriver. Har disse adressater og lesere kjønn? Lie tar utgangspunkt i psykoanalytisk teori som tildeler «det kvinnelige» og «det mannlige» ulike roller som idealer for forfatteren. Hun skriver selv både fag- og skjønnlitterært, og trekker i denne teksten spesielt veksler på sine erfaringer med skriving fra samarbeidsprosjektet «Skrivingens rom».

Noen skriver dikt i smug og drømmer om å utgi en diktsamling, men de ville ikke drømme om at diktene deres kan være veier inn i en god fagtekst. For er ikke diktning vesensforskjellig fra fagskriving? Dikt lærer oss å lytte mer oppmerksomt til oss selv, får oss til å se nærmere på våre indre bilder. Vi kan strides om hvor disse bildene kommer fra, men den energien, det begjæret som kommer til uttrykk, den fantasi og iderikdom som utfoldes når vi skriver poesi, kan også hjelpe oss til å skrive en god fagtekst.

Hjernen har noen muligheter til å skape sammenhenger som vi setter i gang ved å skrive, og når disse sammenhengene gir ny

erkjennelse, er det en skapende prosess enten det er skjønnlitteratur eller fagtekster. Skriving får meg til å tenke mer, tenke annerledes. Men dialogen med andre lesere underveis er en betingelse for at mine tekster skal bli tenkt ferdig, tenkt dit det viser seg at jeg ville. Og selv om skriving er en ensom prosess – innimellom – syder det av lesere i meg, rundt meg, noen ganger blir det til og med for mange, fordi teksten får for mange adressater. Da gjelder det å skrive flere tekster.

Det krever selvtillit å skrive tekster, fordi prosessen avhenger av at vi tror på det vi har å si og på at vi kan få sagt det, slik at vi tar vare på våre egne flyktige ideer og

unngår bare å repetere det som allerede er sagt. Skrivning krever åpenhet for hvem man er og ikke vil være og mot til å være mer synlig enn man egentlig orker. Derfor er skrivning for meg også nært knyttet til selv-innsikt og selvutvikling. I den prosessen har jeg hatt behov for kvinnelige forbilder, og det finnes kvinner i virkelighetens verden som vi ikke behøver å idealisere for å respektere og beundre og ikke minst lære av. Jeg har også måttet utforske mine monstre.

I denne artikkelen skal jeg i tillegg til å henvise til min egen erfaring med skrivning og arbeidet innenfor NFR-prosjektet «Skrivningens rom», referere noen idéer fra psykoanalytiker Michel de M'Uzan og psykoanalytiker og filosof Luce Irigaray. De har begge interessante tanker om språk som kan knyttes til fagskriving og kvinner, og jeg skal bruke deres ideer som utgangspunkt for mine egne tanker om skrivning.

Den indre leseren

Når jeg skriver, har jeg en alliert i meg selv. Jeg appellerer til mitt ubevisste i den forstand at jeg laster inn kunnskap og spørsmål og skriver og ser hva som skjer. Kanskje kommer svaret i en drøm eller når jeg våkner?¹ Michel de M'Uzan sier at vi alltid har en ubevisst indre leser når vi skriver.² Han tenker på skjønnlitterære forfattere, men definerer vi fagskriving som skapende, er det ikke noe i veien for å tenke seg at alle som skriver tekster, har en slik indre instans. De M'Uzan sier man alltid ubevisst henvender seg til noen når man skriver. Denne instansen kan være taus, men forestillingen om vedkommendes mening er svært viktig. Denne leserfiguren har trekk fra både overjeg og et jeg-ideal og kan ha både faderlige og moderlige trekk, men er ikke en forestilling om virkelige foreldre. De M'Uzan tror ut fra klinisk erfaring at en slik indre leser med sterke moderlige trekk etterhvert vil lage store problemer for den skapende virksomheten, fordi han definerer denne leseren som en mors-klisjé med total

mottagelighet, åpenhet uten betingelser, både i forhold til voldsomme drifter og ekstrem selvhevdelse hos kunstneren. Det kan føre til en litteratur uten regler, uten brems, nær det patologiske, sier han.

Den identifikasjon som foreligger med en morsfigur, har imidlertid med en svært grunnleggende identifikasjon å gjøre og bidrar til å fremme skapelsesprosessen i starten. En fiksering på det moderlige hindrer likevel, ifølge de M'Uzan, kunstnerisk modning. Via en homoseksuell identifikasjon blir den indre figuren til en farsfigur som står som garantist for kunstverket. Det er her vi ser at de M'Uzan ikke tenker på kjønn og utelukker kvinnelige skrivere. Forfatteren kan utvikle en ubevisst skyldfølelse, sier han, både fordi skriveprosessen krever at man oppgir sitt ansvar for den ytre verden, i alle fall for en tid, og fordi den nye indre farsfiguren man har skapt, betyr at man har eliminert den reelle faren, noe som kan oppleves som et drap.

De M'Uzan understreker den indre leserens mulighet for transformasjon – vedkommende kan bli et *alter ego* eller forfatterens dobbeltgjenger. Som vi vet er en dobbeltgjenger gjerne et monster. For en kvinne ville det bety at hennes indre leser også kan være en kvinne, til og med et kvinnemonster. Om jeg appliserer de M'Uzans modell på kvinnelige forfattere, ville det nok for psykoanalysen være en forutsetning at begge kjønn identifiserer seg med normen, med den tradisjonelle psykoanalysens autoritet, altså med en faderlig leser, og frigjør seg fra morsfiguren. Følger vi imidlertid de M'Uzans tanker om homoseksuell identifikasjon, vil dette *alter ego* bli en kvinnelig garantist for retten til å skape. Samtidig vil den kvinnelige indre leseren bidra til at den kvinnelige skriveren frigjør seg fra virkelighetens morsfigurer, noe som ikke betyr at forholdet til mor avsluttes, men at datteren selvstendiggjøres i forhold til disse mødrene som autoritet. Jeg tenker meg en moderlig leser som har likhetstrekk med skriveren, og som sier: Vær deg selv. Eller kanskje er det et indre bilde

av den kvinnelige skriveren, som ansikt til ansikt med seg selv får styrke til å være sjenerøs i forhold til sin egen skrijving. Det betyr ikke at denne indre leseren ikke er kritisk. Motstand er en betingelse for at teksten skal utvikle seg, og det er sjelden at en tekst blir dårligere av å bearbeides.

Hvorfor er jeg interessert i en psykoanalytisk modell som egentlig ikke passer på kvinner som skriver fag? Kanskje fordi de M'Uzan tenker seg en moderlig leser i det ubevisste som er gavmild og åpen. Det er inspirerende å forestille seg en type ubevisst moderlighet som står til tjeneste for mine skapende prosesser. Han knytter imidlertid moderlig åpenhet til formløse tekster og fare for identitetsoppløsning for forfatteren og klarer ikke å forestille seg en annen type morsfigur, aktiv og sjenerøs, utenfor den pre-ødipale forklaringsmodellen, som likevel alltid vil ha en annen rolle for kvinner enn en farsfigur. Selvfølgelig kan ingen forbli i livmorens konturløse varme! Men hvem skal kvinner identifisere seg med bevisst og ubevisst, om ikke med en morsfigur som oppmuntrer til å gjøre det beste ut av det de er?

Jeg fester meg også ved tankene på ubevisst skyldfølelse hos skriveren. Skriverens nødvendige konsentrasjon om seg selv i en skriveprosess skaper problemer for voksne skrivende kvinner som gjerne definerer omsorg for andre som sin viktigste oppgave. Det er lett å bli overveldet av alt man ikke rekker når man er slukt av en skriveprosess, og om noen av virkelighetens morsfigurer ekskluderes gjennom skriveprosessen, kan skyldfølelsen komme. Når *alter ego* truer med å bli et monster av vond samvittighet, er det godt at den indre leseren også har den nødvendige autoritet til å nedkjempe monsteret og gi skriveren rett til å skrive.

Kvinnen som ideal

Michel de M'Uzans tanke om at man har en indre leser som har moderlige, idealiserte

trekk, er beslektet med Luce Irigarays idé om at kvinner trenger kvinneforbilder for å kunne gi uttrykk for sitt begjær og derved kunne skape seg selv. I 1970-årene skriver hun om «modermordet» som basis for vår vestlige kultur.³ Moren, det fundamentalt fruktbare og kvinnelige, verdens opprinnelse, blir ikke hedret, men glemt. Vår kulturs mødre er undertrykte, og døtrene har bilder av mødre som matstasjoner, ikke selvstendige individer. Dersom kvinner etterligner disse mødrene, sier Irigaray, utsletter de seg selv.

Irigaray ser for seg en ny måte å tenke forholdet mellom mor og datter på. Dette vil gi et nytt språk, en ny form for kommunikasjon, noe som vil true farsmakten, som er avhengig av at kvinner ikke solidariserer seg: «Forholdet mor–datter, datter–mor utgjør en ekstremt eksplosiv kjerne i våre samfunn. Å tenke det om, endre det, betyr å svekke grunnlaget for den patriarkalske orden.»⁴ Kvinnefrigjøring dreier seg ikke om frigjøring fra mor, men frigjøring sammen med mor. For døtrene handler det om å «vekke til live deres mor som kvinne og forsones med henne».⁵ Kvinner må ha noen å ligne for å skape en kvinnelig identitet:

Når det gjelder oss døtrene, dersom forholdet til mor er et forhold til behovet, uten mulig identitet, og vi går inn i begjæret for å bli objekter for fars begjær, hva vet vi da om vår identitet og vårt begjær (...) Ingenting (...) Det vi har igjen i virkeligheten av forholdet til mor er klagesangen (...) Men om mødrene kunne være kvinner, ville det være en helt annen type begjærets tale mellom datter og mor, sønn og mor, som jeg tror ville endre språket, som snakkes nå, fullstendig.⁶

I artikler fra midten av 1980-årene tar Irigaray utgangspunkt i religion og mytologi og peker på at kvinner har det samme behov for et absolutt ideal som menn.⁷ Kvinner må ha et slags objektivt ytterpunkt for sin

egen utvikling. For menn er Gud et slik ideal. Kvinners ideal må ligne virkelighetens kvinner, sier hun, det skal være den guddommeliggjorte kvinnen. Uten et slikt ideal er det ingen kunstnerisk fremgang, ingen fremskritt i refleksjon eller kjærlighet. Idealet er da garanti for at vår subjektivitet kan ta form. Uten ideal kan kvinner få monsterkarakter:

Kvinner har ikke noe annet djevelsk ved seg enn sin mangel på Gud og det faktum at uten Gud er de underkastet modeller som ikke passer dem, som sender dem i eksil, som fordobler dem, maskerer dem, skjærer i ham og i henne, hindrer dem i å gjøre fremskritt i kjærlighet, kunst, tenkning, i fullendelsen av det ideale og guddommelige i dem.⁸

Verken de M'Uzan eller Irigaray går videre med skyldfølelsen og monsterbildene som er baksiden av de idealiserende bildene. For meg er det vel så interessant, når man i forsoekt på å nå et ideal, kan føle seg som et uhyre. Og det er mange ubehag å utforske. Står man fast fordi det er noe man ikke har lyst til å se? Har man hemninger og ubeviste holdninger som påvirker skriveprosessen? Kanskje kan virkelighetens lesere hjelpe til å sette navn på slike monstre.

De virkelige leserne

Når jeg opplever at jeg hindres i skriveprosessen av en indre sensor, er det kanskje den indre leseren som er blitt for «faderlig» streng? Når jeg bæres av skrivingen, overbevist om at jeg får til hva det skal være, er det da min indre moderlige leser som støtter meg? Disse metaforene er her ikke knyttet til kjønn, for farsfigurer kan oppføre seg moderlig og morsfigurer faderlig. Man kan oppleve at de M'Uzans psykoanalyse har satt seg fast i en form for kjønnstenkning som hindrer oss i å komme videre. Den ubeviste indre leseren, slik jeg har beskrevet henne, og Irigarays idealiserte bilde av

kvinnen, fokuserer kvinners behov for en eller flere støttespillere i skriveprosessen. Hun har mye til felles med de virkelige leserne og idealene jeg har hatt i min skriveprosess. De M'Uzan skriver, som vi har sett, om hvordan en moderlig ubevisst leser, som er preget av total mottakelighet og åpenhet og som står til disposisjon for skriveren, kan bidra i den første fasen av skriveprosessen. Det gjelder også for virkelighetens lesere. Kanskje velger jeg ubevisst virkelige lesere som ligner på min indre leser mange figurasjoner? De åpne, gavmilde leserne er ideelle i den første, famlende fasen av min skriveprosess når jeg selv er usikker på om prosjektet holder. Senere kan de samme leserne fungere som sensorer. De kan dessuten være der og vente på teksten, slik at det blir en viktig motivering for å fortsette.

Irigarays tanker om kvinneidealer, enten de er guddommeliggjorte eller moderlige, stemmer overens med behovene i min tidlige skriving da jeg søkte bekreftelse på at det finnes en kvinnelig genealogi, en arvefølge, som Irigaray sier,⁹ av skrivende kvinner. Senere har det betydd mye for meg at andre kvinnelige forfattere, som den franske universitetsprofessoren og forfatteren Hélène Cixous, har reflektert over skriving, ikke minst over akademisk skriving, og også har arbeidet med å fornye sjangeren.¹⁰ Irigarays tekster, særlig i 1990-årene, f.eks. *J'aime à toi*¹¹, viser at også hun prøver å skrive fagtekster som bryter med den akademiske sjangeren. Fornuftsspråket kan fortsatt brukes for å «narre systemet», selv om det alltid må overskrides, sier hun, og målet er: «å innføre begjærets, smertens, gledens, kroppens verdier igjen».¹² Skal vi følge henne og andre i utforskningen av fagsjangernes muligheter, kan virkelige lesere brukes til å bekrefte og sensurere, slik at vi forsikrer oss om at teksten fortsatt fungerer som en fagtekst.

I min dialog mellom teori og praksis finner jeg ikke alltid spørsmål og svar som korresponderer. De ideene jeg har tatt utgangspunkt i, handler mest om utgangspo-

sisjonen i en tekstproduksjon. I min praksis er forholdet til den virkelige leseren like viktig for den erfarne skriveren og særlig viktig når teksten for alvor begynner å ta form. Leseren har andre oppgaver enn å støtte den usikre skriveren i startfasen, enten det gjelder de første tekstene hun skriver eller begynnelsen på en ny tekst.

De virkelige leserne er gjerne likeverdige fagfeller i en veiledningsprosess, ikke nødvendigvis på samme nivå i universitets-hierarkiet, men i en prosess der vi alle er både skrivere og lesere med det samme ønsket om å gjøre de tekstene vi arbeider med best mulig. Som fagskriver trenger jeg mange omsorgsfulle lesere, folk jeg har respekt for og som gir meg mot både til å starte på en tekst og til å holde ut når skrivingen går i stå – for det gjør jo skriving rett som det er. Det er stor forskjell på den tilbakemeldingen en skriver trenger, på forskjellige stadier i skriveprosessen. I starten er det viktigst for meg å få en bekreftelse på at prosjektet holder, at det finnes spennende idéer å gå videre med. Senere vil jeg ha mer spesifikke kommentarer og motstand, for da er jeg ikke så sårbar. Leseren må passe på at skriveren selv får si hva slags type kommentarer hun vil ha.

Det er mulig å være en god leser selv om man ikke er fullt ut faglig kvalifisert, for leserkompetanse er ikke det samme som faglig kompetanse. Leseren bør vite hvordan man har omsorg for en tekst, hvordan man peker på tekstens muligheter. Å få utdelt glansbilder og stjerner er ikke særlig nyttig om man ikke i tillegg får konkrete råd for å komme videre! Omsorg for en tekst betyr også å lære skriveren å stole på seg selv, noe som igjen vil si at skriveren vet at leseren er ærlig og yter motstand – det kan være vanskelig i en nær omsorgsrelasjon. Og leseren må også påta seg ansvaret for å være sensor, slik at de tekstene som ferdigstilles, blir gode nok.

Det er dramatisk for en skriver når det ikke settes ord på det som ikke er godt nok i en tekst. I det øyeblikket jeg som leser ikke lenger orker eller våger å si fra hva

som er galt, er jeg blitt en upålitelig leser. Det er imidlertid forskjell på motstand for å utvikle en tekst og motstand for å avlive den. Vi har lært å rette det som er galt i en tekst. Skriverens motivasjon er svært lett å ødelegge med for negativ kritikk. Det er ikke alltid nødvendig å insistere på det man synes er feil. Det er viktigere å understreke det som peker videre og kan bli bedre.

Om man ønsker å sette ord på noe som ennå ikke er sagt, beskrive på en ny måte, tar det tid. Det tar lang tid å tenke! Den ideelle leseren er nettopp den som er i stand til å oppfange det som ennå ikke er klart uttrykt i teksten. Da kan leseren lede skriveren mot det skriveren vil si og oppmuntre til å gå videre med interessante poeng ved hjelp av eksempler fra teksten. Leseren bidrar også til tenkningen ved å være raus med egne idéer. Min erfaring er at man som leser får mer igjen enn man gir fra seg. Men det kan være vel så viktig å stoppe opp ved interessante steder i teksten og spørre skriveren hva mer hun har å si.

En skriveprosess med mange lesere kan skape mistanke om at man ikke har tenkt alt selv! Selvstendighet er et ideal i vårt samfunn, og det er en utbredt myte at vi tenker alene, noe ingen fagskrivere bør gjøre. Poenget er jo nettopp å gå inn i en dialog med andre skrivere og lesere. Selvfølgelig er det noe helt annet å utvikle ideer gjennom diskusjon og utveksling av tanker enn å plagiere andre. I samarbeid med andre er det umulig å gi ut noe som kommer fra en annen, som sitt eget. Det kan likevel oppstå problemer i en gruppe der noen skriver mer og raskere enn andre. Kanskje man kan takke for idéen ved å referere i teksten til den som først hadde den, selv om vedkommende ikke selv har skrevet noe ennå.

Skriveren som datter og leseren som mor

Respons på tekster gir en type faglige diskusjoner som er utviklende for alle som deltar. I NFR-prosjektet «Skrivingens rom»

har vi hatt en gjensidig veiledningspraksis mellom fast ansatte og rekrutter.¹³ Professorene har underskrevet kontrakt på at hun skal bistå sine stipendiater, og de har rett til et visst antall veiledningstimer per år i tre år. En professor kan lide av en viss arroganse i forhold til hva man kan få hjelp til av sine stipendiater, og være i den tro at man har vokst fra veiledning. For denne professoren har det vist seg svært nyttig å få stipendiatenes blikk på sine utkast. Det kan dreie seg om å diskutere i mindre grupper eller å ha dialog med en utvalgt leser. Den erfarne skriveren er ofte svært alene i sin skriveprosess og går glipp av andres omsorg for teksten og denne typen tekstutvikling underveis, men det er selvsagt ubehagelig og ubeskyttet å vise frem en uferdig tekst når man har et navn og/eller en posisjon å forsvare. De første utkastene før man har tenkt ferdig, kan være ganske hjelpeløse!

Fordi veiledningen i «Skrivingens rom» er basert på et gjensidighetsprinsipp, er det ikke vanskelig å spørre leserne om å lese utkast både to og tre ganger i løpet av skriveprosessen. Nå i e-postens tid er det lett-vint å sende tekster frem og tilbake. Vi har erfart at tekstene blir bedre gjennom denne typen samarbeid og vil ikke unnvære det. En slik etablert gruppe gjør også at man alltid har en eller flere lesere når man trenger dem.

Siden vi er fem kvinner i «Skrivingens rom», har vi mer eller mindre ubevisst gått ut og inn av mors- og datterroller, og i den grad vi har vært i stand til det har rollene vært uavhengige av alder og status. Selvfølgelig dreier ikke dette seg om kjønn, men om leserkompetanse og holdninger. Konkurransen som ellers er ansett som nødvendig for å få noe skrevet ved universitetet, er tonet ned og overlatt til andre fora. Leseren er mor, åpen og sjenerøs med egne tanker, men også sterk nok til å yte motstand. Skriveren er datter og har respekt for den andres vurderinger, men har også sine motforestillinger og kjenner på hva det er viktig å ta vare på i tekstene.¹⁴ Og fra et øyeblikk til et annet er det datterens tur til å være

mor og yte omsorg for en ny tekst, og moren må glemme sin autoritet og lytte til hva den andre mener – et rollespill som er mindre krevende enn å være mor og datter på heltid, men som fordrer at man prøver å være ydmyk og lydhør, nysgjerrig og raus.

Det er klart at en slik praksis kan skape avhengighet. Man kan ikke greie seg lenge uten inspirerende samarbeid og blir avhengig av å få aksept på at teksten er god nok før man sender den fra seg. Men er det et mål å sende teksten som flaskepost fra en øde øy og få kritikken som et tordenskrall lenge etterpå? Den sårbare skriveren starter ofte alene i verden prisgitt sine ubevisste, ustabile konstruksjoner og uoppnåelige idealer, men der kan hun ikke bli. Hun må ut på jakt etter virkelighetens lesere som er villige til å yte den omsorg for teksten og skriveren som hun trenger. Har hun ingen venner som passer? Et eller annet sted finnes det andre like sårbare skrivere som også er alene i forskningsverdenen, dem kan hun både hjelpe og støtte seg til. Noen ganger må det mot til for å nærme seg mulige lesere, andre ganger krever det oppfinnsomhet for å få til slike fellesskap, men lykkes man, gir det stor uttelling for teksten og mulighet for å bearbeide både idealer og skremmebilder!

Sissel Lie
professor
Romansk institutt
NTNU

Noter

1. Jeg har skrevet om denne typen «tenkeskriving» i *Fri som foten. Om å skrive fagtekster*, og i *Fagskriving som dialog*.
2. Michel de M'Uzan, 1977.
3. Luce Irigaray, 1977.
4. Luce Irigaray, 1981, s. 86. Alle oversettelsene fra fransk er mine.
5. Ibid., s. 62.
6. Ibid., s. 89.
7. Se f.eks. Luce Irigaray, 1985 og 1986. Jeg skriver mer utførlig om dette i Lie, 1999.
8. Luce Irigaray, 1985, s. 300.

9. Luce Irigaray, 1981, s. 29–30.
10. Se f.eks. Hélène Cixous: *Nattspråk*.
11. Luce Irigaray, 1992.
12. Luce Irigaray, 1981, s. 88.
13. «Skrivingens rom» har publisert en artikkel-samling, *Fagtekster som dialog*.
14. En takk til Ingvild Folkvord, en av deltakerne i «Skrivingens rom», for begrepene *mor* og *datter* i lese/skriveprosessen.

Litteratur

- Cixous, Hélène 1996 *Nattspråk*, Oslo: Pax
 Irigaray, Luce 1977 *Ce sexe qui n'en est pas un*, Paris: Minuit
 Irigaray, Luce 1981 *Le corps-à-corps avec la*

mère, Ottawa

- Irigaray, Luce 1985 *Femmes divines*, *Critique* 454, mars
 Irigaray, Luce 1986 *Femmes, le sacré et l'argent*, *Critique* 467, april
 Irigaray, Luce 1992 *J'aime à toi. Esquisse d'une félicité dans l'histoire*, Paris
 Lie, Sissel og Ingfrid Thowsen (red.) 2000 *Fag-skriving som dialog*, Oslo: Gyldendal Akade-misk
 Lie, Sissel 1995 *Fri som foten. Om å skrive fagtek-ster*, Oslo: Ad Notam Gyldendal
 Lie, Sissel 1999 *Mor og Medusa. Portrett av den moderne kunstneren*, Oslo: Pax
 M'Uzan, Michel de 1977 *De l'art à la mort*, Paris

Jeg er den fornuftige piken. Ingenting uventet kan skje. Ikke en flik vil bli til overs, ikke som en hviskning en gang.

Roland Barthes sa at når teksten ikke har mer å si, så vil den iallfall i en hviskning la oss forstå at den ikke sier alt. Slik skal ikke fagteksten være. Den skal være ren og ryddig, og ikke hviske og snakke om noe jeg ikke har ment. Det skaper uorden der vi bor. Teksten må skjæres til slik at den ikke blir mer uttrykksfull enn meg. Den skal ikke gi skinn av noe indre liv, eller være listigere enn oss. Vi vil ikke la oss overrumple av det vi skriver. Vi vil heller ikke sitte igjen med fliker og rester som blir til overs, fordi vi ikke forstår hvor det hører hjemme i sammenhengen. Det låser vi ned i skuffer. Slik blir det lite i reserve når vi skriver og leser.

Jeg smaler inn, rydder skap og loft i tekstene mine, streng i min sortering (det jeg ikke venter å finne, kaster jeg), strekker tekstene som krøllete laken fra et tørkeloft, jeg er ute etter et budskap, prøver å være klok og fornuftig, leter etter en stemme, hør på meg! Jeg er en som snakker, forsøker å stå stille mens jeg lytter (og jeg tar ikke et eneste dansetrinn), strammer meg opp til å være verken sorgfull, sint eller leken.¹

Hvem er jeg og hvem kan jeg være når jeg skriver?

Om å skrive seg til erkjennelse, se med leserens blikk og framstå i forskerens posisjon som en forteller

Av Marte E. Halse

Med utgangspunkt i tekstteori og hermeneutikk, så vel som egen erfaring som lærer, skrivepedagogisk forsker og fagskriver, beveger Marte E. Halse seg med denne teksten inn på territoriet til feministisk vitenskapsteori. Skriveprosessens betydning for erkjennelse er et sentralt tema, idet hun setter fokus på skrivingens betydning i arbeidet med å utvikle posisjoner hvorfra vi som forskere har noe å si. Med referanse til vitenskapsteoretikeren Sandra Harding argumenterer Halse for betydningen av å fokusere på skriveprosessen i utviklingen av feministisk kunnskapspraksis.

Tittelen på et foredrag jeg holdt i 1992 for kvinneforskere på forskningsseminaret «Kunnskapsproduksjon og forskersubjekt»,

startet med to spørsmål: «Hvem snakker jeg med hos meg selv når jeg skriver, og hva har jeg å si andre? Om skriving som dobbel

dialog.»² Både spørsmålene og undertittel er symptomatisk for noe jeg lenge har vært opptatt av: Å skrive innebærer ulike former for dialog, eller kan betraktes som å være i samtale både med andre og seg selv. Det å skrive er dessuten alltid forsøk på å bli et subjekt i posisjon som har noe å si, eller med den russiske litteraturviteren Mikhail M. Bakhtin, subjekter i «opposisjon», noe som med Bakhtin er en betingelse for all meningsproduksjon.

Ifølge engelske definisjonsordbøker skrives ordet «opposite» seg fra relasjoner ansikt-til-ansikt. Bakhtin bruker «opposition» som et begrep / en metafor når han skriver om romanens diskurs for å betegne subjekter som trer fram og blir synlige for hverandre i posisjoner / på egne steder.³ Og skriver vi ikke egentlig ut fra en romantisk forestilling og med et slags håp om at vi kan framstå for hverandre med våre tanker og det vi har på hjertet i en slags ansikt-til-ansikt relasjoner?⁴ Teori om tekst og skriving lar oss forstå at dette er umulig og at vi selv, som teksten, er et mangfold av stemmer. Bakhtin rettet oppmerksomheten mot tekstens heteroglossia⁵ og viste oss teksten som befolket og posisjonert av andre. Om tekstene våre sier Bakhtin bl.a. at de er «shot through with shared thoughts, points of view, alien value judgements and accents».⁶ Ordene vi bruker har stemmer fra andre, og teksten og det vi prøver å si fraktes med seg andres budskap og tanker som ikke er våre egne. Ordene «husker» å ha deltatt i tidligere kontekster, sier Bakhtin. Språket er m.a.o. aldri et uskyldig redskap for tanken, ordene bærer på erindringer og på andres perspektiver, holdninger og intensjoner. Heller ikke leserens perspektiv kan unndras teksten min. Også leserens ord vil være meningskonstituerende i den teksten jeg skriver. Skriving har alltid henvendelsens karakter, framholder Bakhtin. For å benytte Bakhtins metaforer så skriver vi oss inn på leserens «territorium», eller vi orienterer oss mot leserens «forståelseshorisont» og leserens «verden» når vi skriver.⁷ Det gjør at nye ord og perspektiver stadig tilflyter tekstene våre.

Selv om det med Bakhtin ikke eksisterer noen identitet mellom personer og våre erfaringer i en verden og personer i teksten og tekstens verden, kan ikke ordet eller teksten unndra seg sine sosiale kontekster eller den menneskelige dialog i en verden. Tekstene og ytringene peker alltid ut over seg selv fordi ordene bærer på en kunnskap fra tidligere tiders samtaler og prøver å komme i samtale med stadig nye lesere. Andres ord og stemmer – og forskjellige sjangrer – er også i samtaler i de tekstene vi skriver.⁸ Det finnes altså en samtidighet av stemmer både fra en fortid, nåtiden og en mulig framtid som krysser hverandre, konfronteres og bringes i dialog i den enkelte teksten.

Å forstå skriving som svar er en nøkkel til Bakhtin. Sentralt i Bakhtins dialogisme er at svaret ikke bare skal forstås som svar på tidligere ytringer, men altså også som svar på mulige, nye ytringer. Den enkelte teksten er (med Bakhtins metaforer) «én lenke i en kjede» av tekster, ord – eller ytringer,⁹ som samtidig alltid gjør den til svar på både tidligere og nyere kontekster. Det vil også være ekko fra ulike sjangrer som gir gjenklang i ordene når vi skriver.¹⁰ Ut fra Bakhtin vil tekstens, eller ytringens, rettetthet – eller «adressivitet» – definere sjangeren. Det vi mer allment forstår som sjangrer har også stemmer som meddrar både leserens horisonter og erindringer om å ha deltatt i andre og tidligere kontekster. Sjangrene kan heller aldri være uskyldige former vi kan fylle vårt eget i. Sjangrer er måter å se og forstå på og som bidrar til å forme våre forståelser.¹¹

Om vi kunne bruke flere av vår egne ord til å prøve å si noe av det vi forstår av Bakhtin: Ordenes hukommelse og skriveprosessens rettetthet mot den andre gjør tekstene våre *delaktige* i sosiale dialogsituasjoner i en verden på måter som samtidig bidrar til å forme våre tanker og forståelser. Det er denne heteroglossia vi er henvist til når vi skal prøve å ryste tankene til våre egne. For ordene kan aldri være bare våre egne. For den enkelte av oss vil det kanskje være nærliggende å spørre: Hvordan kan vi

ha håp om å kunne komme til orde med *vårt eget* – eller med en egen stemme – når tekstene våre uunngåelig blir sitater av andres ord og nærmest er «gjennomhullet» av de andres tanker?

I essayet om romanens diskurs fra midt på 30-tallet, formulerte Bakhtin at en egen diskurs bare gradvis og sakte lar seg forme av andres ord, og at grensene mellom de andres og våre egne ord i begynnelsen knapt vil være synlige.¹² Det er altså i teksten og i diskursive prosesser – og alltid *på grensen* mellom noe eget og de andres – at vi kan konstitueres som subjekter og komme til orde. Jeg har i tidligere artikler framholdt hvordan vi kan gi tekstene personlige stemmer.¹³ Slik jeg har sett utfordringen dreier det seg om å skrive for å finne en egen posisjon – egne ord og sin stemme – *imellom* de andres.

Bakhtin hjelper oss å se *teksten som et sted* der forskjellige erfaringer og posisjoner konfronteres – eller som et møtested for ulike «verdener», tider og kulturer. Gjennom analysene av romanens diskurs viser han hvordan slike møter og konfrontasjoner gir forfatteren noen muligheter til å tenke nytt. Jeg spør i denne artikkelen bl.a. om ikke teksten kan tjene som *modell* i et arbeid med å endre en *praksis* i våre forskerhverdager på måter som kan hjelpe oss å tenke nytt? Teori om tekst kan dessuten hjelpe oss å *se oss selv* som tekstprodusenter som heller ikke kan unndras den *kontekstualisering* ordet krever.

Det er altså i den *forskjellighet* av stemmer og perspektiver – eller i den heteroglossia – teksten (og særlig romanen) framviser at subjektet konstitueres hos Bakhtin. Bakhtin rettet i sine arbeider om romanen oppmerksomheten mot tekstens subjekt, og ikke empiriske subjekter, eller personen i en verden. Med utgangspunkt i Bakhtins teori om romanen kan vi utlede en forskjellsfilosofi – som samtidig blir eksistensiell og gjelder vår væren i verden – som gjør det mulig å *skape* egne posisjoner eller kunne framstå som subjekter i opposisjon. Det betinger med Bakhtin en *deltakelse* og

at vi *ytrer oss* – eller skriver. Hos Bakhtin kan vi se en redning av subjektet nettopp i muligheten dialogene med *den andre* – og det å ytre seg – gir den enkelte til å framstå som *noen*. Jeg har dessuten postulert at å skrive kan betraktes som å *snakke med seg selv* for å vinne erkjennelse både om andre og seg selv.

Når vi skriver går vi ikke bare inn i dialoger med andre tekster og andres stemmer og perspektiver, vi kan komme i dialog med en fremmed andre i oss selv.¹⁴ Også *denne andre* kan være en ressurs og en kilde til erfaring og kunnskap. Ifølge psykoanalytikeren Irene Matthis har Freud med sin teori om det ubevisste stilt ut «et mørke» i fornuftens opplyste verden. Dette «mørke» og et ubevisst subjekt kan være ettersporbart i språket.¹⁵ En fremmed stemme kan tvinge seg på når jeg skriver, som om det er en annens stemme som snakker gjennom meg.¹⁶ Denne stemmen kan vise seg å ha betydning i forskerens arbeid.

Om forskningens objekt og subjekt – eller hvordan finne en posisjon?

Ofte har jeg opplevd at en praksis som de vitenskapelige sjangrene innenfor mitt felt syntes å fordre, verken stemte med det teori om tekst og skriving eller med det egne erfaringer hadde lært meg om det erkjennelsespotensiale skriving gir. For meg har det å skrive kommet til å dreie seg mye om å *våge* å utsette seg for ulike former for skriving for å komme i dialog med flere stemmer. Mitt forskningsobjekt har vært elevtekster og skrivende skoleelever. I mitt arbeid som forsker tok jeg ofte i bruk måter å arbeide på som elevene brukte. For eksempel loggen (som var sentral i arbeidet i klasserommet) – eller min forskerdagbok (som jeg siterer fra over, se forts.)¹⁷ – inviterte til former for skriving som har hjulpet meg i arbeidet med å vinne erkjennelse både om forskningens objekt og meg selv som forskersubjekt, og i et arbeid med å finne en egen posisjon. Og både for meg og elevene kom narrativet, eller fortellingen

(dog på noe ulike måter og på forskjellige nivåer), til å ha viktige funksjoner i et arbeid med å se og forstå både de andre og seg selv.

Det var min praksis som lærer og mitt materiale av elevtekster – og særlig jenters noveller fra videregående skole – som fikk meg til å se spørsmålene: «Hvem er jeg og hvem kan jeg være?» som helt sentrale når ungdom skrev stil på skolen. Senere har dette forfulgt meg som et spørsmål om hvem *jeg* er og hva *min posisjon* kan være når jeg skriver vitenskapelig. Mine publikasjoner og arbeider gjennom en tiårsperiode har hatt empirien, elevenes tekstarbeid i klasserommet, som utgangspunkt, også når jeg har skrevet teori. Samtidig har det jeg har gjort vært forsøk på å forstå både eleven og forskeren (meg selv) som *tekstprodusenter* – og på måter som et stykke på vei kan sies å ha gjort det erkjennende subjektet, skriveren av forskertekster, til forskningens objekt.¹⁸ Spørsmålet om hvem «jeg» er eller kan være, kan imidlertid aldri med utgangspunkt i teori om tekst – og verken for eleven eller forskeren – bli et spørsmål om å finne en essensialistisk eller enhetlig identitet – eller, noe som får størst konsekvenser for forskeren, et «jeg» eller et «vi» som fra en verdinøytral posisjon er forvalter av sannheten, eller av en objektivitet. Forskeren er imidlertid alltid på et reflekterende og erkjennende nivå over sitt materiale, sine elevfortellinger, eller forskningens objekt, der hun drives av en sannhetssøken og streber etter en troverdighet.

For forskeren er det også andre spørsmål som reiser seg: Hva er vitenskapelig kunnskap – eller hva kan det være? Hva slags betydning har forskerens subjektivitet og erfaring i en kunnskapsproduksjon? Og kan fortellingen være forskerens metode? Det er spørsmål som har vært stilt fra ulike forskerposisjoner. Jeg forsøker å se slike spørsmål, og de to siste spesielt, i lys av egne forskningserfaringer. Samtidig viser jeg hvordan mine spørsmål hadde utgangspunkt i erfaringer både som lærer og skriveforsker – og i et kritisk leserblikk som jeg

hadde med meg fra studier av litteratur og tekstteori. Fortellingen som metode er denne artikkelens bærende tematikk. Å prøve å svare på hvordan *fortellingen* kan gi forskeren den nødvendige reflekterende distansen både til å forstå forskningens objekt og subjekt, er et hovedanliggende her. Noe av det spennende jeg mener å se som et resultat av mitt eget arbeid og av møtene med andres, er at forskjellige og atskilte posisjoner, som skrivepedagogiske, hermeneutiske og feministiske, kan bety nye utfordringer hvis de føres sammen. Jeg vil også spørre slik: Kan *det å skrive* på forskjellige måter og fra ulike steder, og å utsette oss for møter med fremmede andre, gi oss flere muligheter til å tenke nytt?

Om å kunne ha flere steder å tale fra og andre å samtale med

Slik jeg har lest Bakhtin har all menings- og kunnskapsproduksjon forutsetning i *dialog* mellom *forskjellige* perspektiver og *posisjoner* (som ofte i Bakhtins utlegninger kan forstås som synonymt med *steder*). Å forstå skrijving som henvendelse og svar og som en kontinuerlig dialog, slik Bakhtin utlegger det, og den enkelte teksten som den ene lenken i kjeden av ytringer og tekster, ser jeg som en oppfordring til den enkelte om å prøve å komme med sitt og med sine perspektiver fra sitt sted.

Å velge tidsskriftet *Kvinneforskning* som et sted å tale fra innebærer et forsøk på å komme i samtale med feministisk forskning – eller med Bakhtin – et forsøk på å skrive seg inn på feminismens «territorium». For meg betyr det kanskje først og fremst å synliggjøre for de andre på eget territorium at det finnes flere steder å snakke fra og flere andre å snakke med.

Jeg henvender meg altså også til mine kolleger innenfor skriveforskning som er et relativt nytt felt i Norge¹⁹ – og mine ord vil derfor også være farget av disse lesernes «horisonter». Samtidig prøver teksten min å være en henvendelse til litteraturviterne. Selv om mitt primære forskningsobjekt

ikke er romanens diskurs og den litterære teksten, men klasserommet og skoleelevers tekster, har litteraturviterens perspektiv vært sentralt i mitt arbeid.

For den enkelte av oss kan en leserorientering konkret innebære at vi nettopp prøver å bruke begreper og ord som gjør at leseren kan kjenne igjen sine egne tanker og sine perspektiver i det vi prøver å si – eller at vi med vitende og vilje synliggjør den andre som medprodusent av egne tanker ved å sitere. Det kan også være at vi prøver å skrive på litt nye måter for å utfordre og provosere våre samtidige lesere – eller med et håp om at nye lesere vil ha bedre forutsetninger for å kunne se hva vi har prøvd å få til.

Jeg snakker med utgangspunkt i en *kunnskapspraksis* som skriveforskning og prosessorientert skrivepedagogikk siden 70-tallet i USA og midten av 80-tallet i Norge har utviklet. Jeg bygger dessuten på *empirisk forskning* og det å ha fulgt en norsk-klasse i videregående skole gjennom tre år både som lærer og forsker. Det er m.a.o. skoleelevers skiving (i samspill med lærerens undervisning) som har vært mitt egentlige forskningsobjekt.

Det finnes flere eksempler på skrivepedagogisk forskning i Norge der forskeren har vært lærer i eget klasserom.²⁰ Det er derfor ikke særlig interessant for meg her å drøfte metodiske spørsmål om læreren som forsker i klasserommet fra perspektiver som er gjennomdrøftet innenfor mitt felt. Min innfallsvinkel til skiving og tekstarbeid skiller seg imidlertid noe fra mine forskerkollegers. Jeg kom fra *hermeneutikken og teori om tekst* til skrivepedagogikken. Og dette å se fra hermeneutikkens posisjon hevder jeg ga meg et litt annet blikk enn de andres innenfor mitt felt. Jeg postulerer dessuten at det er dette å ha hatt utgangspunkt i så *forskjellige steder* som klasseromshverdagen og universitetet, i ulike former for kunnskapspraksis og i teori om tekst, som har gjort at jeg har noe å si om skiving – og både elevens og forskerens.

Denne artikkelen tar konkret utgangs-

punkt i et arbeid med å skrive avhandling, bøker og fagartikler om egen lærergjerning og skoleelevers skriveprosesser og tekstarbeid. Det vil bare være glimt fra et forskningsarbeid som vil komme fram her, og det er heller ikke stedet for å underbygge med eksempler fra empirien og utdype teorien. Jeg har for eksempel ikke sett det som mitt ærend å gå inn på feministisk teori eller debatten om postmodernismens posisjoner innenfor nyere feministisk epistemologi og nyere kjønnsforskning.²¹ Som skriveforsker og litteraturviter har jeg prøvd å se og forstå elevers tekstarbeid fra post-strukturalistiske posisjoner.²² Jeg har heller ikke her kjent meg forpliktet til å skulle peke på alle mulighetene som nettopp ligger i møtene mellom ulike posisjoner og perspektiver. Jeg har i stor grad sett det som en oppgave for leseren å trekke paralleller til sitt eget, selv om jeg avslutningsvis antyder noen møtepunkter og felles tråder.

For å presisere hva jeg setter meg fore å gjøre her: Fra en hermeneutisk posisjon og med utgangspunkt i teori om tekst og fortelling retter jeg oppmerksomhet mot hvordan det å skrive medfører ulike former for dialog og måter å vinne erkjennelse på både om verden og seg selv. Jeg prøver også å vise hvordan en ny skrivepedagogisk praksis kom til å få betydning både for lærerens metoder i klasserommet og for forskerens skriveprosesser. Mitt anliggende er *fra skriveforskerens posisjon* (som altså for meg *samtidig* innebærer å være i den kritiske leserens og fortellerens posisjon, og å ha vært i lærerens) å invitere leseren med i et arbeid med å finne *mulige* treffpunkter mellom feministisk epistemologi, hermeneutikk og skrivepedagogikk. Spørsmålet om skriver-subjektet som jeg aldri kunne slippe, ser jeg som et sentralt treffpunkt.

Skriversubjektet som forskningsobjekt og fortellingen som metode: En ny utfordring for skriveforskning?

For å foregripe: I mitt arbeid finnes det en parallell til et feministisk epistemologisk

prosjekt om å søke dypere erkjennelse og sikrere kunnskap gjennom å medreflektere forskersubjektet. Jeg stiller også spørsmålet (med utgangspunkt i bl.a. vitenskapsteoretikeren Sandra Harding)²³ om ikke feministisk vitenskapsteori nettopp gjennom sin vekting av en medreflektering av skriver-subjektet utfordrer skriveforskerens metoder i arbeidet med å vinne erkjennelse og (med Hardings begrep) «sterkere objektivitet».

Skillet mellom det erkjennende subjektet og erkjennelsens objekt er en epistemologisk utfordring som både hermeneutikken og feministisk epistemologi fra ulike posisjoner har påtatt seg å ta oppgjør med: Hermeneutikken ved å framheve hvordan vår lesing alltid er betinget av vår subjektivitet, våre forutforståelser og erfaringer, og feministisk vitenskapsteori ved å framheve at det erkjennende subjektet er del av den verden vi ønsker å vinne viten om. Det erkjennende subjektet kan m.a.o. ikke stå utenfor forskningens objekt. Feministisk epistemologi trekker noen metodiske konsekvenser av slike erkjennelser ved å hevde at forskersubjektet må underlegges de samme metoder som den empirien og de tekstene vi studerer. Bør ikke nettopp skriveforskning søke metoder som setter forskersubjektet i en tilsvarende posisjon som forskningens objekt? Hvis det er viten om skrijving og skri-versubjekter vi søker, hvordan kan vi da skille så strengt mellom subjekt og objekt? Vi kan stille spørsmålet slik: Står ikke forskersubjektet for skriveforskeren i en særegen posisjon som nettopp tilsier at det burde ha hatt status på lik linje med det skriveforskere tradisjonelt har oppfattet som sitt objekt?

Begynnelsen:

Forskerens ulike posisjoner og problemet med skriverens rolle

Da jeg begynte å skrive om klasse C der jeg hadde vært norsklærer og forsker gjennom tre år, opplevde jeg det som u håndterlig at

læreren, forskeren og skriveren var en og samme person, og likevel tre ulike «personer» i tid, og med forskjellige oppgaver og posisjoner. Problemet for meg lå imidlertid ikke først og fremst i dette å ha vært lærer og forsker i eget klasserom (dette problemet hadde klasseromsforskere og for eksempel etnografisk forskning funnet metodiske løsninger på). Problemet lå i skriverens rolle. Hvem var skriveren? Og hvor er skriveren? For litteraturviteren (som også var meg) er skriveren en instans bare i teksten, og ingen person vi kan møte på gata. Det gjorde det ikke enklere. I mine analyser av elevtekster fantes skriverne både i og utenfor tekstene, noen ganger begge steder. Av og til støttet jeg meg helt på litteraturviteren og snakket om skriveren i teksten. Andre ganger snakket jeg om skriverne i klasserommet. Dette meg selv som skriver forsker teksten var imidlertid den største utfordringen. Hvem var jeg/hun? Hvor var jeg/hun? Jeg ville ikke være både læreren og forskeren og skriveren i teksten på en gang og si «jeg» (egentlig var det jo også umulig). Samtidig var jeg jo alle disse tre – om ikke alltid samtidig. Jeg kjente på dette at det var viktig å skille mine mange jeg, men også at det var viktig å få innreflektert hvordan de ikke kunne atskilles.

Distansen til læreren ble nødvendig for å kunne se og forstå hva hennes prosjekt hadde vært, og for å få et grep om dette materialet. Derfor ble læreren til Mira, og dermed en person jeg kunne ha litt avstand til.²⁴ Jeg hadde faktisk i utgangspunktet heller ikke tenkt å gi Mira særlig plass i teksten min, men hun trengte seg på og etter hvert ble hun langt viktigere enn det jeg hadde forutsett. Mange av våre valg og mye av det vi i ettertid kan se vi har gjort, kan være resultat av «hendelser» og «det tilfeldige» som «skjer oss» underveis i arbeidsprosessen.²⁵ Sett i ettertid kan nok Mira og fortellingen om henne et stykke på vei sies å være et resultat av det tilfeldige eller noe uventet som kan dukke opp og tvinge seg fram når du skriver (se forts.), – og relativt upåvirket av vitenskapelige for-

(Foto: Scanpix)

utsetninger, valg og metoder. Det uventede kan nettopp dukke opp og skje når du skriver for å se hva som kommer.²⁶ For den som skriver kan det i øyeblikket framstå som resultatet av en intuisjon eller overbevisning hun følger.²⁷ Eller det kan sies å bygge på den *doxa* som har forutsetning i våre hverdagslige erfaringer, og som har lange tradisjoner fra å være utelukket fra *episteme*, eller vitenskapen.²⁸ Jeg hadde ikke bare fulgt en slags indre overbevisning, jeg sto i ferd med å skrive en fortelling om meg selv. Også andre enn de elevene jeg hadde valgt å rette oppmerksomheten mot (som mine kasus) ville fram, og snart hadde jeg tegnet skisser til mange portretter. Av og til kjente jeg det faktisk som om jeg arbeidet med en større roman der jeg skulle karakterisere personer og miljø, men uten samtidig å ha romanforfatterens frihet og mulighet. Den vitenskapelige sjangeren knuget meg lenge, og hindret nok også lenge teksten min i å komme.

Mira som helten? Eller om å fortelle om de jublende rystelser i lærerens hverdag
Deltakelse på kurs i ny skrivepedagogikk med den amerikanske skrivepedagogen og forskeren Mary K. Healy midt på 80-tallet var en *hendelse*, eller en begivenhet,²⁹ som (langt på vei) kom til å bety et historisk brudd for meg som lærer. Jeg hadde erfart noe grunnleggende om betydningen av å våge å skrive seg fram, våge å skrive spontant og fort og etterpå lese det for andre. Jeg hadde erfart hvordan skriving som erindringsarbeid gjorde noe med skrivelysten; for eksempel «å kunne skrive seg bakover, gjøre nedslag på steder som en minnes som betydningsfulle, skrive konkret og sansende, lese opp for hverandre og skrive mer».³⁰ Kurset var tilrettelagt for lærere som underviste i skolen og ut fra idéen om at læreren skulle prøve ut og kjenne på kroppen det eleven skulle utsettes for. Jeg kom etter hvert til å se stadig mer av hva dette skrivekurset hadde betydd for meg også som for-

sker og fagskriver. Men det tok tid før jeg våget å vise andre hvor viktig det jeg hadde erfart hadde vært for meg som fagskriver.

Jeg hadde fått erfare hvordan det ubeviste kan være en ressurs i arbeidet med å vinne erkjennelse. Etter hvert kom jeg til å se slike rystelser av personlig karakter som det subjektives betydning i forskningsarbeidet og som en *situasjonell kunnskap*.³¹ Figuren Mira som grep hjelp meg å se denne doble rystelsen i avstand både fra begivenhetene og meg selv, samtidig som jeg er henne.

Noen vil kanskje hevde at Mira, læreren, har blitt hovedperson, eller «helten» i min «fortelling». ³² For meg er det viktig å understreke at det aldri var intensjonen. Men for å vise noe av dette hun prøvde å få til, forutforståelsene og erfaringene hennes undervisning bygde på, og noe av kompleksiteten i hverdagen og den sammensatte bakgrunn for det som skjedde i klasserommet, var det nødvendig å få vist den jublende rystelsen ny skrivepedagogikk betydde for henne. Vi får f.eks. vite hvordan hun med fornyet energi gikk inn i klasserommet etter selv å ha vært på skrivekurs. Vi får også vite hvordan hun et par år etter sitter i vinduskarmen bakerst i klassen og lytter til sine første elever etter dette kurset, som nå forteller om sine erfaringer med en skrivepedagogisk praksis til hennes nye klasse. Miras lognotater avdekker hvordan dette blir en ny begivenhet og en ny jubel, fordi hun får bekreftet at hennes metode har fungert.

Er det ikke akkurat i slike rystelser fornybar energi kan hentes ut, også for læreren, og som gjør at lærerens erfaringer kan smitte over på elevene? Jeg hadde opplevd det nærmest som et tabu – og som provoserende for leseren i eget forskningsmiljø – å vise og medreflekterer *dette egne erfarte*. Den kunnskapen Miras logger gir tilgang til og som også hadde hatt stor betydning for min forskerposisjon, var urelevant. Heller ikke selve fortellingen som grep – eller som vitenskapelig metode – hadde jeg funnet særlig støtte for innenfor skriveforskning

som felt. Jeg har valgt å vise fram lærerens «jubellogg» i min fortelling, selv om det vil kunne vekke ubehag hos noen lesere.³³ (Faktum er vel at hadde Mira vært en annen person, hadde jeg vist fram mer av slike logger, og både fra elever og læreren, i dette materialet.)

Jeg hadde opplevd som skriveforsker at man ikke bare skulle frakoble seg selv og egne skriveprosesser og erfaringer, og at fortellingen var forbeholdt de elevene vi studerte og fiksjonsforfatterne – og andre fag. Det eksisterte forventninger om at man skulle unngå å fortelle om det man hadde fått til, eller om jublende øyeblikk som har forandret ens liv. Fortsatt spør jeg meg om forskerens fokus skal være på problemer og den elendighet som formørker våre liv både i skolen og i hverdagen? Hvorfor forskes det ikke mer på gleden f.eks.? For meg ble det viktig å vise hvor gleden, jubelen og gløden kan finnes både i elevenes og lærerens hverdager – og hvor skrivelysten finnes – og hvordan dette også kan være en drivkraft i forskerens arbeid. Så fikk heller leseren utstå ubehaget ved å være kikker inn i lærerens – og forskerens – jubellogger.

Skrivergrepet og leserblikket:

Kan leserblikket unndras det nærværende?

Da jeg som forsker – og i avstand til begivenhetene i klasserommet – skulle studere elevenes tekster og tekstarbeid, var det stadig en urovekkende erindringens stemme som grep inn, og som jeg forsøkte å bringe til taushet fordi jeg som leser skulle være i en vitenskapelig posisjon. Heldigvis hadde jeg loggen – eller min forskerdagbok – der jeg kunne skrive denne stemmen uforstyrret fram. Og jeg begynte å ta fram igjen de erindringstekstene jeg hadde skrevet midt på 80-tallet på skrivekurs med Mary K. Jeg hadde skrevet mye om venninneforhold og om mor-datter-forhold. Plutselig kunne jeg se noe som ikke bare ny skrivepedagogikk og teorien kunne hjelpe meg med. Det var

noe ved særlig jentenes erindringstekster, noveller og måter de samarbeidet på som hadde framkalt erindringer fra mitt eget liv. Etter hvert forsto jeg hvordan disse erindringene og erfaringene kunne være en kunnskap jeg hadde bruk for – og som slett ikke bare skulle komme til orde i en skjult forskerdagbok.

Noe av det som har slått meg mer og mer underveis i eget arbeid, er at forskerens skriveprosess ikke er så forskjellig fra elevens. Også for forskeren handler skriving på mange måter om utforskning av egne identiteter og posisjoner, og for meg har det altså blitt stadig tydeligere hvordan ikke bare materialet fra klasserommet, men mitt personlige erfaringsmateriale har hatt betydning både for utforskning og utforming av posisjoner å skrive fra. Først etterpå står det klart for meg hvor viktig sammenhenger mellom eget erfaringsmateriale og elevenes har vært. Verken som forsker i klasserommet eller i selve framskrivingen av egne forskertekster var dette så bevisst for meg. Jeg begynte å skrive (allerede fra første dag av som lærer), og det falt naturlig å skrive slik jeg gjorde (særlig i lærerloggene og forskerdagbøkene): å reflektere underveis og koble eget liv og livserfaring til tekstene jeg leste og til det elevene opplevde og gjorde – og til teorien. Fortellingen om Mira og hennes klasse kom også nærmest som en innskyttelse underveis, og da jeg i en mer distansert posisjon skulle begynne å skrive om det som hadde skjedd. Etter hvert begynte jeg å hente stadig mer stoff fra loggene og medreflektere min livserfaring i artikler jeg publiserte. I etterkant ser jeg også klarere hvordan dette var en prosess der jeg brukte skriving som utforskning av hva min metode kunne være. Kanskje var det nettopp tilbakemeldinger på slike artikler underveis som ga meg styrken til å våge å tro på at dette var en farbar vei – og en metode forskeren kunne bruke i sin avhandling.

Dette bidro også til en stadige økende bevissthet om hvordan mitt liv som jente og kvinne hadde betydning for hva jeg så. Etter hvert evnet jeg å se hvordan betyd-

ningen av mitt nærvær som lærer, medleser og aktør i historien hadde vært avgjørende for mitt leserblikk.

Om skriving som hjemløshet – og om distanse, nærhet og de andre

Min erfaring er at forskeren i sin skriveprosess ofte kan ha opplevelser av en sterk og vedvarende hjemløshet, av ikke å høre til noe sted.³⁴ Jeg kom etter hvert til å kjenne på en slik hjemløshet som skriveforsker. I møte med ny skrivepedagogikk hadde jeg lært noe fundamentalt om en kunnskapspraksis. Men jeg fant ikke i det skriveforskningsmiljøet som vokste fram i Norge på 90-tallet – og som jeg var del av – og i startfasen av egen forskning metoder og den teorien jeg trengte. Hvordan kunne rette mer av oppmerksomheten mot hva teksten hadde på hjertet – uten å tape eleven av syne? Hvordan kunne legitimere at Mira (jeg selv) var blitt en sentral person i min avhandlingstekst om skrivende skoleelever, samtidig som jeg kunne skrive meg fram som forsker slik jeg hadde gjort?

Litteraturviterne hadde først og fremst lært meg noe grunnleggende om *distansen* og betydningen av det kritiske leserblikket – og hvordan vi kan gå til teksten og språket for å vinne viten både om oss selv og verden. Bakhtin var særlig opptatt av hvordan romanen ga forfatteren unike muligheter til å forme et selv og utforske en verden, og Ricoeur skrev om den narrative identiteten og fiksjonsfortellingens særlige evne til å gripe fundamentale menneskelige erfaringer (i forts.). Men forskeren skulle verken skrive romaner eller fortellinger. Ricoeur hadde pekt på fortellingens funksjon og potensiale i forskerens arbeid. Bakhtin hadde med sine arbeider om Dostojevskij og romanens diskurs samtidig utlagt en forskjellsfilosofi som viser hvordan subjekter kan komme til orde i en verden.

Jeg har pekt på *hvordan* vi alltid er posisjonert av og i relasjoner til andre – eller, med Bakhtin, «situert» i teksten, og i verden, men at vi kan finne våre egne ord

og posisjoner *imellom* andres. Tekstens – og tilværelsens – heteroglossia tilrettelegger nettopp for at vi skal kunne skrive oss til egne posisjoner. Bakhtin ble for meg brubyggeren mellom alle mine posisjoner, som ikke minst hadde hjulpet meg til å se meg selv og hvordan det kunne være mulig nettopp å *skrive seg fram* til en *egen posisjon*. Gjennom sine egne arbeider og sin arbeidsmåte har Bakhtin dessuten dokumentert hvordan en situasjonell kunnskap og skriverens personlige erfaringer har betydning for å kunne framstå som subjekter i opposisjon.³⁵ Bakhtin fikk meg til å forstå hvorfor det nettopp var gjennom å skrive at *jeg* kunne framstå som *noen* i en verden. Arbeidet i klasserommet hadde lært meg hvordan dette helt konkret betyr at noen andre evner å se oss på det stedet der vi er og å ta imot oss dit vi har kommet. Min egen lesing av elevenes tekster og tekstarbeid hadde fått meg til å spørre om ikke denne evnen til å kunne *se den andre* kanskje er sterkere betinget av en gjenkjennelse enn vi liker å tro? Kanskje er det den erindring som vekkes til live fordi vi i den andre ser noe av oss selv, som nettopp bidrar til å skjerpe leserblikket? Samtidig – og med støtte i teorien – var ikke dette uproblematisk.

Om å våge å skrive metoden fram

Jeg har som forsker arbeidet på måter som kom til å ligne elevenes, bl.a. gjennom å skrive logg, og brukt metoder læreren brukte i klasserommet. Mine tenke- og refleksjonslogger, eller min forskerdagbok, kunne også ha tilsvarende funksjon for meg som forsker som loggene hadde for elevene. Og jeg skrev erindringstekster og om egen barndom, slik Mira hadde latt elevene i klasse C gjøre, og brukte dette materialet i et arbeid med å se og forstå. Det var ikke vitenskapelige metoder jeg hadde lært på universitetet, men en kunnskapspraksis jeg hadde med meg fra klasserommet og fra skrivekurs.³⁶ Jeg hadde dessuten begynt å skrive personlig dagbok,

og det på måter som fikk betydning for meg som skriver av forskertekster og i et arbeid med å finne posisjoner å tale fra. Og jeg hadde brukt fortellingen både i et arbeid med å forstå meg selv og elevenes tekstarbeid. Det var empirien fra klasserommet jeg i tråd med en tradisjon innenfor skriveforskning framholdt som objekt for min forskning da jeg begynte. Mira kom nærmest til meg som en *henvendelse* – eller, for å bruke de ordene jeg valgte foran, hun trengte seg på i skriveprosessen – men det tok tid før jeg våget å stole på henne og på at hun kunne ha så avgjørende betydning i mitt eget forskningsarbeid. Det tok også tid før jeg våget å løfte fram Miras (og mine egne) logger i forskertekstene jeg skrev.

Heller ikke fortellingen var en metode jeg i forkant valgte som metode, men noe som *kom til meg* – eller som skrev seg fram – underveis i prosessen og i arbeidet med å få et grep om et stort materiale. Først i etterkant er det altså at jeg har sett betydningen av fortellingens funksjon i mitt eget arbeid. Dette kan kanskje utlegges slik: Det at jeg hadde våget å begynne å skrive uten for mange forhåndslagte metoder, gjorde at både Mira og fortellingen ble mine viktigste metodiske grep. Dette er en dimensjon ved forskerens skriveprosess det også må være viktig for skriveforskning å vite noe om og forstå mer av. Hva er det f.eks. som gjør at vi (mer eller mindre bevisst) tyr til fortellingen når vi skriver for å prøve å forstå? Måten jeg hadde arbeidet på tydeliggjør også en *forskjell* som Ricoeur framhevet mellom det i forkant å gjøre fortellingen – eller narrativet – til forskerens metode og det å *forstå* fortellingens funksjon, erkjennelsesmodus og betydning i forskerens arbeid.

Å studere forskerens skriveprosess er et epistemologisk prosjekt som nettopp kan gi svar på spørsmål som hvordan vitenskapelig kunnskap blir til. Det vil også kunne synliggjøre ikke bare hvordan den kunnskapen som produseres er posisjonert slik Bakhtin utla dette, men – og kanskje særlig

i skriveforskerens arbeid – hvordan det å ta den andres perspektiv og *tenke fra lærerens liv*³⁷ gjør at en kunnskapspraksis, teori og metode ikke kan skilles ad. Den kunnskapen forskeren utvikler om elevers skriveprosesser, bygger ikke bare på at elevene og læreren er forskningens objekt, men på en kunnskap som er utviklet i klasserommet der læreren og elevene er. Det å ha brukt – og det å kunne bruke – noe av den skrivepedagogiske metoden (som altså først og fremst var tiltenkt eleven) i egen forsknings- og skriveprosess dreier seg m.a.o. om kunnskapsprosesser som det må være viktig for forskeren å vinne økt bevissthet om.

Skriving som et sted å tenke fra

Mitt arbeid kan kanskje først og fremst være et bidrag til å illustrere hvordan idéene, refleksjonen, erkjennelsen – og metoden – ikke kommer *før* skriveprosessen, men hvordan den er en bestanddel i og et resultat av selve skrivearbeidet. Min posisjon som forsker ville ha vært en annen uten en kunnskapspraksis som ny skrivepedagogikk la til rette for, og skriving ble for meg et sted å tenke fra. Jeg kom i publikasjoner på 80- og 90-tallet stadig tilbake til hvordan egne erfaringer som deltaker på skrivekurs med Mary K. Healy var en begivenhet som fikk gjennomgripende betydning både for meg som skriver, forsker og lærer. Dette ble etter hvert en fortelling jeg åpenbart hadde behov for å gjenta i stadig nye kontekster, uten at jeg helt forsto hvorfor også *denne fortellingen* var så viktig for meg.³⁸ I mitt arbeid som forsker kunne jeg heller *aldri glemme* elevenes ansikter da jeg som lærer satt i hestekoene, ved kateteret eller i vindusposten og skrev sammen med dem.

Dette var min drivkraft, også når skrive-lysten måtte vike plassen for opplevelser av skrivetvang og sjangerrammer og av en lyst til å brenne alt og begynne et annet sted. Hvordan kunne dette være vitenskap? Det å skulle prøve å rydde i og legitimere det jeg

hadde gjort og hva mine metoder hadde vært, *krevde* en egen bok – eller det ble en egen bok³⁹ – også fordi at da jeg først kom i gang, ble dette en utfordring som ofte fikk fram igjen noe av den lekende lysten jeg hadde glemt. En kunne nok spørre: Hva om jeg hadde vært meg mer bevisst metodenes muligheter i forkant? Svaret vil for mitt vedkommende uansett være: For sent. Men kanskje andre i mitt arbeid kan se noe som gjør at de våger å gå videre fra sitt sted. Da har jeg lyktes.

Å være i bevegelse

Ikke bare begreper, men også våre fortellinger er i bevegelse.⁴⁰ Over tid skjer det nye omkastinger både i våre hverdager og av våre leserblikk som bidrar til at våre fortellinger forandres. Fundamentale erfaringer vi som skrivere i en verden gjør, kan heller ikke unndras spørsmålet om forskerens posisjon. Det å bokstavelig talt skrive meg selv fram til en akademisk posisjon, bl.a. gjennom å finne vitenskapelig legitimering for det jeg hadde gjort, har hele veien betydd justeringer av spørsmålet: Hva hadde vært min posisjon?

Hvem hadde jeg vært og hvem var jeg når jeg skrev? Det var et spørsmål jeg ikke kunne slippe, selv om både gamle og nye posisjoner tilsa at det ikke var relevant. De gamle fordi det gjaldt meg selv og ikke forskningens egentlige gjenstand, de nye fordi dette hvem jeg er kunne henseile på en essensiell og forkastet forståelse av subjektet. Jeg har fastholdt spørsmålet og samtidig hevdet å ha vært opptatt av identitet som noe som er i stadig bevegelse. En kan imidlertid spørre: Ligger svarene andre steder enn der jeg har søkt?

Forskerens dobbeltposisjonering – eller om betydningen av kryssende erfaringer i forskerens arbeid

Med hermeneutikeren Hans-Georg Gadamer leser vi alltid med utgangspunkt i en egen erfaringshorisont og forforståelser,

eller fordommer, som også omfatter den doxa, eller de erfaringer, intuisjoner og livshistorier, hver enkelt av oss bærer på – og som – også ifølge flere av hermeneutikkens posisjoner – må innreflekteres når vi prøver å forstå. Hermeneutikken og litteraturvitenskapen har imidlertid fattet større interesse for den skjønnlitterære forfatterens og leserens erfaringer og livshistorier, enn det forskende skriver-subjektet som jeg retter oppmerksomheten mot her. En kunne ved å spille på Gadammers metafor si at jeg har kommet til teksten med en *dobbel erfaringshorisont*. Eller vi kan hevde at leserens/fortellerens distanserte blikk i mitt tilfelle ikke bare har hatt forutsetning i et *dobbeltblikk* og ulike tidserfaringer, men i leserens erfaringer med å ha «gjort historie» sammen med aktørene det fortelles om.⁴¹ Min hypotese er altså at dette kvalifiserer forskeren til å innringe noen fundamentale erfaringer. En slik hypotese forutsetter at en prøver å innringe og forstå de holdningene en som forsker spiller ut mot historien, eller, det jeg tidligere har vært inne på, betydningen av det egne erfarte og egen subjektivitet i forskerprosessen. Ricoeur har framholdt forskeren som en ny type forteller – eller en «histor»⁴² – som samtidig er en leser som søker å konstituere tekstens «objektivitet».⁴³ Jeg har stilt spørsmål om vi ikke som forskere kan være *andre typer fortellere* som gjør det mulig å medreflektere forskerens subjektivitet gjennom å benytte noe av den skjønnlitterære forfatterens mulighet til figurasjon og distanse. Posisjonene som *både forteller og leser* ga meg samtidig en nødvendig distanse som pålegges forskeren for å forstå både verden og seg selv. Det er imidlertid *forskjell* mellom fortelleren med et distansert leserblikk, som hos Ricoeur trer fram som en ny type forteller som skal sikre en «objektivitet», og slik jeg kom til å se fortelleren som en annen type forteller, som gjennom en medreflektering av sin subjektivitet skal kunne borge for sikrere kunnskap.

Fortellingen:

Narrativet som Metoden?

Fortellingen har, som vi har sett, hatt forskjellige funksjoner og finnes på ulike nivåer i mitt arbeid. Blant annet gjør fortellingen et arbeid og har en funksjon i mine analyser. Fortellingen har dessuten hatt viktige funksjoner i elevenes arbeider og i det materialet jeg har studert. Jeg har spurt: Hva slags funksjon har eller kan fortellingen ha i forskerens arbeid? Jeg har forsøkt å lese mitt eget arbeid for å komme nærmere et svar på spørsmålet. Hva slags metodiske konsekvenser kan utledes av dette? Skal vi som forskere *skrive* fortellinger? Eller *hvordan* kan fortellingen være vår metode når vi skriver? Jeg prøver å svare på dette her.

Den viktigste støtten for hvordan forskeren som forteller og leser kunne vinne kunnskap om fundamentale menneskelige erfaringer, hadde jeg funnet hos Ricoeur.⁴⁴ Ricoeur framhever både narrativets mulighet til å gi økt forståelse for menneskelig erfaring og til å utvikle selvforståelse. Både for aktørene i de hverdagene som skal studeres og for forskeren skulle det altså ligge potensialer i fortellingen som dreier seg om å kunne forstå. (Vi kan ifølge Ricoeur lære å bli fortellere og helter i våre egne historier, uten å bli forfattere av våre egne liv.) Det som vi ønsker å se i dette, er forskerens muligheter ikke bare til å få på bordet de ufortalte livshistoriene i det livet hun skal studere, men at å ordne sitt materiale i plot kan hjelpe henne til å forstå de historiske begivenhetene.

Det ligger imidlertid alltid en fare i å ville tøye teorien dit vi vil og begynne å forskrive fortellingen som vitenskapelig metode. Ricoeur advarer mot en slags simulerende narrativ forståelse som ligger i forkant av det vitenskapelige arbeidet. Gjennom slike simuleringer, sier Ricoeur, bringer forskeren fram i lyset «dype strukturer» som er ukjente for de som forteller eller følger fortellingen, og som plasserer narratologi på samme nivå som f.eks. språkvi-

tenskap eller historieskriving. Ricoeur er opptatt av å refortolke forholdet mellom fortellingene og livet (og, med filosofen Ludwig Wittgenstein, forstå narrativet som uttrykk for en «livsform» – eller den formen for liv som «korrelerer til fortellingens som språkspill»), og å se forholdet som et samspill mellom fortellingens konfigurasjon og «livets erfaringslogikk» – eller det å følge fortellingen og spørre: Hva skjer videre?

For å spisse det litt mer til: Som Ricoeur framholdt er det den kronologiske faktoren som «narrativiserer selve plottet». Kronologien, og det å følge fortellingen videre, er altså bare én dimensjon ved fortellingens funksjon. Ricoeur har lagt vekt på narrativets to dimensjoner, den kronologiske og den ikke-kronologiske. Altså: Den første er den episodiske dimensjonen ved narrativet som gjør at leseren stadig spør: Og så? Hva skjer videre? Narrativet konstruerer imidlertid «meningsfulle totaliteter» av spredte begivenheter. Det er dette Ricoeur omtaler som å «trekke ut en konfigurasjon» av rekken av begivenheter. Egentlig kan enhver fortelling romme spenninger mellom fortellingens episodiske dimensjon og dens konfigurale dimensjon. Forskerens forklaringsprosedyrer og metoder kan imidlertid aldri erstattes av fortellingen, men forskerens metode som distansert leser av kilder kan fungere i *samspill* med fortellingens konfigurasjoner og kronologi. Med Ricoeur kan fortellingen dessuten synes å være *en metode som kommer til oss* i arbeidet med å forstå, og ikke noe vi velger i forkant som Metoden.

Det «å følge fortellingen» har i mitt arbeid vært noe mer enn den ene dimensjonen ved fortellingen som gjør at vi stadig spør: Hva skjer så? Jeg hadde vært en av historiens aktører, og hadde hatt en funksjon som plotter, eller en slags forfatter av hverdagens begivenheter, på *ulike nivåer*, og både i historien og i fortellingen, og altså også på forskjellige tidsnivåer – som læreren «den gang da» og som fortelleren «nå». Jeg hadde dessuten fulgt historiens

framskridelse på måter som kunne ligne selve det å skrive, eller på måter som kunne ligne det filosofen Walter Benjamin sier vi gjør når vi fotfølger barnet.⁴⁵ Jeg har dessuten postulert følgende: Det å ha tenkt fra lærerens liv og gjennom den konfigurasjon fortellingen om Mira la til rette for, har gitt meg en unik posisjon som fortolker – og leser – av de andre og historien, der jeg som fortelleren hadde kunnet medreflektere meg selv som *den andre*. Ved parallelt å ha tenkt fra Ricoeur, kom jeg i mitt arbeid til at jeg kanskje ikke trengte flere posisjoner, men en annen type forteller.

Hvem er helten – eller hvor er blikket?

Jeg har stilt spørsmålet om Mira er helten i min fortelling. Og i hvor stor grad er hun en fiktiv og diktet person? Jeg kunne også spørre slik: Er hun en jeg har kunnet *speile meg* i for å se meg selv – eller; blir hun mitt andre og idealiserte jeg og en person jeg ønsket å være eller kunne ha vært? I speilingsforhold mellom et jeg og den andre ligger det alltid farer for en idealisering av den andre.⁴⁶ Noen vil kanskje spørre om det ikke er Bakhtin – eller kanskje Ricoeur – som er helten? Jeg har tidligere framholdt at i flere av mine artikler framstår Bakhtin som helten, eller som en slags gudbenådet autoritet utenfor som ser meg – og som hjelper meg til å se meg selv og til å finne en posisjon.⁴⁷ Også Mira, som læreren, er den andre jeg kan sies å *ha sett meg selv i* – eller igjennom. Det er imidlertid først og fremst *jeg som ser henne* fra en posisjon utenfra – og ved å bygge på hennes *tekster* som kilder. Jeg utlegger for eksempel ikke Miras tanker og opplevelser som en allvitende forteller som kan se direkte inn i eller har adkomst til hennes hode. Jeg utlegger og prøver å forstå Mira på bakgrunn av skriftlige kilder, og gjennom en *kritisk lesing* av hennes logger og lærerdagbøker. Det betyr også at hun kommer til orde med *sin* stemme.

Ricoeur stiller strenge krav til den kritiske leseren. Grunnleggende er det *mistan-*

kens blikk han retter mot teksten, og som bygger på at en tekst er skilt fra sin forfatter og at det teksten sier aldri kan være i samsvar med forfatterens intensjon, eller med et budskap eller en stemme *bak* teksten.⁴⁸ Forfatteren greier aldri å overskue det teksten sier, det er det leserens oppgave å prøve å finne ut av. Det stilles krav fra mange hold om *et blikk utenfra*, og ikke bare til forskeren som leser. Hvordan få medreflektert våre posisjoner som tekstprodusenter utenfra og uten å gjøre oss selv til forskningens hovedobjekt og uten å stille de andre og empirien i skyggen? I det å skulle innta en kritisk og selvrefleksiv forskerposisjon er det nærliggende å rette oppmerksomhet også mot en fare som *kan* ligge i at både *vi selv* og *teorien* (som et jeg og den andre) truer med å overskygge empirien, fordi vi kan komme til å gi denne relasjonen overordnet betydning. Det er dessuten flere dimensjoner ved tekstproduksjon som kompliserer forskerens posisjon. Som teori om tekst – og Ricoeur – har lært meg: *Det vi ser og prøver å si og det tekstene våre sier* er ikke alltid sammenfallende. Vi kunne også spørre: Hvor stor kontroll må vi ha over tekstene våre og oss selv før vi tar ordet? Og ønsker vi at forskeren – eller fortelleren – skal ha et allviterblikk?

Både hos Ricoeur og Bakhtin blir blikket sentralt. Hos Ricoeur det kritiske leserblikket. Hos Bakhtin forfatterblikket. I «Author and Hero», som tilhører Bakhtins tidlige arbeider, har forfatteren et overblikk og er en allviter med kontroll både over personenes tankeliv og handlinger.⁴⁹ Dette allviterblikket oppgis med arbeidene om Dostojevskijs romaner og om romanens diskurs. I disse arbeidene viser Bakhtin hvordan tekstens stemmer motsetter seg maktens diskurs og den allvitende forfatter.⁵⁰ Ricoeur tar i sine arbeider oppgjør med forståelsen av at det eksisterer identitet mellom et jeg i teksten og et jeg i verden, mellom en stemme bak teksten og tekstens stemmer. Når Bakhtin skriver om romanens diskurs, viser han samtidig hvordan et spillingsforhold mellom forfatteren og helten –

eller mellom jeg og den andre – blir umulig å opprettholde.

Med Ricoeur kan vi ikke skrive våre selvbiografier fordi det alltid kreves et blikk utenfra. Forskertexter skal verken være selvbiografier eller romaner, og det holder heller ikke å gjøre fortellinger til vitenskapelige forklaringer.⁵¹ Å bruke fortellinger om oss selv der et «jeg» i teksten refererer til et jeg bak teksten som del av vår metode, holder ikke med Ricoeur. Med utgangspunkt i Ricoeur ville for eksempel ikke Mira (i den grad Ricoeur ville ha anerkjent figuren Mira i forskerens arbeid) kunne erstattes med «jeg». Det er heller ikke Mira som forteller *sin* historie, men jeg som forteller *hennes*. Men kan det likevel være slik at *hun*, som den andre, av blikket som ser, alltid vil kunne erstattes av et jeg på måter som gjør at vi aldri helt greier å holde den *nødvendige* distansen – selv om vi prøver? Og hvor ligger den nødvendige distansen – eller hvor kan forskerens blikk være?

Forskerens fortolkende blikk ligger, som vi har sett med Ricoeur, i samspillet mellom fortellingens konfigurasjon og kronologi og den distanserte lesing. Det er her muligheten for *erkjennende distanse* ligger og det som skiller forskeren – eller en «histor» – fra andre fortellere. Ved å ha gått videre fra tekstteorien og fra Ricoeurs utlegning av forskeren som en ny type forteller, har jeg postulert at vi kan medreflektere vår subjektivitet som *en annen type fortellere*. Denne fortellerposisjonen gir forskeren muligheter til å skille mellom et historienivå og et fortolkningsnivå, og å samtidig skille forskerens ulike posisjoner, bl.a. gjennom å skille mellom personer på ulike tekstnivåer og personer i teksten og verden.

Oppsummerende vil jeg peke direkte på hvordan dette med posisjoner og personer er forsøkt løst i mitt arbeid og samtidig hvordan vi som tekstprodusenter ikke *kan* være i en allviterposisjon og hvordan vi mer aktivt kan arbeide for å gi rom til aktørenes perspektiver: I mine tekster står forskeren fram som førsteperson og gjennom en selvframstilling som kritisk leser og for-

teller, mens læreren er gjort til fortellingens tredjeperson. Som aktør i historien er «jeg» en annen person. Denne fortelleren er ikke (eller har som sitt prosjekt å ikke være) identisk verken med fortellingens tredjeperson eller den historiske aktøren, og er *en leser* som bare har tilgang til tekster. I en slik fortellerposisjon hevder altså jeg å ha hatt den nødvendige distansen til å se og forstå både historien og *meg selv*. Samtidig er «jeg» som forskeren og fortelleren en tekstprodusent, noe som ytterligere (og med Bakhtins teori om tekst) bidrar til at forskeren unndras et allviterperspektiv. Ved å fastholde *tekstene* som kilder og dokumentasjon våre fortellinger bygger på, sikrer vi en distanse samtidig som flere stemmer gis muligheter for å komme til orde. Gjennom *bevisst å sitere* fra andres tekster, og fra tekster skrevet av flere av historiens aktører, legger vi også til rette for å overskride våre egne forsøk på kontroll over teksten.

Hvordan bruke et leserblikk i et arbeid med å forstå – og samtidig være en forteller?

I eget arbeid postulerer jeg altså at fortellingen på et konfiguralt nivå har hatt en funksjon av å gi meg forståelse av historien og et blikk av distanse på meg selv som en av historiens aktører. Jeg har dessuten både fulgt historiens framskridelse, organisert begivenhetene i plot og vært en kritisk leser. Empirien og elevenes tekstarbeid har vært mitt hovedanliggende, og fortellingen om klasse C mitt fokus. Lesing av og siteringer fra elevenes tekster har også stor plass i mitt arbeid. Her har jeg imidlertid i leserens posisjon brukt plassen til å rette oppmerksomheten mot forskeren som skriver og forteller. Det er ikke bare i analysene av det tekstarbeidet som foregår i klasserommet at fortellingen har hatt en viktig funksjon i mitt arbeid. Arbeidet med teorien og legitimering av metoden kan også ha funksjonen av å være – eller kan leses som – en fortelling om meg selv i arbeidet med å bli et forskersubjekt innenfor academia.

Eller det kan leses som et historiografisk prosjekt der jeg har prøvd å utlegge og forstå forskeren (meg selv) som en tekstprodusent og ikke som en verdinøytral instans. Både for Ricoeur og Bakhtin er det språket og teksten vi må vende oss til eller ta utgangspunkt i som humanvitere. Med støtte i Bakhtin og Ricoeur har jeg hevdet at humanviteren kan bruke teksten som modell for å lese hverdagens begivenheter. Ricoeur postulerer at menneskevitenskapene kan være hermeneutiske i den grad hverdagens begivenheter har noen av de trekkene skriftlige tekster har.⁵² Dette bød både på teoretiske og metodiske utfordringer. Min hermeneutiske posisjon har ikke vært å prøve å gjøre alt til tekst, men mer det å se med leserens blikk. *Dette leserblikket* på den andre og på tilværelsen som tekstteori-en og en kritisk hermeneutisk posisjon har gitt tilfang til, hevder jeg fortsatt er både en epistemologisk og metodisk utfordring for forskeren – og særlig for forskere innenfor mitt eget felt. Med utgangspunkt i roman-teorien og Bakhtin hadde jeg foretatt en hermeneutisk vending og lest skolehverdagen som roman. I Bakhtins utlegning ligner dessuten hver enkelt av oss romaner og kan leses som tekster. Hvordan kunne benytte hermeneutikken for å forstå sin egen posisjon som skriver? Jeg hevder at en særlig utfordring for skriveforskeren må være å rette det kritiske leserblikket mot seg selv, og både egne forsker- og lærerdagbøker og sine publikasjoner – samtidig som hun anerkjenner fortellingens funksjon og potensialet i eget arbeid.⁵³

Også psykoanalysen som jeg her bare har pekt på, ga meg grunnlag for å bruke teksten som utgangspunkt for å forstå. Etter Lacan blir ikke kroppen en empirisk størrelse (noe som umiddelbart butter mot vår doxa og våre empiriske erfaringer). Men det finnes et ubevisst subjekt som taler i forsnakkelser og symptomer både i våre drømmer og våre tekster og som virker inn på våre prosjekter uten vår viten.⁵⁴ Med psykoanalytisk inspirert teori kan vi altså forstå erfaring som innskrevet i kroppen,

erfaring et ubevisste kan gi oss tilgang til gjennom at vi skriver. For meg bidro både Bakhtin og psykoanalysen (fra forskjellige posisjoner) til en forståelse av hvordan vår *erfaring* er innskrevet i teksten og til at jeg så betydningen av å lytte til teksten – og betrakte tekstens symptomer omtrent slik vi kan lese kropp eller drømmer – og til å opprettholde forståelsen av teksten som humanviterens utgangspunkt.

Informantenes fiksjonskriving som metode og kilde til erfaring

Med Ricoeur *konstruerer* vi et selv gjennom å fortelle.⁵⁵ Bakhtin brukte, slik jeg velger å lese han, romanens diskurs å tenke fra for å utvikle teori om hvordan individet kan *forme et selv*.⁵⁶ Bakhtin framholdt også romanens spesifikke potensiale for skrive- ren både i arbeidet med formingen av selvet og for å forstå verden. For både Bakhtin og Ricoeur var det et hovedanliggende at fiksjonslitteraturen hadde et særlig erkjennelsespotensiale. Jeg har pekt på hvordan ulike former for skriving rommer et erkjennelsespotensiale. Kan forskeren ha mer å lære av fiksjonsforfatteren?⁵⁷

Jeg vil på bakgrunn av analyser av skolejenters novelleskriving postulere at informantenes skriving av fiksjonsfortellinger gir oss tilgang til noen fundamentale erfaringer om det å ha vært jente og bli kvinne. Novellematerialet fra klasse C ga meg innblikk i hvordan fiksjonskriving ikke bare innebar muligheten til å utforske hvem en kunne være – som *en mulig erfaring* (dog på litt andre måter enn det Ricoeur framholder), men hvordan den kvinnelige identiteten – knyttet til det å ha vært jente og bli kvinne – representerer en utsatthet.⁵⁸ Det vil i en artikkel føre for langt å redegjøre for bakgrunnen for hvordan disse elevene skrev slik de gjorde og hvorfor mitt materiale ble som det ble. Et poeng kan kanskje være å fortelle at de novellene jeg her sikter til, ble skrevet i en tentamenssituasjon på skolen der elevene ikke kunne samarbeide. Helt uavhengig av hverandre og uten forberedel-

ser valgte hver enkelt sitt tema der og da innenfor en vid oppgaveformulering som inviterte til mange og uspesifiserte temaer. For meg gjorde nettopp denne konteksten jentenes noveller særlig interessante. Det var nærliggende å begynne å spørre helt banalt: Hva er det for eksempel som gjør at så mange jenter skriver om seksuelle overgrep (ut over det faktum at incest og vold er stadig aktuelle tema i massemediene)? (Dette hadde ikke vært tema for klassesamtaler før tentamen.) Jeg vil ikke forsøke å svare her, og dette ble for meg heller ikke det mest interessante. Det mest interessante ble spørsmålet om *hvordan* slike noveller kan være kilder til erfaring. Det som analyser av jentenes noveller i mitt materiale har lært meg (og som jeg fant støtte for hos Ricoeur), er hvordan de blir informanter om noe helt grunnleggende erfart *uten* at de bretter ut sine egne liv og opplevelser av noe faktisk erfart – eller nettopp fordi de *ikke* gjør det. Jeg har altså ikke lest mitt novellemateriale som jenters fortellinger om seg selv. Det har fått meg til å spørre om ikke skoleelevers tekstarbeid kan tjene som en slags modeller eller bidra til å utvikle metoder forskeren kan bruke i sitt arbeid. Med andre ord spør jeg om ikke et alternativ til å la informantene fortelle eller skrive om sine liv (slik vi kan finne det bl.a. innenfor sosialantropologien), ville være å la dem skrive fiksjonstekster?

Min hypotese er at selv om skolenovellen – og altså tilsvarende fiksjonstekster skrevet av ikke-profesjonelle – ikke har litteraturens kvalitet, kan slike fiksjonstekster bringe oss nærmere flere svar på spørsmål vi stiller oss, som: Hvordan vinne kunnskap om menneskelig erfaring og hvordan trenge dypere ned i forholdet mellom identitet og erfaring? Jeg postulerer altså at den friheten en fiksjonell figurasjon gir informanten i forhold til det faktiske erfarte, kan gi forskeren som leser innsikt i noe fundamentalt erfart. Samtidig har jeg framholdt hvordan forskeren, uten at hun prøver å være romanforfatter, gjennom plot og konfigurasjon kan gripe noen fundamentale erfaringer, ut-

forske et selv og forme en egen posisjon.

Jeg vil løfte fram to spørsmål som mitt arbeid har reist: Lar det seg gjøre å operere med tette skott mellom det å skulle studere konstruksjoner av et selv gjennom tekst og å studere fundamentale menneskelige erfaringer i en verden?, og: Kan vi slippe Fortellingen – eller vil fortellingen slippe oss?

Avslutning og fortsettelse:

Å samle noen tråder – eller: Hvordan finne møtepunkter å tenke videre fra?

I arbeidet med å forstå ungdom som skriver fiksjonsfortellinger ble en selvrefleksiv posisjon avgjørende. Ricoeur har vist oss hvorfor fortellingen ikke så lett slipper oss når vi skriver for å forstå. Ved å ha tenkt videre fra det Ricoeur sier om fortellingens funksjon i forskerens arbeid, har jeg framholdt forskeren som en *annen type forteller*, som, i posisjonen av samtidig å være kritisk leser både av *andres og egne tekster*, kan medreflektere sin subjektivitet. Det er også fra denne posisjonen jeg postulerer å kunne si noe om fundamentale menneskelige erfaringer – og noe fundamentalt om forholdet mellom skriving, identitet og erfaring.

Denne posisjonen har jeg også sett som en utfordring for forskere innenfor skriveforskning som felt, som har hatt en tradisjon for å skille mellom forskningens subjekt og objekt og som verken har framholdt en hermeneutisk posisjon eller tillagt fortelleren noen vitenskapelig posisjon. Samtidig har jeg sett møtepunkter mellom denne forskerposisjon og feministiske posisjoner som kanskje kan få oss til å tenke videre. *Min forteller*, som kunne medreflektere sin subjektivitet, har for eksempel noen treffpunkter i den feministiske vitenskapsteoretikeren Sandra Hardings epistemologi. Å ha medreflektert og prøvd å forstå forskeren som selv en skriver og forteller har brakt meg nærmere en «objektivitet» enn det jeg ville ha oppnådd ved å ha prøvd å innta en verdinøytral posisjon.

Å rette søkelyset mot hvordan vi kan

sikre en «objektivitet» gjennom å medreflektere vår subjektivitet, slik Harding gjør, medfører en ny måte å bruke gamle begreper på som kaster om på seiglivede vitenskapsposisjoner. Hos Ricoeur prøver den kritiske leseren å konstituere en «objektivitet» som erkjennelsens utgangspunkt. Hva hvis den kritiske leseren hos Ricoeur ble invitert i dialog med den selvrefleksive forskeren hos Harding? (Både hos Harding og hos Ricoeur dreier det seg om andre former for objektivitet enn den positivistiske og naturvitenskapelige, og for ingen av dem er alternativet en relativisme). Både Ricoeur og Harding stiller imidlertid strenge metodiske krav som ikke gjør det lett for oss. I Hardings epistemologi begrepsfester «sterk objektivitet» nødvendigheten av å sette kunnskapssubjektet i *samme posisjon* som forskningens objekt.⁵⁹ Som jeg har vært inne på fordrer Harding en «sterk refleksivitet» der det forskende subjektet undergår en tilsvarende analyse som forskningens objekt.

Jeg har også sett en parallell mellom Hardings begrep «å tenke fra kvinners liv» til dette at jeg har forsøkt å tenke fra lærerens liv. Gjennom fortellingen om Mira og klasse C, og i posisjonen som kritisk leser, hevder jeg at lærerens perspektiv og (med Hardings begrep) det «å ha tenkt fra» lærerens liv har stått sentralt i mitt arbeid. For Harding er de marginalisertes erfaringer og perspektiver en ressurs i kunnskapsproduksjon.⁶⁰ Med Harding lar det seg for eksempel hevde at både kvinners og lærerens liv har vært marginalisert i forhold til etablerte teorier, begreper og posisjoner. Både Hardings postulering om at vi i større grad må gjøre forskersubjektet til forskningens objekt og at vi må «tenke fra» de marginalisertes posisjon for å vinne sikrere kunnskap, er noe jeg ønsker å tenke videre fra. Og kanskje er det den jobben begrepene og teorien først og fremst bør gjøre for oss, hjelpe oss å tenke videre?

Vi er avhengig av teori og begreper for å se og forstå. Med Bakhtin har jeg hevdet at begreper er metaforer vi forsyner oss

med for å komme videre.⁶¹ En vitenskaps-teoretisk posisjon som viser oss hvordan vi er situert i andres ord på måter som nødvendiggjør en kontekstualisering både av oss selv og begrepene, fant jeg hos Bakhtin. Harding har vist oss verdien av å re-kontekstualisere et begrep som objektivitet. I mitt arbeid har jeg hatt behov for å ta tilbake og forsøke å rekonseptualisere gamle begreper som for eksempel begrepet ansvarsrasjonalitet som norske samfunnsvitere lanserte på 80-tallet,⁶² for å beskrive en *ansvarlighet* for den andre i skriveprosessen og i arbeidet med tekst, og for eksempel et begrep som personlig stemme, som både den kritiske hermeneutikken hadde forlatt og skrivepedagogikken etter hvert forlot,⁶³ bl.a. for å kunne få fram at det personlige, subjektet og *personen* finnes i teksten.

Fra feministiske posisjoner har det vært stilt spørsmål om hvordan teorien kan få konsekvenser for og medføre endringer av vår konkrete hverdagspraksis som forskere.⁶⁴ Jeg har i denne artikkelen prøvd å framholde hvordan spørsmålet om en kunnskapspraksis verken kan isoleres fra teorien, forskerens metoder eller lærerens erfaringer. Jeg har forsøkt å vise hvordan erfaringer fra den konkrete hverdagen i klasserommet og den kunnskapspraksisen ny skrivepedagogikk utviklet har potensialer for forskeren som skriver innenfor akademia (som for eksempel gjennom å gjøre loggen til sin refleksjonsdagbok, bruke mange teknikker og skrive på ulike måter, bruke skrijving som erindringsarbeid og arbeide i dialog med andre).⁶⁵ Jeg har også pekt på hvordan teorien og Bakhtin nettopp utfordrer vår daglige praksis som kunnskapsprodusenter.

Bakhtins dialogisme er ikke bare teori om tekst og kunnskap, men en epistemologi. Eller vi kan si: Bakhtin gir oss instrumenter å tenke med. Bakhtin innfanger nettopp hverdagens menneskelige relasjoner og en hverdagspraksis i sin epistemologi. Bare gjennom en aktiv deltakelse i hverdagens begivenheter forstått som noe

fundamentalt relasjonelt eller dialogisk, kan vi med Bakhtin forstå den andre, vår eksistens i verden og tenke nytt. Det ligger også et etisk og politisk budskap i Bakhtins begrepsbruk, når han snakker om «answerability»⁶⁶, og (omsatt fra forfatterens til vår verden) nærmest pålegger oss forfatterposisjoner – eller selv å stå fram med våre tekster. Bakhtins utlegning av skrijving som svar kan forstås både som respons og som ansvar – og som to sider av samme sak.⁶⁷ Det påligger oss altså et ansvar for å svare, innta posisjoner som subjekter og lenke oss til kjeden av ytringer. Med Bakhtin blir den enkeltes *aktive deltakelse* i hverdagens begivenheter et ansvar, og noe eksistensielt som gjelder vår væren i verden. Uten å ytre oss er vi ingen. Selv livet henvender seg til oss, og vi må svare. For den enkelte innebærer det en utfordring om å delta i dialogen, prøve å ta et standpunkt og snakke fra sitt sted.

Forfatteren ønsker den språklige forskjellighet velkommen, sier Bakhtin. Hos forfatteren ser vi en *interesse* for de andres perspektiver. Bakhtin ser det som et ansvar for forfatteren å *skape rom* for andres perspektiver på måter som gir den andres ord og erfaring betydning. Bakhtins dialogiske prosjekt blir slik en utfordring som innebærer en *ansvarlighet* både for selv å stå fram og for at andre skal komme til orde.⁶⁸

Vi kan ikke velge bort det fundamentalt dialogiske i arbeidet med å vinne kunnskap og bli forskersubjekter. Men hvordan i større grad utnytte vår erkjennelse og finne møtepunkter i et arbeid med å endre våre hverdager? Jeg vil spørre slik: Hva slags konkrete konsekvenser vil en skrivepedagogisk praksis, teori om tekst og feministisk vitenskapsteori kunne få i vårt daglige arbeid? Et annet potensiale som ligger i møtet mellom skriveforskning, en kritisk hermeneutikk og feministisk teori er å utvikle bedre metoder for å medreflektere forskersubjektet. Kanskje bør vi som er kvinner i akademia, i stedet for å betrakte dette som to møtepunkter, se det som en *forskningsstrategi* som bygger på en felles

interesse? Eller – for å spørre slik: Kan arbeidet med å prøve å endre en akademisk hverdagspraksis sees atskilt fra våre forsøk på å tydeliggjøre forskningsobjektet?

Harding bygger på feministisk «standpunktteori», og forskeren hos Harding står utilsårlig et sted og forsker ut fra uttalte interesser og verdier.⁶⁹ Utfordringen dreier seg ikke, slik jeg ser det, bare om å kunne stå et sted og framvise hvordan man er situert i den verden man prøver å forandre. Den kan også komme til å dreie seg om at vi må prøve å forandre verden både gjennom å *visе alternativer* og håp i de tekstene vi skriver og gjennom nye måter å *arbeide* og *skrive* på.⁷⁰ Ricoeur framholdt den litterære tekstens evne til å overskride leserens erfaringer og fordommer og til å prosjektere en «mulig verden» som et sted vi kunne tenke oss å leve.⁷¹ Med en omskriving av Ricoeur vil jeg spørre om ikke forskningens viktigste oppgave må være å prosjektere våre mulige erfaringer og våre håp, eller en verden også vi som kvinner kan tenke oss å leve i? Slik jeg ser det vil det samtidig kreve av forskeren at hun retter mer av oppmerksomheten mot å prøve å finne nye og andre måter å skrive på, både for å vinne erkjennelse underveis i prosessen som vil kunne overskride hennes erfaringer, og for å produsere tekster som kan overskride leserens erfaringer og fordommer. Hvordan kan for eksempel tekstene vi skriver bli *produktiv kraft* i arbeidet med å endre våre vilkår og en kunnskapspraksis?

Mye hviler imidlertid på leseren. Ligger ikke utfordringen nettopp i å vie erkjennelsen av oss selv som *tekstprodusenter* større oppmerksomhet? Det vil ikke bare føre til større interesse for våre skriveprosesser og våre tekster. Det vil også kunne gi oss økt bevissthet om lesernes betydning når vi skriver. I den konkrete forskerhverdagen har vi ofte flere lesere, både de som leser underveis og de som møter teksten når vi leverer den fra oss. Det er mulig å *oppdra* sine lesere til å *hjelpe teksten fram* på måter som i større grad *ivaretar* forskersubjektet⁷³

– og på måter som gjør at vi hjelpes til å prøve ut vår selvrefleksivitet som metode. Det vil opplagt få konsekvenser for våre forskerhverdager *på måter* som vil kunne medføre endringer av vår kunnskapspraksis. Kanskje vil det bidra til at vi i større grad våger å utfordre leseren som skal møte teksten når den er ferdig.

Det kritiske øyeblikk i forskerens analyse

Kan vi ikke forstå det slik at utfordringene først og fremst må ligge hos leseren, hun som møter enhver tekst med sin verden og sin tidserfaring? Med Ricoeur blir lesingen det kritiske øyeblikket i forskerens analyse. Spørsmålet om forsker tekstens troverdighet beror på tekstens evne til å transfigurere leserens erfaringer. Her ligger det også opplagt store utfordringer for skriveren. Og med historikeren Hayden White kunne vi spørre om ikke forskeren kunne ha hatt mer å lære av romanens overbevisende kraft.⁷⁴

Det å skrive (også slik vi kjenner det fra skjønnlitteraturen) kan imidlertid lett bli et spill med virkemidler (som er noe annet enn det språkspillet som har utgangspunkt i fundamentale erfaringer, en virkelighet eller en livsform). Fagtekstens overbevisende kraft ligger kanskje først og fremst i at leseren kan oppleve en troverdighet når hun leser, fordi teksten framviser at den er resultat av noe faktisk erfart og av et engasjement, av at skriveren har hatt noe på hjertet og kjent en ansvarlighet for å si noe «sant» om de erfaringene hun skriver om? Vi kunne også spørre om ikke fagtekstens troverdighet står og faller på å kunne overbevise leseren om at skriveren har vært drevet av en tilsvarende sannhetssøken som romanforfatteren, hun, som med Ricoeur, lykkes i å bringe leseren til «hjertet» av fundamentale erfaringer.

Marte E. Halse
førsteamanuensis
Institutt for nordistikk og
litteraturvitenskap
NTNU

Noter

1. Denne teksten er hentet fra min forskerdagbok.
2. I Halse 1993a.
3. Bakhtin 1981, og se Halse 2000a, s. 91.
4. Jeg har prøvd å vise hvordan skrivepedagogikkens første fase i Norge bygde på en romantisk hermeneutikk, i Halse 1989.
5. Hetero kommer av det greske *heteros*, annen, og glossia (ord/glose) skriver seg etymologisk fra det greske *glossa*, språk, tunge.
6. Bakhtin 1981, s. 276.
7. Ibid., s. 282.
8. *Ordet* hos Bakhtin skal ikke forstås i lingvistisk betydning, men som ytring eller tekst, se for eksempel Halse 2000a, s. 94–95, og 1993b, s. 85 og 56.
9. Bakhtin 1987, s. 84.
10. Ibid., s. 88.
11. Det vi oppfatter som sjangrer (muntlige og skriftlige) representerer kollektive (og relativt stabile) former for ytringer og måter å forstå virkeligheten på. Bakhtin sier: «Each separate utterance is individual, of course, but each sphere in which language is used develops its own relatively stable types of these utterances. These we may call speech genres.» Bakhtin 1987, s. 201. Se for eksempel Bakhtin 1981, s. 356 og 1987, s. 60.
12. Bakhtin 1981, s. 345.
13. Jeg har bl.a. pekt på hvordan *en personlig stemme* ligger i skrivemåten, eller med Bakhtin, er betinget av forfatterens «orkestrering» av ulike stemmer. For eksempel i Halse 1991 og i 1993b, s. 56 ff.
14. Julia Kristeva som introduserte Bakhtin for vestlige tenkere (og bl.a. med begrepet intertekstualitet kom til å gjøre Bakhtin til en forløper for poststrukturalismen), tilførte betydningen av et ubevisste når hun ville ha oss til å rette oppmerksomheten mot *et subjekt i prosess i språket*. Kristeva 1980 og 1986, og se for eksempel Halse 1991.
15. Matthis 1991 og 1993. Dette har jeg tatt opp i tidligere arbeider, bl.a. når jeg skriver om «Loggen, den doble dialogisiteten og mørkets hjerte», i Halse 1993b, s. 60–64.
16. Ibid., s. 62.
17. En type logg kan nettopp være den forskerdagboka du skriver parallelt med arbeidet med fagteksten, der du bl.a. reflekterer underveis over og omkring hva du skriver og hvorfor, og der du for eksempel skriver spontant og fort for å se hva som kommer. Se Halse 2000b.
18. Min empiri og forskningens objekt var i utgangspunktet (og er fortsatt) elevenes tekster og jenters fiksjonsfortellinger. Likevel kom også egne tekster (og egne lærerlogger, mine forskerdagbøker og publikasjoner, og avhandlingen min) til å utgjøre viktige deler av min empiri og på måter som også har gjort meg til forskningens objekt.
19. Se for eksempel rapporter fra prosjektet Skrive-puff ved NTNU.
20. For eksempel Torlaug Løkensgard Hoels doktorgradsarbeid, se Hoel 1995.
21. Først og fremst skyldes dette at feministisk teori ikke har vært mitt utgangspunkt, og at parallellene mellom mine egne og andres posisjoner har blitt tydeliggjort i etterkant av eget arbeid (se forts.). Dessuten er dette tema tidskriftet *Kvinneforskning* lenge har debattert.
22. Se for eksempel Halse 1991.
23. Harding 1986 og 1991.
24. Navnet Mira hadde jeg hentet fra romanen *Kvinner* fra 1976 av den amerikanske forfatteren Marilyn French.
25. Om det «tilfeldige» aspektet ved hverdagens «hendelser» og som noe som «skjer oss», se for eksempel Benjamin 1975.
26. Jeg har pekt på hvordan psykoanalysen gir oss tilfang til å forstå hvordan det ubevisste kan få betydning når vi skriver på det som kommer. (Surrealistene brukte som kjent ulike teknikker for å få kreative impulser fra det ubevisste.) Ricoeur (forts.) hevder at fortellingen er noe vi mer eller mindre bevisst griper til for å forstå. Lacan snakket om «et kollektivt ubevisste». «Skjemaer» og «arketyper» vi bruker for å forstå og som kan sies å bygge på «en familieritet med en narrativ tradisjon» (Ricoeur 1994, s. 287ff) kan også tilskrives et felles ubevisste. Se for eksempel Rekdal 1992.
27. For eksempel Søren Kjølrup understreker at forståelse innenfor vitenskap ikke utelukkende hviler på vitenskapelige forutsetninger, men i siste instans på dagligdagse overbevisninger, og, som han sier, i «indre umiddelbarhet» (et begrep bl.a. Dilthey og en hermeneutisk tradisjon har henvist til for å forstå menneskelige handlinger). «Og hvorfor skulle vi ikke have tiltro til den slags overbevisninger som hviler solidt på vores kendskab både til os selv og til vore medmennesker?», spør han. Kjølrup 1996, s. 166.
28. Episteme kommer av det greske *epistemeia* som betyr kunnskap eller viten. I antikkens filosofi betydde episteme sikker eller «egentlig» kunnskap, eller vitenskap, til forskjell fra *doxa* som var kunnskap som bygget på skjønn, fordommer og hverdagslige erfaringer – eller på den hverdagspraksis og erfaringer som ofte, slik Aristoteles postulerte, har karakter av «tilfeldighet». Dette er best kjent fra Aristoteles' lære om retorikken. Se Aristoteles 1983.
29. Hos Bakhtin blir begrepet «event» fundamentalt (uten at jeg her går nærmere inn på det) og et begrep som samtidig innfanger det grunn-

- leggende eksistensielle i Bakhtins dialogiske tenkning. Det som skjer meg gis mening fordi jeg kan dele det med andre. Selv vår eksistens er en begivenhet som vi deler med andre. Det er bare gjennom å ytre oss og dele at vi kan framstå som subjekter i egne posisjoner. Slik det er mulig å lese Bakhtin, blir nettopp de hverdagens begivenheter jeg her peker på, sentrale for å forstå mine egne posisjoner både som lærer og forsker, og nødvendige å framholde nettopp i arbeidet med en kontekstualisering av meg selv som forskersubjekt. Se avslutningen.
30. Op.cit., Halse 1998, s. 50. Se også f.eks. Halse 1992 og 1993a.
 31. Mer om dette i Halse 2000a og 1993a.
 32. I Halse 2000d, og jf. Bakhtin 1990.
 33. Halse 2000d.
 34. Og jeg bygger ikke bare på egne skriveerfaringer, men på erfaringer hovedfags- og doktorgradstudenter har gitt meg del i gjennom en rekke skrivekurs jeg har holdt (bl.a. i samarbeid med Sissel Lie og i regi av det forskningsrådsstøttede prosjektet *Skrivingens rom* ved NTNU, der jeg hadde vært prosjektmedarbeider og kursansvarlig). Se Lie og Thowsen (red.) 2000 og Lie (red.) 1998.
 35. Bakhtin 1981 og 1984.
 36. Mary K. hadde for eksempel fått oss til å skrive barndomserindringer i et arbeid med å få opp skrivelysten. I prosjektet «Skrivingens rom» startet vi i 1995 med skrivekurs for hovedfagsstudenter og doktorgradstipendiater der vi brukte ulike former for erindringsarbeid og skriveminner både for å spa fram skrivelysten og for å vinne større erkjennelse om oss selv som skrivere.
 37. Den feministiske vitenskapsteoretikeren Sandra Hardings bok fra 1991 har undertittelen Å tenke fra kvinners liv. Den har inspirert meg til å holde fast ved og bruke formuleringen «å tenke fra lærerens liv» (se avslutningen om møtepunkter). Hos Harding blir dette et begrep som får vitenskapsmetodiske konsekvenser – og som jeg i ettertid har sett ligner mine måter å tenke på og som samtidig fikk meg til å tenke videre. Dette er også noe som utdypes i Halse 2000c.
 38. For eksempel i Halse 1992 og 1993a.
 39. Se Halse 2000c.
 40. Det er særlig Bakhtin jeg bygger på når jeg snakker om at begreper er i bevegelse og at begreper er metaforer vi tyr til for å komme videre, Bakhtin 1981 og 1987. Se Halse 2000a.
 41. Mine begreper, eller det jeg her har kalt en *dobbel erfaringshorisont* og et *dobbeltblikk*, prøver å innfange dette at *leseren/forskeren og læeren*/den historiske aktøren i mitt arbeid både har et «felles opphav» i historien og en dobbelposisjonering gjennom å ha vært til stede og påvirket historien og i etterkant skrevet fortellingen om «det som skjedde». (Og i min forståelse medfører det noe annet enn den form for «horisontsammensmelting» Gadamer snakker om. Det innebærer også noe annet enn de kryssende erfaringene mellom tekst og leser som med Ricoeur kan åpne for «mulige erfaringer», se forts. og Gadamer 1993, Ricoeur 1994.) Dette drøftes mer utførlig i Halse 2000c.
 42. Ricoeur 1994, s. 197–221.
 43. Ricoeur ibid. og se forts.
 44. I artikkelen «The narrative function» har Ricoeur som målsetting å skissere teori om narrativ diskurs som både omfatter historikerens fortellinger og fiksjonsfortellinger. Han viser bl.a. til at referansene til virkeligheten i sin forskjellighet peker mot de samme fundamentale trekk av individuell og sosial eksistens. Dette trekket er innenfor filosofi ofte definert med begrepet historisitet. Selv om historie og fiksjon refererer til ulike verdener, sier Ricoeur, refererer begge til en grunnleggende historisitet av menneskelig erfaring. Ricoeur 1994, s. 274 ff.
 45. Benjamin 1975 og 1999, og i Halse 2000c.
 46. Både innenfor vestlig filosofi, tekstteori og særlig i psykoanalytisk tenkning (som hos Lacan) står *speilmetaforen* sentralt som et begrep for å forstå menneskelig identitetsutvikling og som et spillingsforhold mellom *jeg* og *den andre*. Psykoanalysen har prøvd å vise hvordan slike spillingsforhold og overføringsrelasjoner medfører en *idealisering* av den andre (eksempelvis i mor–barn-relasjoner, som hos Lacan). Jeg har selv, og med utgangspunkt i psykoanalytisk teori om *tvetydige og splittede* morsbilder, sett på overføringsrelasjoner mellom forfatter og romanheldt, og mellom «heldt» og leser (som kan ligne forhold mellom analysand og analysator i en terapisituasjon). I en artikkel har jeg postulert at mannlige lesere i samtida fikk behandlet sine splittede og gruppeoppekkende kvinnebilder i lesingen av Amalie Skrams roman (og «heltinne») *Constance Ring*. Se Halse 1993c og 1982. Noe av dette har jeg også berørt i Halse 1989, 1991 og 2000a, og det drøftes mer utførlig i Halse 2000c.
 47. Se Halse 2000a.
 48. Se «The model of the text», Ricoeur 1994, s. 197–221, og Halse 1991 og 2000c.
 49. Bakhtin 1990. Det var imidlertid boka om Dostojevskij og essayet om romanens diskurs som først ble oversatt og som Bakhtin ble kjent for i vesten. «Author and Hero» ble skrevet på begynnelsen av 1920-tallet, mens *Problems of Dostoevsky's Poetics* ble skrevet i

- 1929 og essayet «Discourse in the Novel» midt på 1930-tallet.
50. Bakhtin skrev som kjent sine arbeider mens sovjetsamfunnets forsøk på å kontrollere de intellektuelle førte mange (som Bakhtin) i utlendighet og forvisning. Se Halse 2000a.
 51. Filosofer som Gallie og Danton har blitt kritisert for å gjøre historie til en type narrativ bundet til kronologi. Med Gallie har den historiske forklaring ingen annen funksjon enn å hjelpe leseren å følge fortellingen videre. Ricoeur har hos historikerne funnet en overvurdering av fortellingens kronologi på et vitenskapelig nivå. Dette behandler Ricoeur bl.a. i artikkelen «The narrative function», Ricoeur 1994, s. 274–296. Også dette drøftes utførlig i Halse 2000c.
 52. Ricoeur 1994, ibid.
 53. Jeg har rettet et kritisk leserblikk både mot Miras lærerlogger og egne publikasjoner og tekster og ikke bare for å prøve å forstå meg selv som forskersubjekt, men for å si noe om skriveforskning i Norge i en gitt fase, bl.a. i Halse 2000c.
 54. Lacan 1985 og Rekdal 1992.
 55. Se artikkelen «Narrative identity», Ricoeur 1991, s. 188–199.
 56. Bakhtin 1981 og 1984.
 57. Et hovedpoeng for Ricoeur når han skriver om narrativets funksjon, er bl.a. at referansene i «sann» historie og «fiksjonsfortellinger» krysser den grunnleggende historisitet av menneskelig erfaring. Ricoeur 1994, s. 58 ff.
 58. Ricoeur ga meg støtte for at jentene brukte novellen til å utforske hvem de kan være og kunne ha vært som mulige erfaringer. Med Ricoeur refererer tekstens verdener ikke til noe som har skjedd (som en erfaring skriveren av teksten har vært direkte utsatt for), men til det som kan skje som en mulighet tekstens verden åpner for leseren. Hos Ricoeur er prosjekteringen av en «mulig verden» knyttet til en optimisme (se slutten om møtepunkter). I mitt novellemateriale er det mulige koblet til det farlige ved å ha vært jente og være kvinne. I etterkant er det at jeg har sett hvordan det jeg kom fram til i mine analyser av jenters fiksjonstekster kan underbygges av Ricoeur – om enn på litt andre måter. Ricoeur ibid. og Halse 2000c og d.
 59. Harding 1991, s. 161.
 60. Hos Harding stilles det også strenge metodiske krav til dette å ta eller meddra den andres perspektiv (noe jeg ikke går inn på her). Og som hos Ricoeur kan vi heller ikke med Harding ta den enkeltes utsagn og beretning om seg selv for god fisk. Slik jeg leser det må det altså også ligge treffpunkter her som gjør det interessant å invitere den kritiske leseren hos Ricoeur til samtalen om metoder.
 61. Op.cit. Halse 2000a, s. 89.
 62. Se for eksempel Bjørg Aase Sørensen og Hildur Ve, i Holter (red.) 1985, s. 392 og s. 416 ff.
 63. Se for eksempel Halse 1989 og 1991.
 64. Se for eksempel *Kvinneforskning* 2/2000, s. 103 ff.
 65. Noe jeg ikke har gått nærmere inn på her, er hvordan jeg har brukt og stadig bruker dette i arbeidet med bl.a. studenter og på skrivekurs, der vi ikke bare bruker skrijving som erindringsarbeid for å utvikle større selvrefleksivitet (jf. foran), men bruker ulike teknikker for å få i gang skrijving, skriver utkast til fagtekster og arbeider med å utvikle en responskultur og med å oppdra hverandre som lesere innenfor academia som ivaretar både teksten og skrive- ren.
 66. Jf. tittelen *Art and Answerability* på samlingen av Bakhtins tidlige filosofiske essays (Bakhtin 1990).
 67. Selv om amerikanske/engelske oversettelser nok ikke yter Bakhtin rettferdighet, er det verdt å minne om at «answer» (svar) er synonymt med «reply» og «respond», og at «responsible» er synonymt med «answerable» (ansvarlig).
 68. Se for eksempel Halse 2000a og 1993a og b.
 69. Se Harding 1991, s. 117 ff.
 70. Krav om at litteraturen skal framvise håp og ha frigjørende funksjoner har vært stilt fra flere (og forskjellige) posisjoner innenfor hermeneutikken som ikke omtales her, og fra ulike retninger innenfor litteraturkritikken (eksempelvis retninger som prøvde å gjøre sosialrealismen til norm og forskjellige retninger som bygger på standpunktteori). For eksempel den feministiske litteraturkritikken på 70-tallet, som (med forankring i en sosialrealistisk norm og et politisk standpunkt) i sine krav til litteraturen om at den skulle ha en bevisstgjørende funksjon, kunne glemme språkets funksjon og overse forfattere som eksperimenterte med nye skrivemåter.
 71. Jeg har foran og med Bakhtin pekt på både den faktiske og mulige leserens betydning når vi skriver. Et hovedanliggende for Ricoeur var at referansen til verden ikke ligger bak teksten, men hos leseren (se slutten). Ricoeur viser bl.a. til hvordan Heideggers analyse av å forstå ikke dreier seg om å forstå en annen person, men et prosjekt som «the outline of a new being-in-the world». Ricoeur konkluderer med at bare skrift, gjennom ikke bare å være befridd fra sin forfatter, men fra en opprinnelig dialogsituasjon, avdekker diskursens bestemmelse som å prosjektere en verden. Ricoeur 1994.
 72. Forventninger om at litteraturen skal utfordre

og *provosere* våre fordommer og erfaringer finner vi bl.a. innenfor vestlig filosofi og resepsjonestetikk. Uten at jeg går nærmere inn på dette (som meddrar en stor diskusjon om estetikk, kunst og litteraturens funksjon), kan jeg for eksempel henvise til Hans-Robert Jauss' kjente forelesning fra 1967 (som finnes i en rekke oversettelser), «Litteraturgeschichte als Provokation» (der han bl.a. kritiserer Gadamer for ikke å være åpen nok i lesingen av modernistiske tekster og tekster som utfordrer våre fordommer).

73. Se for eksempel Halse 1989 og 2000b.

74. White 1974 og 1999.

Litteratur

- Aristoteles 1983 *Retorik*, Platonselskabets skriftserie, København: Museum Tusculanums Forlag
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovitsj 1981 *Discourse in the Novel*, i *The Dialogic Imagination*, Austin: University of Texas Press, red. Michael Holquist, s. 259–422
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovitsj 1984 *Problems of Dostoevsky's Poetics*, Manchester: Manchester University Press, red. Caryl Emerson
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovitsj 1987 *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin: University of Texas Press, red. Caryl Emerson og Michael Holquist
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovitsj 1990 *Author and Hero in Aesthetic Activity*, i *Art and Answerability*, Austin: University of Texas Press, red. Michael Holquist og Vadim Liapunov, s. 4–256
- Benjamin, Walter 1975 *Kunstverket i reproduksjonsalderen og andre essays*, Oslo: Gyldendal Fakkell
- Benjamin, Walter 1999 *Selected Writings*, Volume 2, 1927–1934, Cambridge: The Belknap Press
- French, Marilyn 1976 *Kvinner*, Oslo: Aschehoug
- Gadamer, Hans-Georg 1993 *Truth and Method*, London: Sheed & Ward, overs. og rev. Jon Weinsheimer og Donald G. Marshall
- Halse, Marte E. 1982 En psykoanalytisk tilnærming til *Constance Ring*, Motskrift 1:61–101, Trondheim: NTNU/INL
- Halse, Marte E. 1989 *Hva har teksten på hjertet? Om hermeneutikk og skrivepedagogikk*, *Norsk læreren* 5:38–47, Oslo: LNU
- Halse, Marte E. 1991 *Subjektet, teksten og klasserommet*, *Edda* 1:45–55, Oslo: Universitetsforlaget
- Halse, Marte E. 1992 *Den prosessorienterte skrivekulturen – en kvinnekultur?*, i Trine Annfelt og Gunn Imsen (red.): *Utdanningskultur og kjønn*, Skriftserie 3, Senter for Kvinneforskning, NTNU, s. 37–64
- Halse, Marte E. 1993a *Hvem snakker jeg med hos meg selv når jeg skriver? Om skiving som dobbel dialog*, i Kari Melby og Turid Lie (red.): *Kunnskapsproduksjon og forsker-subjekt*, Skriftserie 2, Senter for kvinneforskning, NTNU, s. 51–72. Senere trykt i Ingegerd Bäckström (red.): 1996 *Skrivandet som redskap*, Stockholm: Svensklärarföreningens årsskrift, s. 207–230
- Halse, Marte E. 1993b *Loggen, novellen og jente-ne. Ansatser til en bakhtinsk lesing av klasserommets skrivekultur*, i Inge Moslet og Lars Sigfred Evensen (red.): *Skrivepedagogisk fornying*, Oslo: Ad Notam Gyldendal, s. 49–1
- Halse, Marte E. 1993c *En saa kjønslig Bog kjen-der vi hidtil ikke i vor Litteratur. Om resepsjonen av Amalie Skrams roman Constance Ring*, *Edda* 4:315–335, Oslo: Universitetsforlaget
- Halse, Marte E. 1998 *Å skrive om seg selv og skrive for andre*, i Sissel Lie (red.): *Skrivingens rom. Om å skrive fagtekster*, Trondheim: NTNU/Tapir, s. 50–65
- Halse, Marte E. 2000a *Skriving som samtale og erkjennelse. Å kunne henvende seg til Bakhtin for å se seg selv, finne ord og en egen posisjon å skrive fra*, i Sissel Lie og Ingfrid Thowsen (red.): *Fagskriving som dialog*, Oslo: Gyldendal Akademiske, s. 89–105
- Halse, Marte E. 2000b *Råd til den utforskende skriver: Eller om hvordan bruke logg, finne sin stemme og oppdra sine lesere*, i Sissel Lie og Ingfrid Thowsen (red.): *Fagskriving som dialog*, Oslo: Gyldendal Akademiske, s. 74–87
- Halse, Marte E. 2000c *Hvordan komme til teorien og metoden? Grunnlagsspørsmål innenfor skriveforskning og ny skriveopplæring*, manus
- Halse, Marte E. 2000d *De myndige skriverne og jakten på den personlige stemmen. Fortellingen om ny skrivepedagogikk, en norskklasser og en lærer*, manus
- Harding, Sandra 1986 *The Science Question in Feminism*, Ithaca, NY: Cornell University Press
- Harding, Sandra 1991 *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Open University Press
- Hoel, Torlaug Løkensgard 1995 *Elevsamtaler om skiving i videregående skole. Responsgrupper i teori og praksis*, Dr.art.-avhandling NTNU
- Holter, Harriet (red.) 1985 *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget (3. opplag)
- Kjørup, Søren 1996 *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabssteori*, Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag
- Kristeva, Julia 1980 *Desire in Language. A Semiotic Approach to Literature and Art*, Oxford: Basil Blackwell
- Kristeva, Julia 1986 *The Kristeva Reader*, Oxford: Basil Blackwell, red. Toril Moi

- Lacan, Jacques 1985 *Det symbolske. Skrifter i utvalg*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, red. Svein Haugsgjerd
- Lie, Sissel (red.) 1998 *Skrivingens rom. Om å skrive fagtekster*, Trondheim: NTNU/Tapir
- Lie, Sissel og Ingfrid Thowsen (red.) 2000 *Fag-skriving som dialog*, Oslo: Gyldendal Akademiske
- Matthis, Irene 1991 Upprepningen, tröskelen till det omedvetna, Est 2. *Grunnlagsproblemer i estetisk forskning*, Oslo: NAVF, red. Karin Gundersen og Ståle Wikshåland
- Matthis, Irene 1993 *Det omedvetnas arkeologi. Om det moderliga*, Stockholm: Natur och Kultur
- Rekdal, Bjarte 1992 *Det umedvitne språket. Lacan og den franske psykoanalysen*, Oslo: Det norske samlaget
- Ricoeur, Paul 1991 *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*, London: Routledge, red. David Wood
- Ricoeur, Paul 1994 *Hermeneutics and the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, red. og overs. John B. Thompson
- Skrive-puff: Rapporter fra skriveforskningsmiljøet ved NTNU, SESAM ALLFORSK (kan fåes ved henvendelse til IFAS, NTNU)
- White, Hayden 1974 The historical text as literary artefact, *Clio* 3:277–303
- White, Hayden 1999 Litteraturens forførende kraft er historikerens redskap, *Historisk Tidsskrift* 2:154–163

Öppenheten i det andra

Om en etisk dimension i Katarina Frostensons
Korallen

Av Carin Franzén

Den svenske forfatter Katarina Frostenson søker etter et språk for «det andre». Interessen for språkets betydning for at «det andre» skal høres, viser til en etisk dimensjon i hennes forfatterskap og er tema for Carin Franzén i denne artikkelen. Å låne øre til «den andre» fordrer at vi evner å finne nye måter å bruke vårt gamle språk på, en slags resirkulering, som gjør det mulig å bringe opp det som massemedias språk har mistet av syne.

«Katarina Frostenson är ingen författare som ger tröst» skriver Åsa Beckman i en recension av hennes senaste diktsamling *Korallen*.¹ Nej, tröst är kanske inte det första man erfar inför Frostensons (f. 1953) förtätade och fragmenterande skrivkonst. Som hos flera av de poeter som etablerade sig under 80-talet i Sverige finns hos Frostenson ett avståndstagande från en tidigare generations mer utilistiska syn på litteraturen. Hennes fokusering på poesins språkliga egenart, möjligheter och gränser innebär likväl också ett återknytande till en äldre tradition. Frostensons skrivsätt delar utan tvivel flera drag med den modernistiska poesin – uppbyggnaden av syntaxen, intresset för språkets materiella sida, för dess klanger, homonymier och rytm, vilka inte bara bär utan ibland bryter upp de menings-

fulla sammanhang man vanligtvis väntar sig när man läser.

Strävan efter att överskrida det igenkännbara kan följas genom modernismen. Man finner den hos Baudelaire när han säger att poeten bör vara som ett barn inför det nya – extatisk.² Man finner den också hos den ryske formalisten Viktor Sklovskij, som menade att utan det litterära språkets förmåga att bryta igenom den automatik som alltid infinner sig i vårt «praktiska språk», för att använda hans term, suddas själva livet ut: «Automatiseringen förtär föremål, kläder, möbler, hustru och skräck för kriget.»³ Den modernistiska litteraturen kan rentav definieras som ett medvetet grepp om språket för att vrida loss det från de allmänna mediernas strävan efter effektiv kommunikation eller underhållning. Och den har alltid vetat att

besvara dem som säger att litteraturen då blir för svår. Redan Stéphane Mallarmé kunde genmäla mot obegriplighetskritiken att publiken helt enkelt inte kunde läsa – utom i tidningen.⁴ Tidningsprosan får sig en känga även i Katarina Frostensons poetik. I ett föredrag från 1988 med rubriken «Språket och den andra» talar hon om sin motvilja mot de snabba mediernas språk:

Det är ett språk som strålar ut att världen är här, fullständigt här, att den är helt möjlig att hantera, att praktiskt taget allt kan ordnas in. Det är ett språk som lyser av sin frånvaro av det andra, det vaga, det tvetydiga, det mörka. Ett blankt språk. Ett språk utan skugga. Ett språk som inte låter något annat höras. Det breder ut sig på skyltarna, anslagen, rubrikerna, alla de pedagogiska råden som finns i varje hörn av vårt samhälle. Det är ett språk som oavbrutet tolkar, omtalar, vänder in och ut, som tror att allt kan tala och vill få allt att säga sitt. Det är språket som tvingar samman namn med egenskaper, som gör konstant våld på individen genom sin mani att benämna: Hjärtmannen, Lungflickan, CancerLena. Utvärdering, försöksverksamhet, vårdcentral, kvinnolitteratur.⁵

Frostensons poesi från debutsamlingen *I mellan* (1978) till *Korallen* (1999) skriver in sig i den modernistiska tradition där litteraturens språk framför allt betraktats som ett motspråk till samhällets likriktade språk. Som modernister alltid har gjort söker även Frostenson bryta ned föregivna koder och föreställningar för att återge språket och världen nya dimensioner. Hennes poesi är likväl inte ett chiffer bakom vilket en «dju-pare», «sannare», eller «mera ursprunglig» mening finns att avslöja för tolkaren.⁶ Den skugga som Frostenson vill återföra till språket handlar istället om ett specifikt förhållningssätt till «det andra, det vaga, det tvetydiga, det mörka», men också till det som förlorat mening; till språket och existensens skräphög. Ty samtidigt som Frostensons poesi är ett motspråk till det mass-mediala språket skyr det inte uttrycket när det blivit tillräckligt slitet. Om Mallarmé i sitt sökande efter en ren poesi besvärades av klichéerna «inte för att han i dem enbart

fann ord utan tvärtom för att orden försvunnit från dem»,⁷ är det själva egenskapen slitenhet som tycks locka Frostenson. I hennes ordkonst finns alltid något som skaver mot det vackra och högstämnda i den mallarméska traditionen; en låg estetik – som pekar i postmodernistisk riktning om man så vill – vilken ger plats åt klichéer, såväl som åt den kitsch som prisas i dikten «Tingen 'Bligar'» i *Joner* (1991): «O alla dåliga material / O allt som går sönder / O Sanna Usla kvalité / polyester med krans / glansplast, sirade frans av nylon / jag känner igen er».⁸

Frostensons återbruk av slitna uttryck, liksom av ramsor och visor från folk- och barnkulturen, kastar just en skugga över den egna dikten, ger den en förnimbar aura av något välbekant och främmande på samma gång. Till den låga estetikens strategier kan man även räkna den metapoetiska dimensionen i hennes författarskap – som ett ifrågasättande av det egna medlet, vilket hindrar det att sluta sig om sig självt.

Eftersom Frostensons poesi söker göra motstånd mot ett språk «som gör konstant våld på individen genom sin mani att benämna» kan man i hennes dikter även urskilja en utforskning av förhållande till den andra människan, som äger en etisk relevans. Den utforskningen är intimt förknippad med sökandet efter ett språk som är öppet för «det andra». Här ställs dikten likväl inför ett dilemma: hur artikulera denna obestämdhet *innan* den objektiverats eller bestämts? I det följande vill jag med några nedslag i Frostensons poetik och poesi, främst i hennes senaste diktsamling, försöka visa att den frågan och det sätt Frostenson hanterar den på genom tre motivkretsar – sökandet efter det andra i språket, rösten som det andras fenomen, samt jagets relation till den andre – skänker författarskapet en specifik etisk dimension.

Det andra i språket

I *Korallens* första långa dikt «Stormen» står en gåtfull uppmaning i kursiv: «*var inte*

Fotografi av Jean Claude Arnault. (Kilde: Katarina Frostenson og Jean Claude Arnault: Överblivet, Katten Förlag, Stockholm 1989.)

rädd för gengångaren, han är konstens hjärta.» Gengångaren är ett romantiskt motiv, vilket psykoanalysen försökt förstå som vårt allas ouppklarade förflutna och bortträngda livs återkomst.⁹ Om man läser raden som en metapoetisk utsaga tycks den också säga att konsten drivs av ett utforskande av det glömda, fördolda eller bortträngda. Men raden uttrycker kanske främst en beredskap inför det som återvänder – *«var inte rädd för gengångaren»* – en kursiverad uppmaning att ta emot den utan vidare analys eller förklaring, då det torde innebära slutet på dess återkomst. Om konstens hjärta är en gengångare innebär uppfyllelsen av dess syfte att det slutar gå. Gengångaren går igen så länge han *inte* funnit frid i sin själ.

Gengångaren i *Korallen* kan likväl knytas till en vilja att framkalla ett språk som tystnat, vilket står i motsättning till det instrumentella – blanka – språk det moderna samhället använder sig av. Det senare betecknas på följande vis i «Stormen»: «en natt gick jag genom allén av löpsedlar / tre ord täckte landet, en kal och skövad rand i fjärran» (s. 12). Tre ord som döljer, ger klartecken för glömska och bortträngning, snarare än öppnar mot det komplexa fenomen de omtalar.

I den inledande dikten «Päronblom» i *Korallen* befinner sig diktjaget i ett landskap, vilket träder fram i en sömn som i dikten benämns som «den andra»: «Vad liknar sömnen. Sömnen, den andra».¹⁰ Denna andra sömnen är «inte ledan, inte oviljan att se». Den beskrivs som ett kort ögonblick då världen öppnar sig:

[...] den sömnen
är inte lång
den liknar störtningen
ett fall mot dalen där språket är okänt
grus, snö, groznyj (s. 6)

Ordet groznyj leder osökt tankarna till Tjetjenien, och landet har fått vår uppmärksamhet för att det är en konflikthård. I Frostensons dikt sker en vändning när ordet ar-

tikuleras. Den sinnliga beskrivningen av dalen med «spruckna päron, bin», och med en historia, «En mark där / rösternas liv är tillbaka» (s. 5), förbyts i nästa rad till «en ladersko i frusen jord / läpparna ur den kalla munnen» (s. 6). Dikten beskriver så en dubbel rörelse av öppenhet inför världen som å ena sidan sinnlig och djup och å den andra slutet, kall, och i detta fall krigshärjad. Den dubbla rörelsen får ett komprimerat uttryck i raden: «ekot och ropet, den stora vågen kommer / bedövar dig först, sen för dig tillbaka» (s. 5). Och i de avslutande raderna: «och ismark över vilken det regnar / päronblom från en annan dal» (s. 6). Den dubbla rörelsen – som öppnar och sluter – är genomgående i *Korallen* och jag ska längre fram försöka visa på den etiska dimension som kan urskiljas där.

Framkallandet av de förflutnas röster, och det okända språk i vilket världen kan träda fram i ett nytt seende sker med svårighet. I «Stormen» måste flera språkliga lager – «alla språk som samlas» genomträngas till ett slags bottenkikt: «rotljud, kväkningar, ord som skurit samman / skallet – det där hungerljudet» (s. 13). Strofen som följer i kursiv upprepar den nedåtbörande rörelsen som vore det en besvärjelse:

*det mörka lodet skall fästas vid
ett träd, vid stammen, sjunka
ner mot roten under jorden där det sjunger*

*riv dem och driv dem, driv upp dem
djupt därunder [...] (s. 13)*

Det som ska rivas och drivas upp på detta våldsamma vis är i diktens sista rader «en sakta / underlig koral från grunden» (s. 14), där de glömda rösterna och det okända språket tycks ingå i en förening.

Frostensons vilja att öppna språket för det andra ska därför inte förväxlas med ett sökande efter något ursprungligt eller rent språk som skulle finnas under «alla språk som samlas». Snarare än en föreställning om ett urspråk innebär Frostensons poetik ett nytt sätt att bruka och lystra till samma

gamla språk, eller som hon säger själv i «Språket och den andra»: «Språket kan te sig som ett ofantligt nät, eller ett fält där de olika spåren och trådarna läggs ut. Ett kartritande, eller ett slags arkeologiskt arbete.»¹¹ Man skulle också kunna kalla hennes poetiska metod för ett slags «recycling», som återkallar och återanvänder vad vårt praktiska språk inte längre uppfattar.

I *Korallen* utförs ett språkligt grävande efter en bättre mylla än den frusna yta som vardagsspråket förser oss med, och beskrivningarna av stelnade tillstånd att bryta sig igenom och loss ifrån är legio. Fortfarande i «Stormen» beskrivs en dröm som framstår som motsatsen till det svindlande ögonblick av öppenhet inledningsdiktens sömn förmodade framkalla: «Jag tänker på en dröm – / jag drömde någon sa till mig att jag inte levde [...] säg / när blev jag död» (s. 9). Tillståndet av att vara levande död återkommer sedan i «Stormen» mer specifikt som en förlust av röst: «jag fryser av en tystnad som en aska / av ett rum som slutits» (s. 11). Och vidare:

knappt ett läte, inget ord här, bara
den svenska munrörelsen, båda gipor ner som
för att avvärja varje hot i ordet (s. 12)

Mot denna tillslutande rörelse ställer dikten, som vi redan sett, röstens förlösning från grunden: «rotljöd, kväkningar, ord som skurit samman [...] en sakta / underlig koral från grunden» (s. 14). Men kanske är det också viljan att tillmötesgå det som vardagspråket upplever som hotfullt – här med en humoristisk gliring mot den reserverade svenska samtalskoden – som får Frostenson att även skriva kring det fenomen som ett andra språk är i dikten «Förorten är lång»:

orden är dunkla på det språk man inte har sitt
minne i, det djupa sorlet därnere, kärlets ådring,
märket av två läppar, värman

av ett handavtryck – vi talar mitt språk och du
säger fel. Snart
skall det hända mig, snart när det vänder. [...] (s. 19)

Dikten gestaltar ett minne från en promenad «längs utkantsboulevarden/på väg till en teater» och omtalar det samtal som fördes under den:

vi pratade om enfalden, om språket
som känns övertaget; att orden snart skall komma
till oss
utifrån, formas till ett tal

som heter Nytt. Inte något lyriskt
inget eget, säreget. Men Allmänt, som ett regn
[...] (s. 20)

Flera språk står på spel här. Visserligen övertar man ett språk som inte är ens eget, men är det detta slags övertagna språk «som heter Nytt»? Det språk som kommer «till oss utifrån» erinrar mer om det blanka språk Frostenson talade om i «Språket och den andra». Dikten artikulerar samtidigt en vaksamhet mot poesins högstämndhet eller intimitet, som sökte den sig ut ur det egna och säregna. Det är också i den spänningen mellan det allmänna språket och det egna, som man kan se frågan om litteraturens funktion ta plats i Frostensons poetik.

De teoretiker och författare som försökt att hantera litteraturens kritiska eller etiska potentialer utan att göra avkall på dess autonomi har ofta försökt lösa det motsägelsefulla i den relationen genom en betoning av negativiteten. Det tydligaste exemplet torde vara Theodor Adornos framhållande av litteraturens etiska värde som en antites till det samhälle det produceras inom.¹² Men negativiteten blir också en väg för George Bataille, när han talar om litteraturens «hypermoral», vilken visar att människan «inom sig har en okuvlig, en suverän del som står helt främmande» för samhällets normer.¹³ Som en förlängning av denna negativitetens tradition skulle man även kunna förstå Frostensons kritik av «ett språk som lyser av sin frånvaro av det andra, det vaga, det tvetydiga, det mörka». Negativiteten är dock endast den ena sidan av den *dubbla* rörelsen, som även markerar den etiska dimensionen i Frostensons diktning, som jag ska återkomma till.¹⁴

Men först vill jag uppehålla mig något ytterligare vid den problematisering som sker där av språkets helt naturliga tendens att bestämma världen genom att benämna den.

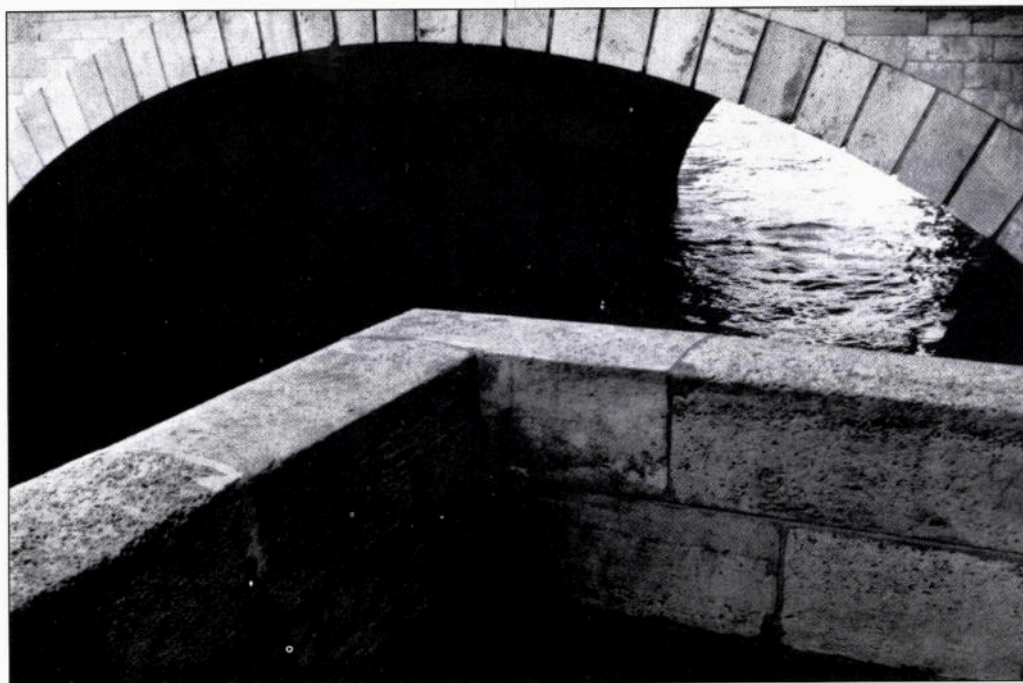
Det finns inte sällan direkta anspelningar till den yttre världens våld och orättvisor i Frostensons senare verk – styckmordet på den prostituerade kvinnan Catrine da Costa i «Negativ tindra» i *Joner*, referenserna till konflikterna i de forna öststaterna i *Koralen*, för att ange två exempel. Men om Frostenson med detta skriver «en sorts politisk dikt», vilket är hennes egna ord om «Negativ tindra», kan den inte skiljas från ett utforskande av den diskurs som upprättas i försöket att kritiskt beskriva och förstå världen. Det intressanta med detta metapoetiska drag är att det även vänds mot dikten själv. Diktens «lust att jaga tiden och häfta fast den», som är Frostensons beskrivning av det centrala motivet i «Negativ tindra», innebär ju ett förhållningsätt som motsätter sig en strävan att öppna språket för det andra.¹⁵ Mot rörelsen som vill «häfta fast»

finner man därför en annan som öppnar upp i Frostensons dikter. Formuleringar som vittnar om det våld som finns inbegripet i namngivandets makt finner man till exempel i sviten *Soliloque* i *Korallen*:

vill du inte svara
får jag kalla på dig
ge namn
ett namn, tills namnet är allt
tills det täcker kväver (s. 65)

Och den motsatta rörelsen, som undandrar språket dess försök att bestämma världen, kommer till uttryck i «Till ett vatten» i samma samling: «– du ger ingenting tillbaka / inget svar och ingen måttnad, bara mål-lösheten» (s. 16). I en intervju med litteraturforskaren Cecilia Sjöholm beskriver Frostenson likväl denna materiens tystnad i negativa termer:

Det är en enkel och självklar skillnad, mellan människa och materia, men det är ändå svårt för

Fotografi av Jean Claude Arnault. (Kilde: Katarina Frostenson og Jean Claude Arnault: *Överblivet, Katten Förlag, Stockholm 1989.*)

mig att acceptera, att naturen inte kan svara. Det väcker något slags desperation hos mig. Det finns i och för sig likheter med rösten. Ibland kommer det in en röst som svarar och det uppstår en dialog, men oftast är det en ensam röst som försöker punktera ett slags hinna och bryta igenom tystnaden med ganska vassa medel.¹⁶

Det finns således en påtaglig längtan hos Frostenson efter att överbrygga skillnaden mellan jaget och det andra – «bryta igenom tystnaden med ganska vassa medel». I *Korallen* kan man likväl skönja ett slags nedläggning av de «vassa» medlen:

ett ord. Säg att den är enfaldig
den längtan – jag kan bara svara att du öppnar
mot
ett tal i mig (s. 16)

I denna strof ur «Till ett vatten» tycks diktagaget erkänna det enfaldiga – enspåriga – i sin längtan efter att få vattnet att svara, samtidigt som det är medvetet om att det är denna obesvarade längtan som föder fram dikten. I sviten *Tal ur en månad* övergår desperationen över materiens tystnad i ett slags kärlekshandling. I en av dikterna, som av allt att döma återger en höstlig promenad på Skansen i Stockholm, beskriver jaget sälarnas svartvåta huvuden som dyker upp ur vattnet och de våta löven som omger den: «blanka, svarta huvuden som dyker upp / ur vatten – jag vill kyssa dem, och löven / allt som blänker, sälar» (s. 46). Jaget vänder sig vidare mot världen i en bön om att den ska besvara dess längtan: «ta emot min svåra kärlek, låt / en strimma lysa, tröskel öppna dig låt väggar rasa» (s. 47). Och i svitens inledningsdikt står det: «Det finns en röst därute som är starkare. Hand, / tala till mig. Den enda bönen heter, var i något» (s. 37).

Diktsvitens tematiserade längtan att träda ut ur jaget för att vara «i något» erinrar om den «andra» sömn inledningsdikten besjög, men här är det inte världen som öppnar sig för jaget utan skriften som upplöses och förvandlas till materia i följande kursiverade strof:

*Jag somnade vid tröskeln, sövd av rök och sorl
träet öppnades och jag kom in i floden. Fem
famnar
djupt ur rummets grund, ett vatten över bordet.
En flod
ur ögat flöt fram över ark och stift, gled över
bläck och
trä, drev ut allt skrivet. Blev massa, väta, tras
ett vatten, främmande och grumligt (s. 50)*

Det är tårarna som löser upp skriften, men snarare än sorg uttrycker de ett slags renande kraft – «En flod / ur ögat flöt fram». Det som visar sig i detta somnambula *via negativa* är inte heller förlust, tomrum eller frånvaro, utan «ett vatten, främmande och grumligt» – en okänd materia.

I denna mindre våldsamma rörelse som öppnar språket mot världens alteritet kan man se en utveckling av en tidigare strävan hos Frostenson. Istället för att använda språket som ett instrument, ett «stift», som söker betvinga det andra, tilltvinga sig ett svar, framträder en vilja att få det andra att «höras i språket», vilket kan få ytterligare belysning av röstens betydelse i Frostensons poetik.¹⁷

Rösten – det andras fenomen

Korallen kan läsas som ett drama om hur rösten föds och dör; hur «rösternas liv är tillbaka» (s. 5), hur «rösten öppnas» (s. 11), hur «rösterna hugger till, dräper varandra» (s. 12f), hur rösten «Tystnar, sväljer sin sats, återkommer» (s. 22). Exemplet kan göras flera. Gemensamt för motivet är en specifik rörelse, som får följande formulering i «Stormen»: «Rörelsen var åter – en stängning för en öppning» (s. 11), samt röstens autonomi. I «Echos svalg» lyder frågan: «röst, vad är du för djur / under stenen» (s. 34). Och i det ena av de två mottoen som inleder sviten *Tal ur en månad* står följande metapoetiske uppmaning: «*låt röstens pälsdjur dra igenom dina rader*» (s. 36).

En viss belysning kan detta märkliga

motiv få av den metapoetiska betraktelse Frostenson själv skänker röstens fenomen i den litterära kalendern *Hallifax*:

Rösten – vad är den för djur? Överallt, runt oss är den, lösgjord från kroppen, och ibland nästan möjlig att ta på, just på väg ut ur sitt kärl. Munnen öppnas, ljuden kommer. Man ser sig inte tala men man ser den andre se och höra när man talar. Och man hör sig, man hör ljuden komma, avskiljas såsom med en sax och *vara* där, i rummet. Alldeles påtagligt, nästan som ett klot, en kropp. Och man vet av – avståndet.¹⁸

Om rösten rent fenomenologiskt är något man upplever som en närvaro av det subjektiva i talet, uppenbarar rösten i Frostensons poesi «avståndet», som den primära upplevelsen hos ett subjekt, som blir till genom att skiljas från sig själv i talet till den andre. Och kanske är det endast genom den litterära erfarenheten man blir varse – eller rentav står ut med – att rösten uppenbarar det främmande i det egna och inte dess bekräftelse. I litteraturen är rösten en fantom snarare än ett fenomen, vilket kan upplevas som något kusligt: «Rösten är hemsk för den har ingen kropp. Den går utanför kroppen men den görs effektivt och smidigt av kropp», skriver Frostenson i *Hallifax*.¹⁹

I sin betraktelse över rösten citerar Frostenson den franska författaren Marguerite Duras' önskan om en teater «där ordet och rösten ljuder själva, där man verkligen hör ordets ljud», vilka vanligtvis försvinner i den på förmedling inriktade kommunikationen. I samklang med detta talar Frostenson själv om att «hålla rent runt rösten, man måste låta dess drama bli *hörbart*».²⁰

När man säger att Frostensons språk är svårt att förstå, att det är ett hemligt chiffer, att det skulle dölja något det inte kan säga på rak arm, missförstår man just röstens funktion i hennes poesi.²¹ Den har inget subjektivt centrum, men gräver sig igenom språkliga lager med öronen öppna för «de andras röster i dikten», som Frostenson säger i «Språket och den andra». Denna

skingringens poetik kan exemplifieras med Echos motiv i *Korallen*.

I «Echos svalg» som avslutar den första sviten läser vi följande rader: «var sitter hon [...] röst, vad är du för djur / under stenen» (s. 34). Och i den sista sviten, *Förbindelse*, ljuder likt ett gensvar, i dikten «Jag vill minnas Echo»: «hon blir aldrig sedd [...] hon är bara stämma» (s. 95). En recensent av *Korallen* undrar angående motivet «var den äkta rösten sitter, det ursprung varifrån ekot kommer?»²² Frostenson gör likväl mycket tydligt att hennes dikning inte handlar om sökandet efter den «äkta rösten», snarare överlåter den initiativet åt orden i mallarmésk anda, även om Frostensons referens går till Duras' plädering för en konst «där man verkligen hör ordets ljud».²³

Echo «blir aldrig sedd» säger dikten och hon är förvisso ett negativ till Narcissus, som inte kan annat än se sig själv – bekräftad i den andre, som i sin egen spegelbild. Så även om det kan vara ett problem att inte bli sedd säger dikten «hon vill inte bli sedd / hon är bara stämma» (s. 95). Man kan därför uppfatta Echo som en inkarnation av rösten, särskilt om man därtill betraktar hennes rena stämma som en indikation på jagets utträde ur sig självt. Detta kan i sin tur relateras till ett epifaniskt moment hos Frostenson, som i dessa rader från dikten «Till skuggan (tillägnad Lars Forsell)»:

nej, inte är det närhet – inte
närheten som dövar
slaget, vingslaget i luften
Inte kvavheten och nosandet
men *öppenheten i det andra* –
ögonblicket, röstens syster – (s. 81, min kursiv)

Såväl ögonblicket som rösten får här utgöra rum för det andra. Men ögonblicket varar inte och rösten är också en «fixare», som Frostenson säger i *Hallifax*, ett instrument för övertalning, bevekelse, bön, förförelse etc. Den etik man kan urskilja i Frostensons strävan efter öppenhet är inte heller någon idealism. Den motsatta rörelsen – förstumningen, tystnaden, försteningen, men också

våldsamheten i viljan att betvinga det andra utgör en oskiljaktig del av hennes diktningens grundrörelse – «en stängning för en öppning».

Jaget och den andre

De dikter som handlar om jagets relation till en annan människa eller ett du är strukturerade kring denna genomgående dubbelhet. I en dikt som bär just namnet «Rörelsen» lyder de första raderna: «Hon gjorde sig gränslöst öppen och slöts / och detta är rörelsen» (s. 75).

I «Språket och den andra» refererar Frostenson till Emmanuel Levinas, för att beskriva denna dubbla rörelse inför den andre. Hon påpekar vad filosofen säger om den andres ansikte, som i sin «nakenhet, det vidöppna, blottade och sköra» är något okränkbart, men som likväl väcker «en annan impuls: med Levinas' ord den 'att löpa linan ut', att göra slut på ansiktet. Att gå över gränsen».²⁴ I Levinas' etik är den negativa impulsen det man bör kunna sätta sig över i den etiska relationen till den andre. Enligt Levinas är denna dessutom «icke-symmetrisk», den bygger inte på ömsesidighet utan på en absolut respekt för den andres alteritet.²⁵ Han ger likväl en klar definition av alteriteten, trots att han menar att den inte får inneslutas av ett vetande:

Jag tror att den absolut motsatta motsatsen, vars motsatta karaktär inte påverkas av den relation som kan upprättas mellan den och dess korrelat, den motsats som låter termen förbli absolut annan, är det kvinnliga. [...] Den andre såsom objekt är här inte ett objekt som blir vårt, eller blir till oss; tvärtom drar sig den andre tillbaka i sitt mysterium. Det kvinnligas mysterium.²⁶

Levinas' etik bygger uppenbarligen på en ensidig manlig erfarenhet, vilket ställer frågan om dess grundtankes allmängiltighet. I sin bok *Det andra könet* kritiserar också Simone de Beauvoir Levinas' ensidiga perspektiv:

Det är slående att han avsiktligt anlägger en maskulin synpunkt utan att tala om växelverkan mellan subjektet och objektet. När han skriver att kvinnan är ett mysterium, en gåta, underförstår han att hon är en gåta för mannen. Därför blir denna beskrivning, som vill vara objektiv, i själva verket en bekräftelse av mannens privilegium.²⁷

Hos Frostenson är inte relationen till den andre bestämd på något vis. Hon tecknar istället en rörelse där jagets och den andres positioner ständigt skiftar. På ett helt annat sätt än hos Levinas utforskar Frostenson även bräckligheten eller negativiteten i jagets relation till den andre. Hos Levinas kan «eros» bli ett paradigm för etiken om och endast om man ur kärleksrelationen utesluter det begär som vill «äga, gripa och känna till den andre».²⁸ Den etiska dimension man kan urskilja i Frostensons diktning ligger snarare i att inte låta rörelsen upphöra mellan viljan att äga den andre och respektera hans eller hennes alteritet.

Det är en dialogisk lösning som skiljer sig från Levinas, vilken tycks bli tvungen att göra alteriteten till ett mysterium för att skydda det från jagets begär att «äga, gripa och känna till», vilket han med hjälp av en traditionell könsstereotyp bestämmer som det kvinnliga.

I *Korallen* gestaltas ett drama mellan två älskande, som samtidigt är ett röstens och ordens drama. I sviten *Soliloque* artikuleras språkets tendens att utgöra en skärm mot omvärlden – «tanken vill bädda skäret i likhetens fäll» (s. 63) – samtidigt som närheten till den andra människan tenderar att utplåna den skillnad som gör relationen till henne möjlig. Man finner rentav en explicit kritik mot en viss föreställning om den innerliga relationen som en själarnas förening:

Mellan själar skall det finnas band –
jag vill bita av det bandet, sto och hjärta
bita så att det syns, med sitt ärr, blotta
den bården – här lever inget sjuttonhundratal
men ett helt annat
sekel strålar [...] (s. 63f)

Fotografi av Jean Claude Arnault. (Kilde: Katarina Frostenson og Jean Claude Arnault: *Överblivet*, Katten Förlag, Stockholm 1989.)

Hos Frostenson tycks inte bandet till den andre kunna knytas med mindre än att de klipps av. Så kan man formulera den paradoxala relation som träder fram i svitens lovsång till skillnaden: «*lev min skillnad förvisa / vår likhet*» (s. 61). Mot förroman-tikens dröm om förening träder således en föreställning om den andres alteritet fram, som grundvalen för den mellanmänniska relationen.

Det finns även en annan aspekt i Frostensons förhållningssätt till den andre som är intressant att peka på i detta sammanhang. Psykoanalysen är en praktik som bygger på en viss sorts samtal; på analysandens tal till analytikern. Som vore det en beskrivning av just den analytiska situationen skriver Frostenson i «Språket och den andra»: «Talet inför den andra, inför detta du som aldrig svarar, som aldrig svarar helt, är ett evighetstal. Relationen, samtalet med det hålls för mig vid liv i dikterna.»²⁹ I hennes dikter framträder också ofta fragment ur samtal mellan en talande och en lyssnande. Liksom i den analytiska situationen är den andres respons avgörande för

talet, även då han inte svarar. Författaren och dramaturgens Magnus Florins ord om lyssnandets betydelse hos Frostenson ger också en adekvat beskrivning av just det som sker i en analytisk situation: «I ett samtal är det alltid lyssnandet som ger mening åt det talade, lyssnandet är talets villkor.»³⁰

Med följande utsnitt ur *Soliloque* vill jag ge ett exempel på lyssnandet som talets villkor i Frostensons dikt, vilket även inbegriper den i min mening etiska vändning då talet till den andre blir den andres tal. I rösternas växelspel framträder också dialektiken mellan våldet och respekten för den andres alteritet:

Du frågar mig om du får komma in

in – och vart-hän

till länder och pannor

till frågan

var är du i ditt liv här och här

vill du inte svara

får jag kalla på dig

ge namn

ett namn, tills namnet är allt

tills det täcker kväver

var spricka

det brister ett
drag

en landrygg, en nos

en panna horn

vad heter du jag skiljer mig

därute är kullarnas brandsläckta ljus

här är vi nära (s. 64f)

Raderna «får jag kalla på dig / ge namn / ett namn, tills namnet är allt / tills det täcker kväver / var spricka» kan läsas som en förskjutning av den öppna relationen till den andre mot ett ägande eller gripande av honom. Läser man raden «var spricka» fristående från den föregående, fungerar den även som tecknet på en begynnande förvandling; den spricka som visar sig när «det brister ett drag». Man skönjer konturerna av en hjort – «en nos / en panna horn» – vilket för den som är bekant med *Joner* erinrar om Frostensons variationer över Aktaions metamorfos till en hjort vid det förbjudna skådandet av Artemis.³¹ Referensen till myten anger det våld som finns inbyggt i relationen till den andre. Och frågan «vad heter du» sammanfattar jagets sökande efter och bestämmande av den andre, som likväl svarar «jag skiljer mig». Här finns det, om man vill, en lek med en fras som kunde vara tagen ur en livets såpopera och den tvetydiga innebörd den får om man fäster uppmärksamheten vid själva verbet «skilja». Kanske gestaltar dikten ett skilsmässodrama i bokstavlig mening, men i diktens uppma-

ning i kursiv «*lev min skillnad förvisa / vår likhet*» finns även den etiska förutsättningen för att det ska finnas ett vi och ett samtal. Skiljandet och skillnaden framstår som det gångjärn, vilket låter rörelsen mellan våldet och kärleken förbli en rörelse som möjliggör utsagan «här är vi nära», även om det bara vore som ett uttryck för två ensamma själar inför ett tyst och obelyst landskap, som ger av sitt eget dunkla ljus: «*därute är kullarnas brandsläckta ljus*».

Carin Franzén
forsker

Litteraturvetenskapliga institutionen
Stockholms universitet

Noter

1. Beckman, 1999.
2. Baudelaire, 1976, s. 690.
3. Sklovskij, 1971, s. 51.
4. Mallarmé, 1945, s. 386.
5. Frostenson, 1989, s. 6. Texten var ursprungligen ett föredrag på Dialogseminariet, 22 februari 1988 i Stockholm.
6. Se Bergsten, 1997, s. 7. Jfr. även Malmberg, 2000, s. 20.
7. Blanchot, 1949, s. 39.
8. Frostenson, 1991, s. 85.
9. Se Freud, 1946, s. 254.
10. Frostenson, 1999, s. 5, i fortsättningen med sidhänvisning i brödtexen.
11. Frostenson, 1989, s. 5.
12. Se t.ex. Adorno, 1992, s. 72, där han skriver att lyriken «inbegriper protest mot ett tillstånd i samhället [...] och negativt sätter ett sådant tillstånd sitt spår i det diktade verket: ju tydligare det är förnimbart, desto segare motstånd kommer diktverket att uppbringa mot det genom att inte böja sig för något yttre påbud och forma sig helt efter sin egen lag.»
13. Bataille, 1996, s. 26.
14. Se även Franzén, 1997, s. 41–59.
15. «En radikal kvinnlig negativitet. Iréne Matthis och Ebba Witt-Brattström samtalar med Katarina Frostenson», 1992, s. 48.
16. «Hur kan man leva med andre utan att krossas?», Cecilia Sjöholm samtalar med Katarina Frostenson, 1992.
17. Se Frostenson, 1989, s. 6.
18. Frostenson, 1995, s. 121.
19. Ibid., s. 121.

20. Ibid., s. 124.
21. Jfr. Bergsten, 1997, s. 7.
22. Schottenius, 1999.
23. Frostenson, 1995, s. 124.
24. Frostenson, 1989, s. 5.
25. Se Levinas, 1988, s. 114.
26. Levinas, 1992, s. 69.
27. de Beauvoir, 1999, s. 453.
28. Levinas, 1992, s. 74.
29. Frostenson, 1989, s. 5.
30. Florin, 1989, s. 10.
31. Myten finns på flera ställen i Frostenson 1991, se särskilt «A (*Artemis siktar Aktaion*)», s. 47.

Litteratur

- Adorno, Theodor W. 1992 Tal om lyrik och samhälle (1957), övers. Lars Bjurman, i Miakel van Reis (red.) *Den svindlande texten. Åtta röster om poesianalys*, Stockholm/Stehag
- Bataille, George 1996 *Litteraturen och det onda*, övers. Christina Angelfors, Stockholm/Stehag
- Baudelaire, Charles 1976 *Peintre de la vie moderne, Œuvres complètes II*, utg. Claude Pichois, Paris
- Beauvoir, Simone de 1999 *Det andra könet*, övers. Inger Bjurström och Anna Pyk, Stockholm
- Bergsten, Staffan 1997 *Klang och åter, tre röster i samtida svensk kvinno lyrik*, Stockholm
- Blanchot, Maurice 1949 *Le Mythe de Mallarmé, La Part du feu*, Paris
- Florin, Magnus 1989 Den andre och det andra. Om Katarina Frostenson och Jan Håfström, *Dialoger* nr. 9
- Franzén, Carin 1997 Ur det negativa. Om ett motdrag i Katarina Frostensons poesi, *Tidskrift för litteraturvetenskap* nr. 2
- Freud, Sigmund 1946 *Das Unheimliche, Gesamelte Werke XII*, London

- Frostenson, Katarina 1989 Språket och den andra, *Dialoger* nr. 9
- Frostenson, Katarina 1989 Scener, *Bonniers Litterära Magasin* nr. 1
- Frostenson, Katarina 1991 *Joner. Tre sviter*, Stockholm
- Frostenson, Katarina 1995 Rösten – vad är den för ett djur?, *Halifax* nr. 9
- Frostenson, Katarina 1999 *Korallen*, Stockholm
- Levinas, Emmanuel 1988 *Etik och oändlighet. Samtal med Philippe Nemo*, övers. Maria Gunnarsson Contassot, Stockholm/Lund
- Levinas, Emmanuel 1992 *Tiden och den andre*, övers. Erik van der Heeg och Sven-Olov Wallenstein, Stockholm/Stehag
- Mallarmé, Stéphane 1945 *Œuvres complètes*, utg. Henri Mondor och G. Jean-Aubry, Paris 1945
- Malmberg, Lena 2000 *Från Orfeus till Eurydike. En rörelse i samtida svensk lyrik*, Lund
- Sklovskij, Viktor 1971 Konsten som grepp (1917; 1925), övers. Bengt A. Lundberg, i Kurt Aspelin och Bengt A. Lundberg (red.): *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*, Stockholm

Tidningsartiklar och intervjuer

- Beckman, Åsa: Frostenson tinar upp kalla ord, *Dagens nyheter* 30 september 1999
- Schottenius, Maria: Röstdjuret inom oss, *Expressen* 30 september 1999
- En radikal kvinnlig negativitet. Iréne Matthis och Ebba Witt-Brattström samtalar med Katarina Frostenson, *Divan* nr. 5, 1992
- Hur kan man leva med andre utan att krossas?, Cecilia Sjöholm samtalar med Katarina Frostenson, *Aftonbladet* 29 september 1992

Kollektivsvake kvinner og kollektivsterke menn?

Fleksibilisering og betingelser for fellesskap og motstand i arbeidslivet 20 år etter *Kvinner i fellesskap*

Av Bente Rasmussen

Mange er de kvinneforskere i Norge som har skrevet i bokserien «Kvinnerns levekår og livsløp» utgitt på 1980-tallet. Det var først og fremst den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen som der ble dokumentert, herunder arbeidslivsforskningen, som er denne artikkelens tema. Bente Rasmussen trekker linjer fra en av de første bøkene i serien – *Kvinner i fellesskap* – til dagens forskning på arbeidsliv. Hun beskriver et arbeidsliv som preges av fleksibilitet og «grådige» organisasjoner og der forskjellene mellom arbeidstakerene er blitt større. Spørsmålet er: hvordan står det i dag til med grunnlaget for kvinner og menns fellesskap og kollektivisering?

I 1999 disputerte jeg i sosiologi på en avhandling om desentralisering og nedbygging av hierarki og endringer i kjønnshierarkiet i arbeidslivet (Rasmussen 1999). Denne avhandlingen var en problematisering av resultatene fra undersøkelsen om kvinnelige og mannlige sivilingeniørers karriere og muligheter i norske bedrifter som Elin Kvande og undertegnede gjorde

på 80-tallet. Vi ønsket å se nærmere på om det var slik at nedbygging av hierarki førte til økte muligheter for kvinner på alle nivå i organisasjonen, og i andre typer organisasjoner enn sivilingeniørorganisasjoner under andre økonomiske betingelser. Til disputasen ble jeg utfordret av kommisjonen til å ta et mer kritisk blikk på endringene i arbeidslivet og betydningen for kon-

flikter og kollektiv handling i en prøveforelesning med tittelen «Mellomkvinnelige og mellommannlige relasjoner i arbeidslivet. Er kvinner fortsatt kvinner verst? Hva vet vi om kvinners og menns konflikter snart 20 år etter *Kvinner i fellesskap*?» Denne artikkelen er en bearbeidning av min prøveforelesning.

I 1982 kom boka *Kvinner i fellesskap* redigert av Harriet Holter ut i Universitetsforlagets serie om kvinneforskning i Norge. Denne bokas hovedtema var å utfordre myten om at kvinner var kvinner verst, dvs. at kvinner var kollektivsvake, preget av uenighet og interne konflikter. De ble da sammenliknet med menn som var kollektivsterke og stod sammen og derfor også fikk sine interesser ivaretatt, for eksempel bedre lønn og bedre arbeidsvilkår i arbeidslivet (Lysgaard 1961; Friedman 1977). Her vil jeg se nærmere på disse forestillingene om menn som kollektivsterke og kvinner som kollektivsvake. Som sosiolog er jeg opptatt av strukturelle betingelser for handling og tilhører en tradisjon i arbeidsforskningen der atferd blir forstått ut fra arbeidsvilkårene og mulighetene og ikke som noe som er biologisk eller sosialt determinert ut fra hvilket kjønn en person har (Kanter 1977; Kaul og Lie 1982; Kvande og Rasmussen 1990). I et slikt perspektiv er det interessant å se nærmere på grunnlaget for fellesskap og kollektiv handling blant kvinner og menn.

De siste 20 årene har arbeidslivet i Norge endret seg, og dermed også kvinners og menns arbeidsforhold og arbeidsbetingelser. Derfor er også betingelsene for fellesskap, samhold og kollektiv offensiv og defensiv handling for kvinner og menn endret siden boka *Kvinner i fellesskap* ble skrevet. Jeg vil presentere en «nylesning» og en historisk plassering av dens funn og tolkninger for å se nærmere på det teoretiske grunnlaget for forestillingene om de kollektivsvake kvinnene og de kollektivsterke mennene. Deretter vil jeg se på endringene i arbeidslivet de siste 20 årene for å diskutere hvordan de har endret betingelsene for fellesskap og mulighetene til kollektiv handling spesielt for kvinner i arbeidslivet.

Kvinner i fellesskap

Kvinner i fellesskap var et resultat av et prosjekt der Harriet Holter veiledet yngre kvinneforskere som var interessert i å utforske kvinners nye fellesskap og innbyrdes relasjoner (Holter 1982:7). Den faglige og politiske konteksten for denne forskningen var Norge i 70-årene. Dette var en periode med nye kvinnefellesskap og kvinners organisering, og selv om det var mange konflikter innen kvinnebevegelsen, var perioden framfor alt preget av en veldig optimisme i forhold til kvinners muligheter til å forandre verden hvis de bare stod sammen. I samme periode var arbeidssosiologien preget av en marxistisk forståelse med fokus på arbeiderklassen som historisk subjekt. Det var den kampvillige og solidariske fagorganiserte arbeiderklassen som ble sett på som motoren for samfunnsendringer og oppheving av undertrykking, og den ble også mer eller mindre bevisst modellen når kvinners atferd og organisering ble vurdert. I norsk samfunnsforskning var Lysgaards *Arbeiderkollektivet* (1961) den mest sentrale framstillingen av den kollektivsterke mannlige arbeiderklassen.

Bakteppet for boka er denne modellen, og tekstene i boka forholder seg også eksplisitt til *Arbeiderkollektivet* (f.eks. Hoel 1982). Ifølge Lysgaard (1961) er arbeiderkollektivet et resultat av motsetningene mellom bedriften og de ansatte. Det teknisk/økonomiske systemet stiller umettelige, ensidige og ubønnhørlige krav til de ansatte. De ansatte enkeltvis er imidlertid begrensede i sine muligheter, mangfoldige i sine evner og har behov for trygghet. Kollektivet opptre som en buffer mellom den individuelle ansatte og det teknisk/økonomiske systemets krav for å regulere kravene og beskytte den enkelte. Kollektivdannelsen er betinget av at arbeiderne er like og kan identifisere seg med hverandre, har nærhet til hverandre og kan utvikle en felles problemfortolkning. Kvinner ble antatt ikke å være kollektivsterke i samme forstand fordi

de ble sett på primært som familieorienterte uten et livslangt perspektiv på arbeidet (Lysgaard 1961).

Kvinner i fellesskap forsøker å forstå hvorfor kvinners fellesskap på arbeidsplassen er annerledes enn menns, hva ulike fellesskap bygger på og hva grunnlaget er for ulike interesser blant kvinnelige arbeidere. I boka blir ulike fellesskapsformer blant kvinner beskrevet og analysert i ulike arbeidslivskontekster for ulike grupper kvinner. Analysen i boka er at menn i større grad enn kvinner er like som *arbeidere* på samme arbeidsplass, og at menns fellesskap er strategisk og målrettet mot en motpart, det teknisk/økonomiske systemet. Kvinner, derimot, opplever seg ikke som *like* som arbeidstakere fordi de er i ulik livssituasjon og har ulike jobber og ulik arbeids- og familietilknytning (Hoel 1982; Ingebrigtsen 1982; Lie 1982; Slagnes 1982; K.H. Sørensen 1982). Likhet opplever kvinnene først og fremst med utgangspunkt i at de er kvinner i jobb med ansvar for hjem og familie. *Kvinnefellesskapet* på arbeidsplassen er derfor først og fremst *støttende* og *identitetsbekreftende* basert på kvinners problemer med å få jobb og familie til å gå sammen (Holter 1982:16).

Boka skildrer dermed en modell for menns fellesskap på arbeidsplassen: instrumentelt, strategisk og offensivt, og en annen for kvinner: identitetsbekreftende som kvinner med ansvar for familie og husarbeid heller enn som arbeidstakere. Kvinners fellesskap er derfor innadventd og defensivt. Mens menn forholder seg til den økonomiske realiteten, en kapitalistisk bedrift, forholder kvinnene seg til den daglige organisering av mennesker i produksjonen av konkrete og nyttige produkter. Dette har Bjørg Aase Sørensen i boka kalt henholdsvis teknisk-begrenset rasjonalitet og ansvarsrasjonalitet (B.Aa. Sørensen 1982:399).

Når boka på tross av sine nyanserte beskrivelser av fellesskap og arbeidslivskontekster i så stor grad likevel skiller mellom menns og kvinners fellesskap i arbeidslivet, tolker jeg dette som et resultat av en all-

menngjøring eller normalisering av industriarbeideren på den store arbeidsplassen (med like oppgaver, lik lønn og samme arbeidsvilkår) som *arbeideren* i det norske arbeidslivet. Dette er et bilde av den underordnede arbeideren i en stor, masseproduserende bedrift med tayloristisk organisert produksjon der arbeideren ikke er ansatt for å tenke, men for å følge ordre fra oven. Denne organiseringen av arbeidskraft som «hender» til disposisjon for og under kontroll av kapitalistens «hjerne» representert ved ledelsen, er også grunnlaget for at forskningsning fra arbeidernes side er nødvendig (Lysgaard 1961; Beynon 1973; Korsnes 1983:153). Arbeiderkollektivet er derfor et produkt av den tayloristiske fabrikkproduksjonen, og den motstand arbeiderne organiserer modifiserer også ledelsesstrategien (Friedmann 1977; Korsnes 1983). I arbeidsforskningen på 70-tallet blir industriarbeideren ikke bare allmenngjort, men han blir også idealisert og romantisert. Han er, kollektivt, den politiske helten som (de mindre aktive) kvinnene i arbeidslivet måles mot (Hoel 1982; Ingebrigtsen 1982; Kaul 1982; Lie 1982).

Forskere har stilt spørsmål ved om denne kollektivistiske helten noen gang var representativ for menn i arbeiderklassen, for eksempel i England der arbeiderklassekultur(en) var meget sterk og godt beskrevet. Fiona Devine (1992) har fulgt opp studien til Goldthorpe mfl. *The Affluent Worker in the Class Struggle* fra 1969 som så på arbeiderklasseholdninger og verdier i bilbyen Luton. Hun mener at forskerne hadde et idealisert bilde av den tidligere enhetlige arbeiderklassekulturen når de konkluderte at velstanden hadde svekket den tradisjonelle arbeiderklassekulturen og at arbeiderne på 60-tallet hadde fått en mer instrumentell holdning til samfunnet og arbeidet. I sin studie finner hun kontinuitet i holdninger og kultur fra 60-tallet til 90-tallet, og den store endringen i perioden er kvinners inntreden i arbeidslivet. Boka *Workers Divided* viser også at arbeidernes solidaritet og offensive styrke var avhengig av industrielle og faglige tradisjoner blant arbeidstakerne, og at det

ofte oppstod splittelse når mange ansatte kom fra områder uten slike tradisjoner (Nichols og Armstrong 1976).

På samme måte kan vi stille spørsmål ved om Lysgaards arbeiderkollektiv har gitt opphav til «arbeiderromantikk» i forhold til arbeiderklassen. Med dette mener jeg den ensidige vektleggingen av det aktive handlingsfellesskapet i forhold til en motstander: arbeiderne som kollektive helter slik de også ble framstilt med røde faner og knyttede never på plakater og venstresidas tidsskriftomslag på 70-tallet. Lysgaards analyse er svært funksjonalistisk, men den blir ofte brukt som idealtypisk handlingsmodell og kan derfor lett ha vært med på å etablere arbeiderkollektivet som norm for arbeiderklassens samhandling. Gulbrandsen (1983) diskuterer i forbindelse med resultatene fra Årdalsundersøkelsen hvordan den formen for kollektiv forskansning som Lysgaard fant i papirindustrien rundt 1960 var historisk bestemt, og hvordan motstand og kollektiv organisering blant arbeiderne hadde fått andre former gjennom nye samarbeidsorganer og lov- og avtalefestet medvirkning på 70-tallet.

Forestillingen om et rasjonelt, strategisk og instrumentelt handlende kollektiv som beskrivelse av menns fellesskap i arbeidslivet er derfor etter min mening et idealisert og romantisert bilde som har preget arbeidsforskningen både i Norge og internasjonalt. Den har skygget for at de *identitetsbekreftende* sidene ved fellesskap på arbeidsplassen som *Kvinner i fellesskap* framhever, også er helt sentrale for menns relasjoner i arbeidslivet. Kulturstudier og nyere kjønnsforskning, og spesielt forskning om menn og maskulinitet, har vært opptatt av betydningen av arbeid for menns kjønnsidentitet (Willis 1977, 1979; Collinson 1992, 1994; Morgan 1992). Produksjonsarbeideres markering av likhet seg imellom og avstand til ledelsen har ikke bare inneholdt strategiske overveininger, men også en aktiv nedvurdering av de som «satt på kontor» i forhold til «gutta på gulvet». Engelske studier viser hvordan arbeiderne på gulvet kalte funksjo-

nærene (ledelsens utsendte) for «sissies», det vil si feminine menn i motsetning til de maskuline arbeiderne som var fysisk sterke og arbeidet med store maskiner i skitt og støy (Collinson 1992). I Norge har Merete Lie sammenliknet den tradisjonelle arbeiderklassens forhold til produksjonsteknologi med mannlige ledesers forhold til datateknologien i et maskulinitetsperspektiv. Mens arbeiderklassens maskulinitet bekreftes av å beherske produksjonsteknologi og traktorer, bekreftes ledesers maskulinitet av kunnskapsteknologi legemliggjort ved databaserete informasjons- og styringssystemer (Lie 1995).

Markeringen av egen maskulinitet ved å kontrastere til kontorfunksjonæren med smale skuldre, rene negler og dress, var en konstruksjon av maskulinitet og av verdighet for de underordnede arbeiderne. Den markerte at det er vi som produserer verdien, på gulvet, med kroppen, i skitt og støv. Ved å definere kroppsarbeidet som positivt og heltemodig i stedet for mindreverdige, underordnet og skittent, konstruerte arbeiderne seg som produsenter av verdi, og dette ga opphav til stolthet og politisk organisering og makt (Thompson 1968; Trentin 1978; Haar mfl. 1978). Menns fellesskap og kollektivdannelse har altså også viktige identitetsbekreftende sider.

Når kvinnene kom inn i mannsdominert industri, brøt de med bildet av den heltemodige arbeideren som slet i støy og skitt og gjorde tunge løft som ingen andre kunne, og som ved sitt arbeid forsørget sin familie. Hvis kvinner, per definisjon mindre verd enn menn og underordnet dem, kunne gjøre jobben, hvor ble det da av deres verdighet som menn? (Cockburn 1983) Kvinner fikk derfor ikke bekreftet sin identitet som arbeider blant det mannlige kollektivet – det ble heller skapt skiller for å understreke at kvinnene var annerledes, og ikke like mye verd som mennene. Slik ble det også opprettholdt skarpe skiller mellom det som var menns jobber og det som var kvinners (Kaul og Lie 1980; Kaul 1988). Dette er en forståelse av kjønn som er i tråd med Hird-

(Foto: Per-Anders Rosenkvist, Samfoto.)

man (1990) som forstår genussystemet som bygget på to prinsipper; et dikotomt skille mellom det som er mannlig og det som er

kvinnelig og en hierarkisk ordning av det som er mannlig over det som er kvinnelig (Rasmussen 1999).

Kvinnene i arbeidslivet for 20–30 år siden hadde ikke de samme interessene i forhold til arbeidsplassen. Marit Hoel beskriver i sitt kapittel i *Kvinner i fellesskap* tre grupper kvinner med helt ulike tilknytningsformer til arbeidslivet:

- fabrikkjentene som var unge og ugifte og bare skulle jobbe der kort tid,
- forsørgerne som var enslige og forsørget sine barn med heltidsjobben, sin og
- ektefellearbeiderne som jobbet for å bidra litt til familiens økonomi eller fordi de ville ut av husmorisolasjonen og søkte et arbeidsfellesskap (Hoel 1982:153).

Disse ulike typene arbeidstilknytning var også grunnlag for ulike fellesskap. Mens fabrikkjentene hadde felles interesser som underordnede ansatte, men ikke et langsiktig perspektiv i forhold til bedriften, hadde forsørgerne felles interesser med de mannlige arbeiderne i bedriften. Ektefellearbeidernes grunnlag for fellesskap var deres felles husmor- og familieidentitet (Hoel 1982).

Jeg tolker det som at det var erfaringene med de doble forventningene og opplevelsen av at de var inntrengere og ikke som normalarbeideren, som gjorde at kvinnene som *kvinner* utviklet et fellesskap som var annerledes enn menns fellesskap slik det blir beskrevet i *Kvinner i fellesskap*. Ulikhetene i tilknytning og interesser skapte konfliktlinjer mellom ulike kvinnelige arbeidstakergrupper. Slik beskriver Merete Lie hvordan «gamlejenter» i fiskeindustrien så på «ungjenter» med kort perspektiv på ansettelsen som lettvinde og uten utholdenhet, som bare ville ha fordeler i arbeidet. «Gamlejentene» hadde måttet gå gradene i de dårlige jobbene for å få tilgang til de «gode» jobbene som var mindre slitsomme. De aksepterte derfor ikke «ungjentenes» krav om at alle oppgavene skulle deles likt. Den kortsiktige interessen i likhet i innsats og belastning stod i motsetning til de eldre

kvinnenes behov for en lettere arbeidssituasjon for å klare å stå i jobb et helt arbeidsliv (Lie 1982:109–112).

Restrukturering av arbeidslivet

Siden *Kvinner i fellesskap* ble skrevet, har mye skjedd i norsk arbeidsliv. Industrierarbeideren er i dag et lite mindretall av alle sysselsatte. Mens sysselsetting i primærnæringer og industri har gått drastisk ned i Norge og alle vestlige land, har sysselsettingen i tjenesteyting av alle slag økt (Foss og Tornes 1992; B.Aa. Sørensen 1999). Det betyr ikke at vareproduksjon ikke er økonomisk viktig i Norge lenger, men at teknologiske endringer og rasjonaliseringer har ført til at det er få ansatte i den industrien vi har igjen. Tjenesteyting omfatter mannsyrker som konsulentfirmaer for eksempel innen IT, økonomi og organisasjon, bank og forsikring osv., men den største gruppa sysselsatte er kvinner i offentlig og privat tjenesteyting, svært mange av dem i direkte kontakt med kunder og brukere av tjenestene (B.Aa. Sørensen 1999). I Skandinavia, i motsetning til for eksempel i USA og UK, har den store økningen vært i offentlig tjenesteyting som barnehager, fritidshjem, skoler, helsetjenester og eldreomsorg (OECD 1994, 1995).

Økningen i sysselsetting i offentlig og privat tjenesteyting har i stor grad foregått ved at stadig flere kvinner er kommet inn på arbeidsmarkedet siden 1970. I dag arbeider nesten like mange kvinner som menn, selv om kvinner i gjennomsnitt arbeider færre timer (Kjeldstad 1993:42). Tendensen er imidlertid at kvinnene jobber stadig mer, og stadig flere jobber heltid mens de har små barn (Kjeldstad 1993:44). Det er også forskjeller i yrkesaktivitet blant kvinner. Det er kvinnene med den høyeste utdanningen og de beste jobbene som arbeider mest. Kvinner som har lite utdanning og har jobber med få utfordringer og mulighe-

ter, jobber mindre og er lenger hjemme ved barnefødsler (Kjeldstad 1993:45). Gruppen kvinner som ikke har utdanning utover grunnskolen, har imidlertid sunket fra 23 % blant kvinner født i 1945 til 12 % blant kvinner født i 1960 (Ellingsæter mfl. 1997:43). Kontantstøtten har de siste årene bremsset eller snudd utviklingen mot økt arbeidstid blant småbarnsmødre (SSB 2000).

Mens *Kvinner i fellesskap* beskrev kvinner med helt ulike forhold til arbeidslivet slik som fabrikkjentene, forsørgerne og ektefellearbeiderne (Hoel 1982:153), er situasjonen svært annerledes 20 år etter. Deltidsansatte kvinner kan ikke lenger karakteriseres som en type reservearbeidskraft som jobber for ekstraintekt og for å komme seg ut litt («ektefellearbeiderne»). Flertallet av de deltidsansatte kvinnene har utdanning, er fagorganiserte og har et langsiktig perspektiv på sin sysselsetting (Ellingsæter 1995). De er heller ikke interessert i å slutte å jobbe dersom de ikke trenger inntekten, og svært mange deltidsansatte kvinner ønsker å jobbe mer (Ellingsæter 1995). Kjønnssarbedsdelingen med menn som forsørgere og kvinner som omsørgere er endret slik at norske kvinner og menn i dag begge er forsørgere. I dag har «alle» kvinner en arbeidstakeridentitet (Ellingsæter 1995), selv om arbeidstiden er ulik og avhenger av hva jobben gir av tilfredsstillende og muligheter. I forhold til situasjonen på 70-tallet er kvinners og menns arbeidstilknytning blitt mer lik ved at begge kjønn har en arbeidstaker- eller yrkesidentitet, selv om kvinner jobber mindre i lønnet arbeid og tar mest av hus- og omsorgsarbeidet. Dette samsvarer med den økende betydning arbeidet har fått for sosial integrasjon i vårt samfunn. Det ser vi både i arbeidslinja i norsk politikk der deltakelse i arbeid er målsetning for hele befolkningen uansett helse og livssituasjon (Hvinden 1994), og i den betydning folk selv legger i arbeidet. En studie blant arbeidstakere med kroniske lidelser på atføring fant at kvinnene tok seg helt ut den tida de var på jobb for å klare å være arbeidstaker. Dette gjorde de selv om det betydde at

de overhodet ikke klarte å delta i familielivet, men var avhengig av at ektemann og barn overtok alle oppgavene i hjemmet (Jakobsen 1998).

Den økte arbeidsdeltakelsen til kvinner har imidlertid også ført til at forskjellene mellom kvinner har økt. Utdanningsrevolusjonen siden 60-tallet har ført til at stadig flere kvinner tar mer utdanning, og kvinner tar i dag mer utdanning enn menn. Hvilken utdanning de tar, henger sammen med deres sosiale bakgrunn og klassen de kommer fra. Kvinner økte utdanning fører derfor til en reproduksjon av ulikhet ut fra klassebakgrunn blant kvinner (Ellingsæter mfl. 1997). Høyere utdanning har ført til en økt andel kvinner i høyere stillinger og i ledelse slik at kvinner i dag både finnes i over- og underordnede stillinger, akkurat som menn i arbeidslivet (om enn i mye mindre andel ledende stillinger enn menn) (Kjeldstad 1993:72–73). De fleste studiene i *Kvinner i fellesskap* var av kvinner som var i de samme underordnede stillinger (kvinnejobbene) på arbeidsplassen, og – for de voksne kvinnes del – delte erfaringene med å få det daglige kompliserte puslespillet med jobb, hjem og barnepass til å gå opp. Bare på sykehuset var kvinnene i ulike hierarkiske posisjoner i forhold til hverandre, noe som ga opphav til ulikheter i interesser og innflytelse (Slagnes 1982:143). Dette er mer vanlig i dag når ulik utdanning og ulike jobber gir kvinnene ulik makt og muligheter og ulike belønninger. De kan være hverandres sjef og underordnede og ha forskjellige interesser. Den byråkratiske regelstrukturen som gjør at alle behandles likt uavhengig av kjønn og bakgrunn, ordner også de ansatte hierarkisk etter utdanning, med ulikt ansvar, ulike muligheter og ulik lønn. Dette fører til at selv om mange kvinner deler problemene med hverdagens puslespill med barn og jobb, har de helt ulike muligheter økonomisk til å løse dem ved hjelp av tilgjengelige offentlige og private tilbud. Mens ulikheter mellom kvinner tidligere var et resultat primært av ektefelles yrke og jobb (og eventuelt arv), er ulikhete-

ne i dag også avhengig av kvinners yrke og jobb. Dette fører til økte ulikheter og klasseforskjeller blant kvinner (Ellingsæter mfl. 1997).

Mens kvinners sterkere arbeidstakeridentitet fører til sterkere motivasjon for å organisere seg og stå sammen som arbeidstakere for å forbedre arbeidsforhold og arbeidsbetingelser enn for 20–30 år siden, noe som også synes ved at kvinner i Norge er minst like godt fagorganisert som menn (Ellingsæter 1995), er de paradoksalt nok samtidig blitt mer forskjellige og har fått ulike og konflikterende interesser som arbeidstakere. Vi ser dette tydelig i debattene og konfliktene ved lønnsoppgjørene der kvinnedominerte yrkesgrupper som krever lønn for høyere utdanning i offentlig sektor, står mot LO som først og fremst vil gi lønnstilleggene til lavtlønte kvinner (og menn).

Vi ser også at færre er organisert i allmenne industriforbund mens flere er organisert ut fra sine yrker og fag på grunnlag av felles fag- og yrkesidentitet. Slik har foreringen for hjelpepleiere og omsorgsarbeidere i YS hatt større suksess enn Kommuneforbundet i å rekruttere hjelpepleiere. På arbeidsplassen taler dette mot at alle kvinner skal handle i fellesskap som *kvinnelige* arbeidstakere. Vi kan heller tenke oss at grupper kvinner i samme situasjon kan stå sammen, men kanskje mot eller i konflikt med andre grupper kvinnelige eller mannlige ansatte.

Samhandling og konflikt i det fleksible arbeidslivet

I arbeidslivet i dag er industriarbeideren med livslang ansettelse i bedriften ikke lenger «normalarbeidstakeren». Restruktureringen av arbeidslivet har medført at flertallet av arbeidstakere jobber i ulike typer jobber i privat og offentlig tjenesteyting. Den industrielle masseproduksjonen, eller fordismen, etter Fords billige

samlebåndproduksjon av biler på begynnelsen av vårt århundre, var karakterisert av en spesialisert arbeidsdeling og hierarkisk kontroll der lederne tok beslutningene og planla mens de ansatte utførte oppgavene på foreskrevet måte og i foreskrevet tempo. Endringer i markedet og større konkurranse har ført til at det legges større vekt på fleksibilitet og forandringsevne for å tilpasse seg nye krav i markedet (Piore og Sabel 1984; Atkinson 1984; Olberg 1995). Markedsendringene fører både til behov for mer fleksibel bruk av arbeidskraft og til endringer i arbeidsorganiseringen i foretakene.

Forskningen skiller mellom numerisk og funksjonell fleksibilitet i bruken av arbeidskraft (Olberg 1990, 1995). Med numerisk fleksibilitet menes at bedriftene i større grad tilpasser antallet arbeidstakere til markedssituasjonen. De forsøker å holde antallet fast ansatte kjernearbeidstakere lavt og øker kapasiteten etter behov ved hjelp av innleid arbeidskraft, midlertidig ansatte, ansatte på tilkalling og ved å sette ut arbeid til andre (Atkinson 1984; Olberg 1990). Når drifts- og åpningstider økes, kan også de ansattes arbeidstid plasseres ut fra analyser av kundestrømmer. Resultatet er at flere jobber i stillinger som er usikre med varierende arbeidstid og med arbeidstid utenom det vi oppfatter som normalarbeidsdagen. Denne fleksibiliteten i forhold til ansettelse og arbeidstid gjelder først og fremst de ansatte som bedriften ikke er avhengig av og lett kan finne erstatning for.

Funksjonell fleksibilitet, derimot, omfatter først og fremst bedriftens kjernearbeidskraft (Atkinson 1984; Olberg 1990). Med dette begrepet menes at de ansatte skal kunne ta ansvar for flere funksjoner og overlapp og erstatte hverandre. Dermed økes fleksibiliteten ved fravær og behov for endringer i produksjonen. Økende funksjonell fleksibilitet krever opplæring og medfører et større ansvarsområde for de ansatte (Piore og Sabel 1984). Den kan ses sammen med tenden-

sen mot desentralisering av ansvar i arbeidslivet, ofte kombinert med slanking av bedriftens hierarki (Kanter 1989) og reduksjon av antall mellomledere (Rasmussen 1994). Disse endringene markedsføres under mange ulike navn i ledelseslitteraturen og i konsulentbransjen, ofte på tre bokstaver: HRM (Human Resource Management), TQM (Total Quality Management), BPR (Business Process Reengineering) osv. (for en utførlig diskusjon, se Abrahamsson 2000). De har til felles at de målbærer mer vekt på de ansattes kompetanse, større ansvar, arbeidsorganisering i team og mobilisering av både personlige og profesjonelle kvalifikasjoner i arbeidssituasjonen (Sørhaug 1996; B.Aa. Sørensen 1999; Rasmussen 2000). Gjennom slike strategier gjør bedriften seg mer avhengig av sine kjerneansatte.

De ulike fleksibilitetsstrategiene brukes altså overfor ulike grupper ansatte: numerisk fleksibilitet overfor arbeidskraft som er mer perifer for bedriften og funksjonell fleksibilitet overfor kjernearbeidskraften. Den fleksible bruken av arbeidskraft får dermed ulike konsekvenser for de ulike gruppene og kan forsterke eksisterende ulikheter blant arbeidstakerne, blant kvinner og blant menn (Rasmussen 1994). Fleksibiliseringsstrategiene har også konsekvenser for utvikling av fellesskap blant arbeidstakerne, både for behovet for defensive beskyttelsesformer og for mulighetene for offensive motstandsformer for å få til endring.

Bruken av korttidsansettelser, midlertidige og små stillinger og usikre kontrakter formidler en likegyldig holdning fra arbeidsgiver og fører til behov for beskyttelse og forskansning mot arbeidsgiverens krav (Lysgaard 1961). Der bedriften bruker løsarbeidere, små stillinger og usikre kontrakter, har de ansatte ofte ulike perspektiv på sitt arbeid på samme måte som kvinnene i Marit Hoels studie i *Kvinner i fellesskap* (Hoel 1982). Noen, og deriblant mange kvinner, har arbeidet som sin viktigste aktivitet og ønsker større og faste

stillinger (Ellingsæter og Wiers-Jenssen 1997:66). Den høye andelen ungdom av begge kjønn under 25 år med arbeidstid under 15 timer i uka tyder på at mange jobber ved siden av skolearbeid og studier eller andre aktiviteter (Ellingsæter og Wiers-Jenssen 1997:49). Disse vil være interessert i å arbeide deltid og arbeidstider utenom normal dagtid. Den høye andelen deltidsstudenter med jobb ved siden av tyder på at dette er en vanlig tilpasning for studenter. De er de nye «ektefellearbeiderne» som jobber for å spe på studielån, og de har et kort perspektiv på jobben på samme måte som «fabrikkjentene» (Hoel 1982:153). På sikt har de planer om helt andre jobber og er derfor mindre interessert i å engasjere seg i å forbedre forholdene på sine midlertidige arbeidsplasser. Når de i tillegg vanskelig kan møtes for å komme til en felles problemformulering på grunn av varierende skiftordninger, kan utvikling av kollektiv handling være vanskelig. De er dessuten alle sammen utbyttable og kan erstattes av annen ungdom. De har ikke en etterspurt faglig kompetanse som bedriften er interessert i å beholde; de er arbeidskraft. Til sammen gir dette dem en svak maktposisjon overfor bedriften og dårlige muligheter til felles strategi. Deres svar på dårlige arbeidsforhold vil heller være å bytte midlertidig deltidsjobb.

Deltidsarbeiderne som er interessert i hele og faste jobber, har ulike interesser i forhold til de heltidsarbeidende fast ansatte; interessene kan også stå i motsetning til hverandre. En studie av endringene på et sykehjem etter arbeidsmiljølovens forbud mot midlertidig arbeid i 1995, viste at lovforbudet ikke nødvendigvis førte til en bedret situasjon for de svakeste arbeidstakerne (Næss 1997). Da arbeidstidsforkorting fra 40 til 37,5 timer ble gjennomført, fikk de fast ansatte i helsesektoren mer helgefri ved at de jobbet hver tredje helg i stedet for hver annen helg. Dette var en forbedring for de fast ansatte i hel- og (selvvalgte) deltidsstillinger, men det resulterte i at det ble skapt små, faste, stil-

linger på 16,9 % og 21,36 % (annenhver helg og en eller to kveldsvakter i uka) der det bare skulle ansettes faglærte. Hjelpepleierne som ville arbeide på sykehjem, måtte dermed gå i slike små, faste stillinger i påvente av at en «stor» stilling skulle bli ledig. For å forsørge seg tok de på seg alle tilgjengelige ekstravakter for å komme opp i en hel lønn. Dermed fylte de sykehjemmets behov for ekstravakter ved sykdom. Når det gjaldt tids- og stillingsorganisering hadde de fast ansatte i «normale» stillinger og de nyansatte i små stillinger motstridende interesser. Her ser vi tydelige paralleller til «gamlejentene» og «ungjentene» i *Kvinner i fellesskap* der striden stod om privilegiene for de gamle som de mente skulle fordeles etter ansienitet, mens de unge ville ha vekk privilegiene og ha en lik fordeling av arbeidsoppgavene (Lie 1982:112).

Det daglige arbeidet på sykehjemmet var organisert som teamarbeid. Sykehjemmet forsøkte å knytte «vikarene» (de med små, faste stillinger som gikk ekstravakter og de med midlertidige stillinger) fast til noen avdelinger slik at de skulle bli del av teamet, og de ble trukket inn i samarbeidet på like fot med de fast ansatte i «store» stillinger. Her var alle likeverdige, og håpet om å bli en fast del av teamet med en ordentlig stilling slik at de kunne forsørge seg, motiverte dem til å holde ut og gjorde det vanskelig å gjøre noe med problemene (Næss 1997).

Numerisk fleksibilisering har altså negative konsekvenser for de med svakest posisjon på arbeidsmarkedet, de som er lette å erstatte og som er i den fasen da de etablerer seg på arbeidsmarkedet. Som vi så på sykehjemmet, var det de positive sidene ved arbeidet og integrasjonen i teamet som gjorde at de ansatte holdt ut, men det gjorde det også vanskelig å ta opp problemene for å få en endring i skjevfordelingen av fast arbeid.

I det neste avsnittet skal jeg se nærmere på de gruppene ansatte som opplever forbedringer i arbeidssituasjonen gjennom fleksi-

biliseringsstrategiene, spesielt gjennom funksjonell fleksibilisering med utvidede arbeidsoppgaver, større ansvar og medbestemmelse i team.

Makt og ansvar i grådige organisasjoner

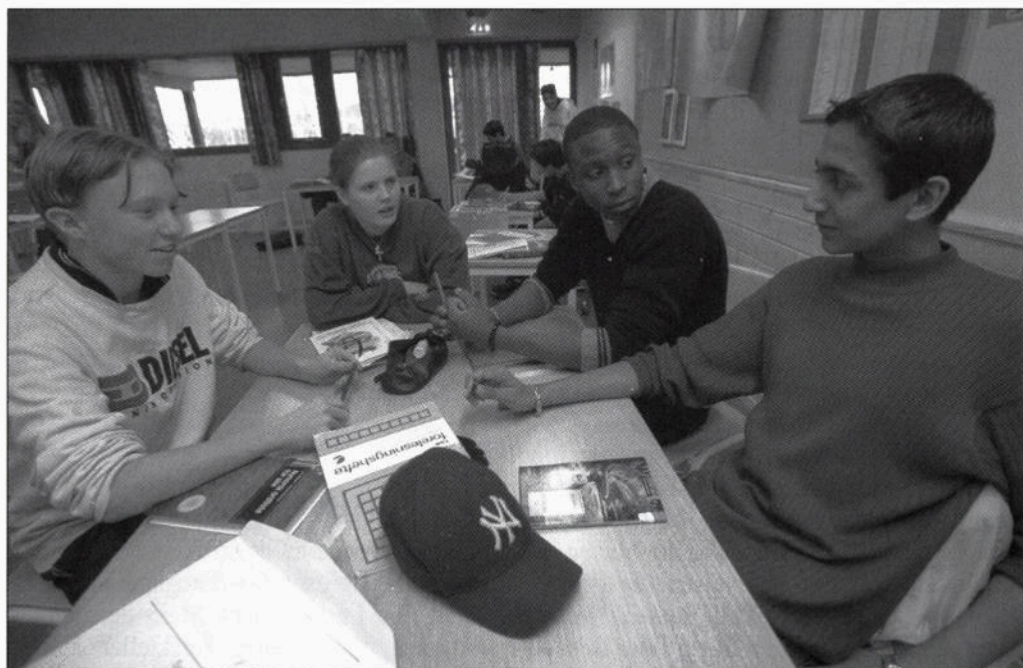
Sentralt i de nye funksjonelt fleksible og teambaserte organisasjonsformene er mindre hierarki, færre ledelsesnivåer og desentralisering av ansvar til det utførende nivå (Kanter 1989; Sørhaug 1996; Rasmussen 1999). For de ansatte kan dette bety mer interessante oppgaver, mer ansvar og større muligheter til å ta beslutninger både individuelt og i grupper. Når de ansatte blir viktigere, blir bedriften opptatt av å binde arbeidskraften sterkere til organisasjonen for å beholde dem, utnytte kompetansen og mobilisere de faglige og personlige ressursene deres (Sørhaug 1996). De får altså bedre og mer utfordrende og interessante jobber. Desentralisering av ansvar er blitt en viktig strategi fordi den virker bedre enn tvang og kontroll når målet er bedre kvalitet. Dette er en strategi for å få de ansattes evner og innsats til å virke i tråd med bedriftens interesse (Rasmussen 2000).

Slike organisasjoner kan imidlertid også bli «grådige» organisasjoner (Rasmussen 1999, 2000). Når arbeidet er meningsfullt og givende og de ansatte tar ansvar for produksjonen, gjør de en innsats så langt det er mulig. Når ressursene ikke er tilstrekkelige til å dekke behovene, strekker de seg så langt de makter, og medvirker dermed aktivt i sin egen arbeidsintensivering. Erfaringer fra sosiotekniske grupper med felles ansvar for produksjonsmål (Ramondt 1974), fra gruppeorganisert arbeid i svensk forvaltning (Ressner 1981; Gunnarsson og Ressner 1983) og fra Volvos gruppeorganiserte montasje av personbiler ved Volvo Uddevalla, viser at når gruppene har ansvar for resultatet, men ikke kan kontrollere produksjonsmengden, fører dette til et sterkere

press på den enkelte fordi det er kollektivet som lider når noen ikke bidrar, for eksempel ved egen sykdom, redusert arbeidstid eller ved barns sykdom. Ved å gi frihet til selv å organisere, men med ansvar for å opprettholde produktiviteten, har organisasjonen delegert konsekvensene av fravær og lavere innsats til teamet. For gruppe medlemmene betyr fravær mer å gjøre, og ansatte som ofte er borte, opplever skyldfølelse og presser seg for at de andre ikke skal belastes. Dermed ligger det åpent for konflikter innad i teamet mellom de som bidrar mest og de som bidrar mindre (Gunnarsson og Ræssner 1983). Dersom innsatsen over tid ikke er rimelig fordelt, eller teamet ikke er enig om hva som er rimelig (for eksempel i grupper med kvinner og menn med ulike forpliktelser), kan dette føre til utstøting av arbeidstakere fordi problemene oppfattes som individuelle og ikke som ledelsens ansvar. Her kan teamet få «interesse» av å bli kvitt kolleger som ikke yter 100 %.

Når kvinnene tar seg av hus og hjem og ikke på samme måte som menn er disponi-

ble for bedriften, bryter de med «normalarbeideren» som er tilgjengelig som arbeidskraft for bedriften uten forstyrrelser utenfra og konkurrerende forpliktelser (Acker 1992; Martin 1990). Skillet mellom produksjon og reproduksjon der reproduksjonen er henvist til den private sfæren og noe som er produksjonslivet uvedkommende, har ifølge Acker (1992) som konsekvens at den abstrakte normalarbeideren er en mann. Kvinner må passe inn som arbeidere i et system bygget på menns arbeidsliv uten reproduksjonsforpliktelser. Det er derfor lett at kvinner kan få skyldfølelse når «andre hensyn» fører til fravær (enten det er syke barn, gamle foreldre, eller rett og slett fordi de er slitne av langvarig dobbeltbelastning), fordi de erfarer at det å ha andre hensyn å ta ikke er legitimt, men noe de må ta ansvar for individuelt. I teamorganisert arbeid med hardt arbeidspress og delegert ansvar for resultatet kan dette føre til konflikter mellom kvinner med familieforpliktelser og andre kvinner og menn. Vi så dette i vår studie (Kvande og Rasmussen 1990) i noen av de

Haugen skole i Groruddalen har lagt opp til team-arbeid i grupper som får veiledning av lærere, leksefri, avspasering og flekstid. (Foto: Scanpix)

kvinnelige sivilingeniørenes motsetningsfylte forhold til «andre» kvinner. De forklarte diskrimineringen de opplevde som kvinner med at andre kvinner som fikk barn og ville ha permisjon og tid til familien, ga kvinner et dårlig rykte i arbeidslivet. De var ikke til å stole på for kolleger og ledelse, og det førte til diskriminering av alle kvinner (Kvande og Rasmussen 1990).

Det «tradisjonelle» tayloristisk og hierarkisk organiserte arbeidslivet skaper ulikhet, underordning og likegyldighet overfor foretaket og behov for forskansning. Det skaper imidlertid også muligheter for forskansning. Lindgren (1992) beskriver hvordan likheten blant de underordnede «flickorna» i sykehuset, deres oppgaver uten ansvar, og mulighetene til å trekke seg tilbake til skyllerommene ga dem mulighet til å forskanse seg. Etter en omorganisering med desentralisert ansvar der «flickorna» arbeidet i team med sykepleierne, var mulighetene til å forskanse seg og ta en pause blitt borte, og de ansatte opplevde en intensivering av arbeidet (Lindgren 1999). Teamorganisering og delegert ansvar skaper bedre jobber, mer autonomi, men også ansvarlighet overfor resultatet og mindre mulighet til å trekke seg tilbake. Når ansvaret er overtatt av de ansatte, blir «motparten» som stiller kravene borte, og det blir vanskelig å sette grenser i det daglige arbeidet. I studien av omorganisering av hjemmesykepleien, økte arbeidsmengden når det ble flere eldre som ble pleietrengende i det geografiske området som hjemmesykepleiesonen hadde ansvar for. Det foregikk ingen forhandlinger med ledelsen om økt bemanning når de eldre ble dårligere eller utskrevet fra sykehuset. Det var de pleietrengende som ble skadelidende hvis de ansatte forskanset seg og ikke stilte opp for å møte de økte behovene (Rasmussen 2000). Konsekvensene av en slik organisering blir en *individualisering* av opplevelsene og problemene i arbeidslivet. Det blir den enkelte ansatte som ikke strekker til og ikke ivaretar de oppgavene hun er ansvarlig for.

Selv om gruppeorganisert arbeid og de-

sentralisert ansvar gir noen nye problemer og legger press på den enkelte, kan denne organiseringen også gi de ansatte en maktposisjon overfor bedriften. De kan ikke uten videre erstattes med andre uten at det går ut over kvaliteten. Ved å bringe de ansatte sammen i team organiserer bedriften også et fellesskap med nærhet, likhet i ansvar og oppgaver på tvers av fag- og profesjonsgrupper der en felles problemforståelse, normer for kvalitet og innsats og et ansvar for hverandre kan utvikles (Lysgaard 1961). Mulighetene for tilbaketrekking og distansering fra bedriftens målsetning for enkeltpersoner og grupper blir mindre ved det kollektive, desentraliserte ansvaret, men fellesskapet som organiseres i grupper og team kan også være en ressurs for å mestre belastninger i jobben (Forseth 1994:53). Den felles organiseringen i team kan også øke mulighetene til felles offensiv opptreden på tvers av faggruppene. Felles følelse av ansvar for arbeidet kan også skape motstand. I studien av omorganisering i hjemmesykepleien (Kvande og Rasmussen 1997; Rasmussen 2000) fant vi at samlingene blant de ansatte var utgangspunktet for en protest ut fra kvalitetsnormene for eldreomsorg med krav om mer ressurser på grunn av arbeidsbelastningen (noe de også fikk etter at vår datainnsamling var over). Et større sykehjem, med samme eksperimentelle organisasjonsform, gikk kollektivt til avisene da de opplevde at deres varsko om uforsvarlig pleie ble borte i byråkratiet. Det desentraliserte kollektive ansvaret førte her til at de ansatte aktivt brukte sviktende omsorgskvalitet som argument overfor ledelsen og politikerne.

Konklusjon

Konsekvensene av de strukturelle endringene og fleksibiliseringsstrategiene er økende forskjeller i arbeidslivet. Mens det tidligere riktignok var tydelige forskjeller mellom kvinner og menn, var arbeidslivet i Norge kjennetegnet ved mindre ulikheter i lønn og

arbeidsvilkår enn i andre vestlige land. Nå er forskjellene blitt større generelt, og ulikhetene *blant* kvinner er særlig økt ved at flere kvinner har tatt høyere utdanning og fått bedre jobber med flere muligheter. Dette gjør det vanskeligere å si noe om kvinners posisjon generelt. Vi ser en økende *individualisering* der kvinners posisjon i arbeidslivet tilsynelatende bestemmes av deres individuelle valg. Når kvinner velger såkalte kvinneutdanninger og kvinneyrker og får dårligere lønn enn menn med liknende utdanning, kan dette framstå som resultatet av deres egne valg. Den generelle samfunnsmessige nedvurdering av kvinners (tradisjonelle) arbeidsområder og kvalifikasjoner innen omsorg, helse, utdanning og servicearbeid blir dermed usynlig (Rasmussen 1999). Dette forsterkes av markedsliberaliseringen som etablerer privat produksjon av varer og tjenester som lønnsom og samfunnsmessig ønskelig, mens offentlige tjenester (der svært mange kvinner jobber) blir definert som utgifter som truer næringslivets lønnsomhet. Dette er en av konsekvensene av det samfunnsmessige skillet mellom produksjon og reproduksjon og underordningen av reproduksjonen. Selv på områder der offentlige utgifter har direkte konsekvenser for næringslivet, slik som forskning og utdanning, argumenteres det i Norge for at vi ikke må bruke like mye penger som våre nordiske naboland og OECD fordi det truer lønnsomheten i næringslivet. Her blir kort-siktig bedriftsinteresse satt foran langsiktig samfunnsinteresse.

Skillet mellom produksjon og reproduksjon, og underordningen av reproduksjonen, er en viktig del av kjønningen av arbeidslivet (Hirdman 1990). Dette får konsekvenser for kvinners deltakelse i arbeidslivet når sysselsettingen i den «nye» økonomien som omfatter IT-bransjen og såkalte dotcom-selskaper, media, reklame, finans og konsulentfirmaer øker. Her ser vi framveksten av en type grenseløse jobber med krav om å sette jobbens behov foran egne og familiens behov, og med normer om å jobbe atskillig mer enn 40-timers uke (Ep-

stein mfl. 1999; Lessard og Baldwin 2000; Johansen 2000). Her bestemmes ikke arbeidstidens lengde av stempingsur eller stengetid, men av de ansattes interesser for arbeidsoppgavene, deres ønsker om faglig utvikling og et godt sosialt samvær blant kollegene, men også av markedskonkurransen om å levere i tide og å være i fronten med nye produkter og tjenester. De ansatte jobber også lenge for å være synlige i organisasjonen og for å få enda mer spennende og utfordrende oppgaver (B.Aa. Sørensen 1999). Det kan se ut til at både menn og kvinner aksepterer at i slike jobber må en regne med å jobbe så lenge som det er nødvendig, og iallfall lenger enn til kl. 16. Hvis en ønsker seg vanlig arbeidstid, må en finne seg en annen type jobb. Dette kan gå greit så lenge en er ung og har sitt sosiale nettverk på jobben, men det er helt umulig å kombinere med ansvar for barn og familie (Johansen 2000; Thorbjørnsen 2000). I slike jobber er kvinnene altså velkomne på menns premisser, og vil de ha barn og tid til omsorg blir dette deres individuelle valg og får negative konsekvenser for mulighetene i yrkeslivet. På denne måten reproduseres en kjønnet arbeidslivsstruktur på menns premisser, med den «omsorgsfrie» mannen som normalarbeidstakeren. Dersom kvinner vil delta på lik linje med menn, må de gjøre det på menns premisser. Kan det å utfordre disse premissene og kreve plass i arbeidslivet for omsorgende foreldre være en sak som forener kvinnene i arbeidslivet på tvers av ulikhetene i makt, muligheter og inntekt?

Bente Rasmussen
førsteamanuensis

Institutt for sosiologi og statsvitenskap
NTNU

Litteratur

- Abrahamsson, Lena 2000 Att återställa ordningen.
Könsmönster och förändring i arbetsorganisationer, Umeå: Boréa

- Acker, Joan 1992 Gendering organization theory, i Albert J. Mills og Peta Tancred (red.): *Gendering Organizational Analysis*, London: Sage
- Atkinson, John 1984 The flexible firm and the jobs to come, *Labour Market Issues* nr. 5, Oxford: The Trade Union Research Unit, Ruskin College
- Beynon, Huw 1973 *Working for Ford*, London: Penguin
- Cockburn, Cynthia 1983 *Brothers*, London: Pluto Press
- Collinson, David L. 1992 *Managing the Shopfloor. Subjectivity, Masculinity and Workplace Culture*, Berlin: Walter de Gruyter
- Collinson, David L. 1994 Strategies of resistance: power, knowledge and subjectivity in the workplace, i J. Jernier, D. Knights og W. Nord (red.): *Resistance and Power in Organizations*, London: Routledge
- Devine, Fiona 1992 *Affluent Workers Revisited*, Edinburgh: Edinburgh University Press
- Ellingsæter, Anne Lise 1995 *Gender, work and social change. Beyond dualistic thinking*, ISF-rapport 14, Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Ellingsæter, Anne Lise og Jannecke Wiers-Jenssen 1997 *Kvinner i et arbeidsmarked i endring*, ISF-rapport 13, Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Ellingsæter, Anne Lise, Turid Noack og Marit Rønsen 1997 Sosial ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo? *Tidsskrift for samfunnsforskning* årg. 38, nr. 1, s. 33–69
- Epstein, Cynthia Fuchs, Carol Serron, Bonnie Oglensky og Robert Saute 1999 *The Part-time Paradox*, New York: Routledge
- Forseth, Ulla 1994 *Arbeidsmiljø som konkurransefaktor i tjenesteyting?* Nord 6, København: Nordisk Ministerråd
- Foss, Olav og Kristin Tornes 1992 *Arbeidsmarkedet og velferdsstaten*, Notat 108, Oslo: NIBR
- Friedman, Andrew 1977 *Industry and Labour*, London: MacMillan
- Goldthorpe, John, David Lockwood, Frank Bechhofer og Jennifer Platt 1969 *The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour*, Cambridge: Cambridge University Press
- Gulbrandsen, Ørnulf 1983 «Vi» og «bedriften». Om forholdet mellom arbeiderkollektivets forutsetninger og fremtredelsesformer, i Marit Hoel og Bjørn Hvinden (red.): *Kollektivteori og sosiologi. Festskrift til Sverre Lysgaard på 60-årsdagen*, Oslo: Gyldendal
- Gunnarsson, Evy og Ulla Rensner 1983 *Från hie-rarki til kvinnokollektiv?* Stockholm: Arbeidslivsentrum
- Haar, Iske ter, Henk-Jan van der Meer, Bente Rasmussen og Mirjam Vendel 1978 *Wij maken papier*, hovedoppgave andragologie, IWA, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- Hirdman, Yvonne 1990 Genussystemet, i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens hovedrapport*, SOU 44, Stockholm: Allmänna förlaget
- Hoel, Marit 1982 Arbeidertradisjon og kvinnefellesskap i industribedrifter, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Holter, Harriet (red.) 1982 *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Hvinden, Bjørn 1994 *Divided against itself*, Oslo: Scandinavian University Press
- Ingebrigtsen, Bente 1982 Når situasjonsforskjeller er tilslørt. Om kvinner og fagorganisering, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Jakobsen, Klara 1998 *Borgere av to riker. Hverdagslivet til yrkesaktive med kroniske lidelser*, hovedoppgave i helsefag, Trondheim: NTNU
- Johansen, Elin Birgitte Ljunggren 2000 *Arbeidsvilkår i den nye økonomien – «virtual reality» eller «reality bites»?* Hovedoppgave i sosiologi, Trondheim: NTNU
- Kanter, Rosabeth Moss 1977 *Men and Women of the Corporation*, New York: Basic Books
- Kanter, Rosabeth Moss 1989 *When giants learn to dance: Mastering the strategy, management and careers in the 1990's*, New York: Simon and Schuster
- Kaul, Hjørdis 1982 Innledning til Del III, Fellesskap på arbeidsplassen, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Kaul, Hjørdis 1988 Makt og maskin, i Merete Lie mfl.: *I menns bilde*, Trondheim: Tapir
- Kaul, Hjørdis og Merete Lie 1980 *På hjemmebane i industrien*, Trondheim: IFIM
- Kaul, Hjørdis og Merete Lie 1982 When paths are vicious circles, *Economic and Industrial Democracy* årg. 3, nr. 4, s. 465–481
- Kjeldstad, Randi 1993 Kvinner og menn på arbeidsmarkedet, i Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad: *Arbeid, lønn og likestilling*, Oslo: Universitetsforlaget
- Korsnes, Olav 1983 Arbeidermotstand i foretak og samfunn, i Marit Hoel og Bjørn Hvinden (red.): *Kollektivteori og sosiologi. Festskrift til Sverre Lysgaard på 60-årsdagen*, Oslo: Gyldendal
- Kvande, Elin og Bente Rasmussen 1990 *Nye Kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*, Oslo: Ad Notam
- Kvande, Elin og Bente Rasmussen 1997 Omorganisering av helse- og omsorgsarbeid: nye muligheter for kvinnelig ledelse?, i Haldor Byrkjeflot (red.): *Fra styring til ledelse*, Bergen: Fagbokforlaget
- Lessard, Bill og Steve Baldwin 2000 *Netslaves*, New York: McGraw-Hill

- Lie, Merete 1982 Kveldsjenter og dagjenter, ungdomjenter og gamlejenter, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Lie, Merete 1995 Technology and masculinity, *The European Journal of Women's Studies* årg. 2, nr. 3, s. 379–394
- Lindgren, Gerd 1992 *Doktorer, systrar och flickor*, Stockholm: Carlssons
- Lindgren, Gerd 1999 *Klass, kön och kirurgi*, Stockholm: Liber
- Lysgaard, Sverre 1961 *Arbeiderkollektivet*, Oslo: Universitetsforlaget
- Martin, Joanne 1990 Deconstructing organizational taboos: The suppression of gender conflict in organizations, *Organization Science* 1, s. 339–359
- Morgan, David H.J. 1992 *Discovering Men*, London: Routledge
- Nichols, Theo og Peter Armstrong 1976 *Workers Divided*, London: Fontana
- Næss, Bjørg 1997 *Fleksibel arbeidskraft – helse-sektorens b-lag?* Hovedoppgave i sosiologi, Trondheim: NTNU
- OECD 1994 *Employment Outlook*, Paris: OECD
- OECD 1995 *Employment Outlook*, Paris: OECD
- Olberg, Dag 1990 *Fleksibilitet og fagorganisering*, Oslo: FAFO
- Olberg, Dag (red.) 1995 *Endringer i arbeidslivets organisering*, Oslo: FAFO
- Piore, Michael J. og Charles F. Sabel 1984 *The Second Industrial Divide: Prospects for Prosperity*, New York: Basic Books
- Ramondt, Joop 1974 *Bedrijfsdemocratisering zonder arbeiders. Een evaluatie van ervaringen met werkoverleg en werkstructureren*, Alphen a/d Rijn/Brussel: Samson
- Rasmussen, Bente 1994 Kvinner og ledelse i arbeidslivet: 90-årenes utfordring, *Søkelys på arbeidsmarkedet* årg. 11, nr. 1, s. 23–28
- Rasmussen, Bente 1999 *Dehierarchization – Reorganizing Gender?* Dr.polit.-avhandling i sosiologi, Trondheim: NTNU
- Rasmussen, Bente 2000 Hjemmesykepleien som grådig organisasjon, *Tidsskrift for samfunnsforskning* årg. 41, nr. 1, s. 38–58
- Ressner, Ulla 1981 *Vårdarbetarkollektivet och facket*, Stockholm: Arbetslivscentrum
- Slagnes, Jorunn Berg 1982 Deltidsarbeid og samhold, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- SSB, tall referert i NRK Dagsnytt 28. november 2000
- Sørensen, Bjørg Aase 1982 Ansvarsrasjonalitet: Om mål-middeltenkning blant kvinner, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Sørensen, Bjørg Aase 1999 Arbeidslivsforskningens utfordringer til kvinneforskningen: ... retorikk og lokale virkeligheter i det «nye» arbeidslivet, *Kvinneforskning* nr. 3
- Sørensen, Knut H. 1982 Samværsfellesskap eller handlingsfellesskap?, i Harriet Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*, Oslo: Universitetsforlaget
- Sørhaug, Tian 1996 *Om ledelse. Makt og tillit i moderne organisasjoner*, Oslo: Universitetsforlaget
- Thompson, E.P. 1968 *The Making of the English Working Class*, London: Penguin
- Thorbjørnsen, Ingrid 2000 *Ja takk, begge deler! Krav og forventninger til arbeid og tidsbruk blant kunnskapsarbeidere*, hovedoppgave i sosiologi, Trondheim: NTNU
- Trentin, Bruno 1978 *Arbeiterdemokratie: Gewerkschaften, Streiks, Fabrikkräfte*, Hamburg: VSA
- Willis, Paul 1977 *Learning to Labour*, Farnborough: Gower
- Willis, Paul 1979 Shopfloor culture, masculinity and the wage form, i J. Clarke, C. Critcher og R. Johnson (red.): *Working Class Culture*, London: Hutchinson

KOMMENTAR

Et innpust og et utpust – om artikkelskrivning i kvalitativ samfunns- forskning

Av Harriet Bjerrum Nielsen

Står en «hang til gode fortellinger og forførende tekster», der forfatterautoriteten er klar, i motstrid til poststrukturalistiske tilnærminger til skriving? I denne teksten presenterer Harriet Bjerrum Nielsen en innføring i hvordan en kan skrive samfunnsfaglige artikler. Hun betoner betydningen av klare budskap, så vel som av estetikk og dramatikk. Samtidig inviterer hun til en refleksjon rundt hva slags betydning poststrukturalistiske strømninger kan ha for måten vi skriver på.

Det finnes ingen sikre oppskrifter på hvordan man skriver gode artikler på basis av kvalitative data. Smak og behag spiller en rolle som i andre oppskrifter, og vitenskaps-synet vil i høy grad virke inn på hva som oppfattes som velsmakende eller det motsatte. I denne lille artikkelen oppsummerer jeg mine egne synspunkter og erfaringer som skribent, veileder og redaktør. Rådene er høyst personlige og bør leses som sådanne.

Det finnes helt sikkert mange andre utmerkete måter å skrive kvalitative artikler på enn dem jeg skisserer her. Dessuten er artikkelen skrevet fra det spenningsfelt mellom konstruktivisme og modernisme hvor jeg selv fortsatt befinner meg: På den ene siden tar jeg utgangspunkt i at forskning er en språklig aktivitet og resultatene avhengige av forskerens medkonstruksjon. På den andre siden ønsker jeg som forsker å konstruere

fengende, og det betyr for meg bl.a. rimelig sammenhengende historier om de fenomener jeg studerer. Jeg påstår altså at det kan fortelles gode, sammenhengende historier også om mangetydige fenomener, samtidig som slike historier selvsagt aldri uttømmer fenomenets betydningsmuligheter. Denne artikkelen gir noen bud på hvordan man konstruerer en sammenheng, bygger opp en gestalt, formidler et budskap fra forsker til leser. Slike konstruksjoner forutsetter et forfatter-subjekt som våger å mene at hun har noe å si som kan interessere andre og tør bruke språket til å si det. Et slikt vågestykke har som bekjent blitt kritisert av enkelte poststrukturalister for å implisere en terroristisk forfatterstemme med ambisjoner om å være en vikarierende hermeneutisk Gud (se f.eks. Clifford og Marcus 1986; Lather 1995). Dette har ført til eksperimenter med fragmenterte og uavsluttede tekster hvor man f.eks. presenterer lange «text-excerpts» fra informanter og lar det være opp til leseren hvordan disse fortolkes, eller blander flere kommenterende stemmer. Fra et slikt ståsted vil mine snusfornuftige oppskrifter uten tvil kunne brukes som rene skremselsbilder. Eller kanskje de kan åpne opp for en diskusjon om fordeler og ulemper ved begge metoder? En grundigere diskusjon om hvorvidt det er mulig for forfatteren å abdisere, og et forsvar for forfatterautoriteten og tekstens gestalt som element i en dialog, kan man finne i artikkelen «Seductive texts with serious intentions» (Bjerrum Nielsen 1995).¹ Noen nyere selvrefleksive anfektelser over min modernistiske hang til gode fortellinger og forførende tekster kan man for øvrig stifte bekjentskap med i artikkelen «Rommet mellom sitering og dekonstruksjon» (Bjerrum Nielsen 2000).

Språklige transformasjoner

Artikkelen bygger på et innlegg² som jeg holdt for en del år siden på et kurs i kvalitative metoder i samfunnsvitenskapelig kvinneforskning som Hanne Haavind og jeg hadde

på Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo (1994–95). Hensikten med kurset var å diskutere og formulere kriterier for å vurdere holdbarheten av de resultater som kvalitative metoder frambringer. Kan de metodiske valg på ulike stadier i prosessen gjøres mer eksplisitte, og hvordan kan de begrunnes? Det ble siktet inn på et metodisk nivå som var mer konkret enn de overordnede vitenskapsteoretiske begrunnelser, men samtidig mer prinsipielt enn opplæring i håndverksmessige grep og teknikker.

Vi tok utgangspunkt i det forhold at arbeidsmåten i kvalitativ metode kan ses som en rekke språklige transformasjoner. Både arbeidsmaterialet, redskapene og resultatet foreligger bare språklig, og det er ikke noe mål å omsette det i digital eller grafisk form.³ Analyseegenstanden foreligger eller gis av forskeren selv i form av en tekst (en skriftlig kilde, en observasjonsprotokoll, et transkribert intervju), og analysen frambringer en ny tekst. Faktisk kan man se hele forskningsprosessen som en lang rekke fortolkninger av tekster, hvor analyseresultatet på ett nivå blir analyseegenstanden på neste nivå. Forskeren starter f.eks. med å være til stede som observatør i et klasserom. Interaksjonen som utspiller seg for hennes øyne, kan forstås som en «tekst» som tolkes og transformeres til en ny tekst: feltnotatene. Disse feltnotater tolkes igjen og blir til den neste tekst: analysen. Analysen tolkes og redigeres og blir ledd f.eks. i en artikkel. Artikkelen leses og tolkes videre av leseren. I kurset identifiserte Hanne og jeg minst seks slike transformasjoner:⁴

1. *Fra kunnskapssituasjon til problemstilling*

Prosess: sammenholde, vurdere, fortolke, utvelge

Mulig verktøy: ramme, springbrett, balansevekt

2. *Fra problemstilling til interaksjon (datainnsamling)*

Prosess: feltforankre, engasjere, kamuflere

Mulig verktøy: agn, nøkkel, hermetikk-åpner, stempel

3. *Fra interaksjon til data*

Prosess: observere, registrere, intervju
Mulig verktøy: hov, spade, forstørrelsesglass

4. *Fra data til resultat*

Prosess: analysere, fortolke, kondensere
Mulig verktøy: raster, prisme

5. *Fra resultat til presentasjon*

Prosess: formidle, arrangere, utvelge
Mulig verktøy: korsett, hammer

6. *Fra presentasjon til kunnskapssituasjon*

Prosess: lese, fortolke, forstå, innlemme
Mulig verktøy: speil, medlemskort

Mitt innlegg om snekring av kvalitative artikler inngikk på den femte kursdagen «Fra resultat til presentasjon», og man kan uten tvil diskutere om det er hammeren eller korsettet som er mitt yndlingsverktøy. Her følger innlegget i redigert form.

To måter å bruke kvalitativt materiale på i en artikkel

Problemstillingen i en kvalitativ undersøkelse kan utspringe av to formål: å frambringe mer reflekterte forståelsesmåter og å frambringe gode og mer dekkende fenomenbeskrivelser.⁵ Dette svarer til to måter å bruke kvalitativt materiale på i en artikkel: På den ene siden en artikkel hvor hovedpoenget er av teoretisk art og hvor empirien brukes som *illustrasjon*. På den andre siden en artikkel hvor hensikten er å formidle resultatene fra en analyse av et empirisk materiale. Her brukes materialet som *dokumentasjon*. I en forskningsrapport utelukker de to ting ikke hverandre, men i en artikkel kan det være vanskelig å rekke over begge deler, så her tror jeg det er lurt å gjøre seg klart hvilken type artikkel man vil skrive. I

en artikkel er det ikke plass til større metodiske begrunnelser, men i alle fall bør man ha med en note om hvorfra materialet stammer, hva det omfatter og hvordan og i hvilken sammenheng det er innsamlet – samt noen selvrefleksive bemerkninger om materialets begrensninger, relevante metodiske problemer som ikke diskuteres i artikkelen (men kanskje et annet sted som man kan henvise til). For første type artikkel hviler ikke artikkelens holdbarhet på materialet, men det gjør den i den andre. Hvordan da gjøre framstillingen plausibel?

En bærende gestalt

Slik jeg ser det handler det først og fremst om å greie å framstille og formidle en bestemt struktur eller et mønster i materialet. Det er ikke det enkelte sitatplukk eller løse revne delresultater som skal overbevise, men den *meningsstruktur* som framkommer når biter av materialet settes sammen på en særlig måte. Det er denne gestalten som skapes i artikkelen som overbeviser leseren, ofte betydelig mer enn luftige forsikringer om den metodiske framgangsmåtenes soliditet. Den danske medieforsker Jørgen Poulsen sier det slik at analysen er «en tankemæssig fortætning af et empirisk træk ved et fænomen, udvalgt og organiseret i lyset af en bestemt interesse» (her sitert gjennom Fog 1994:182). Et fortettet og strukturert bilde av fenomenet. Dette gjelder jo også for analysen som helhet, og på den måte kan man si at artikkelen er en tankemessig fortetning av empiriske trekk ved en annen tankemessig fortetning (analysen) – en meningsstruktur hentet ut av en annen meningsstruktur, enten som en delmengde eller som en ny tolkning hvor analysen blir «teksten» som fortolkes. Hvis bærebjelken i en artikkel er en slik meningsstruktur, skapt av forfatteren, så impliserer det to ting:

For det første at sitater ikke taler for seg selv. De må fortolkes og begrunnes i *det forløp* de forekommer i. Hvorfor er akkurat dette sitatet valgt ut? Hva skal det vise?

Hva brukes det til i den overordnede meningsstrukturen som artikkelen sikter mot å framstille? En alminnelig fare i kvalitativ forskning er at man blir forelsket i sitt eget materiale og dermed risikerer å kjede leseren i hjel. Den fryd man som forsker kan føle for alle detaljene i sitt materiale, kan kanskje sammenlignes med de stolte foreldres fryd over hvert eneste bilde av egen unge – mens det for gjesten ofte kan holde med et enkelt bilde, man vil gjerne se hvordan ungen ser ut, ikke diverse situasjoner og klesplagg. Mitt råd er altså å være litt nøktern og selektiv med sitater, selv om det er fryktelig vanskelig: Kill your darlings! Hvis sitatet skal illustrere eller dokumentere meningsstrukturen, er det også ofte nødvendig at tolkningen gjøres eksplisitt og begrunnes. Man må si noe om *hvordan* man fortolker sitatet og eventuelt også *hvorfor* man tolker det slik. Derved gir man leseren et lite innblikk i forfatterens arbeidsprosess som kan hjelpe henne til å vurdere holdbarheten av den framstilte meningsstruktur. Dette kan være én måte å unngå å bli autoritær på, samtidig som man framholder retten til å foreslå en gestalt i materialet.

For det andre forutsetter gestalten at artikkelen har et bestemt perspektiv – noe som er artikkelens analytiske hovedpoeng eller omdreiningspunkt og fra hvilket de empiriske bitene utvelges og organiseres. Å formidle en meningsstruktur er noe annet enn en ren beskrivelse av et gjenstandsfelt. Det må være et organiserende perspektiv på fenomenet. Meningsstruktur er mer enn en gjenfortelling. Det analytiske hovedpoenget er «større» enn selve det empiriske materialet – det peker på en generell meningshorisont som materialet hører hjemme i, men hvor også mer enn materialet hører hjemme. Det må altså være noe mer enn bare en redegjørelse for egen forskning.

Begge disse tingene peker på noe annet som er viktig å huske på når man skriver en artikkel på bakgrunn av et større empirisk arbeid: En artikkel er ikke bare en krympet forskningsrapport hvor kapitlene formidles til avsnitt. En artikkel skal ha en *egen*

betydningsstruktur, et spesifikt organiserende perspektiv. Det betyr at man ofte med fordel kan springe over store deler av teori- og metodekapitlene, i hvert fall det som bare er referat av andres verker. Man kan gå direkte til de teoretiske momenter som er helt nødvendige for artikkelens hovedpoeng. Tenk på mottakeren som skal lese dette – hva er interessant for henne? Gjør ikke deg selv til hovedperson. Det er f.eks. sjelden nødvendig å beskrive hele din forskningshistorie, eller din egen faglige utvikling de siste 10 årene. Selve forløpet av forskningsprosessen er heller ikke nødvendig å ta med i en artikkel – med mindre det skal brukes til et særlig poeng. Det er forskjell på forskningsprosess og framstillingsprosess, ikke minst når det gjelder korte tekster som artikler jo er. Kom altså raskt til saken. Tenk på den arme leser som har haugevis av artikler hun syns hun burde få lest. Vær så kortfattet og presis som du kan.

En artikkel er et narrativ

Et narrativ er en fortelling som har en begynnelse, en utvikling og en avslutning. Hvis man skal gjøre seg håp om å ha tilhørere, så må det på et eller annet tidspunkt før avslutningen bli gjort klart hvorfor man ville fortelle denne historien. Leseren må føle seg i hvert fall midlertidig mettet når historien slutter. Det er derfor ikke lurt å slå opp et større brød i begynnelsen enn man rekker å bake i en kort artikkel. Det skal være logisk og riktig at artikkelen slutter, som i et teaterstykke eller i en roman. Hovedpoenget må være formidlet, derav den midlertidige mettheten.

Ett eller to hovedpoenger er som regel rikelig til en artikkel (jf. igjen forskjellen til en forskningsrapport som ofte vil ha mange hovedtråder). Skriv dette hovedpoenget ned i en helt klar og kort setning, og sørg for at den kommer relativt tidlig i artikkelen: *Denne artikkelen handler om ...* Det skal være noe som leseren faktisk får et slags

svar på ved å lese artikkelen, dvs. spørsmålet må være forholdsvis presist og besvarbart. Dette er en måte å motivere sin leser til å lese artikkelen til ende – man stiller en gevinst i utsikt for besværet. Man kan naturligvis ha underpoenger heftet på dette hovedpoeng – men hold den røde tråd klar, også selv om du gjør litt avstikkere underveis. Beslutt deg for hva som er det mest overordnede spørsmål, og gjør dette til artikkelens hovedspørsmål – andre spørsmål kan heftes på underveis.

Jeg tenker ofte på en artikkel som én sammenhengende bevegelse, som et åndedrett med ett energisk innpust (innledningen, problemstillingen) og ett langt, rolig utpust (analysen og konklusjonen). Eller som én bestemt rute gjennom et landskap hvor man i og for seg kunne ha tatt mange andre veier. I motsetning til en bok eller en rapport som ofte vil bestå av en rekke oppdelte og delvis selvstendige avsnitt og derfor sjelden vil kunne ha denne enkle sammenhengende formen.

Klarhet, estetikk og dramatik

Pass på at den kvalitative artikkelen ikke blir utflytende. Den skal overbevise som tekst og gjennom sitt språk. Hva som er vakkert eller utflytende kan det være delte meninger om både blant forfattere og blant lesere, og mye skyldes også genrekonvensjoner i ulike fagtradisjoner. Noen liker det antydende og assosiasjonsskapende, andre det solide og jordbundne. Noen tommelfingerregler kan kanskje likevel gjelde mer generelt:

Tenk på oppbygning og komposisjon, f.eks. ved å tydeliggjøre hovedpoenget og artikkelens logiske struktur. Vurder nøye hvert avsnitt og hver setning: Hvorfor dette avsnitt? Hvorfor denne setning? Tenk deg artikkelen som et vakkert, velproporsjonert hus. Ofte kan mye av de innledende øvelser kuttes ut, de kan være viktige for å komme

i gang, men trengs ikke mer når huset reiser seg. Første utkast kan oppfattes som noe som rommer formen, med en masse forskalingsbrett utenpå. Når man slår bort forskalingsbrettene står formen fram alene, enkel og fin.

Tenk på språket. Skarphet og presisjon i formuleringene kan være ikke bare en kognitiv, men også en genuin estetisk nytelse, mens slapt språk fylt av omtrentlige uttrykk og klisjeer er kjedelig å lese. Legg arbeid i hver setning: Hva er det *presist* jeg mener / vil si? Lek gjerne litt med språket, men pass på ikke å bli jålete.

Tenk på tittelen og på åpning – det er her du skal fange din travle leser inn. Det må være et løfte om noe morsomt eller interessant. Som i sjakkspill er det mange måter å åpne på. Her er noen eksempler fra egne og andres artikler – litt tilfeldig valgt etter hva jeg grep tak i fra den nærmeste bokhyllen, og på ingen måte uttømmende. En vanlig åpning når det gjelder forskningsartikler, er kanskje å starte med en *varedeklarasjon*, man forteller rett og slett hva dette skal handle om. Her inviterer man leseren inn med nøktern informasjon, f.eks. som i denne artikkelen, «Jenter på vestkanten – jentestrategier i en guttedominert skole»:

Jentenes skjebne i ungdomsskolen er forskjellig fra jente til jente og fra klasse til klasse. I denne artikkelen skal vi ta leserne med inn i en klasse der jentenes felles skjebne er å bli usynlige i det faglige og sosiale landskapet. Vi er spesielt opptatt av hvordan denne usynliggjøringen skjer og hva den skyldes.

(Bjerrum Nielsen og Wergeland Jenssen 1988:15)

Man kan også starte med å *stille skarpt på det teoretiske problem*, vekke leserens intellektuelle nysgjerrighet. En flott åpning, syns jeg, er f.eks. denne fra Dorte Marie Søndergaard i «Køn søges» (ganske visst innledningskapitlet til en bok, *Tegnet på kroppen*, men den kunne også ha fungert i en artikkel):

Hvad er køn egentlig for noget? Er det noget, der er i os eller uden for os eller imellem os? Er det noget stabilt som ændrer udtryk, eller er det måske snarere udtryk som stabiliserer os?
(Søndergaard 1996:9)

En kombinasjon av varedeklarasjon og et overraskende teoretisk poeng, riktig nok fra før partnerskapslovens innføring, er denne åpning fra Hanne Haavinds artikkel «Makt og kjærlighet i ekteskapet»:

Jeg skal forsøke å gjøre et vitenskapelig poeng av at to som gifter seg med hverandre har forskjellig kjønn.
(Haavind 1982:138)

Fra litterære genrer kan man låne en *in medias res*-åpning, hvor leseren suges inn i informantens verden fra første stund, her fra min og Monica Rudbergs artikkel «'Halløj tykke' – kontinuitet og forandring i psykologisk kjønn»:

*En aprildag i 1942 sitter 16-årige Britta i 4.mellemskoleklasse på et københavnsk gymnasium og kjeder vettet av seg mens geografilæreren taler fjernt ved kate-
teret om klima og vindforhold*
(Bjerrum Nielsen og Rudberg 1993:112)

Eller man kan innlede som en annen Jonas Lie, hvor den allvitende forteller stiller opp scenen som handlingen skal utspille seg på, mens leserens forventninger varmes sakte, men sikkert opp. En av mine personlige favoritter her er Eva Munk Madsens innledning i artikkelen «Mors hjemmelavede fiskefrikadeller»:

Ude i havgab på de yderste øer i den nordnorske skærgård lever menneskene af, i og med naturen. De er omsluttet af naturens elementer i en særdeles synlig og mærkbar form. Fiskeri er den centrale økonomiske aktivitet. De lever af den natur de lever i. Det meste af

fisken bliver solgt, men de spiser den også.
(Munk Madsen 1995:65)

Scenen hvor handlingen skal foregå kan også forstås mer symbolsk og f.eks. bestå av *det tankemessige perspektiv* som artikkelen plasserer seg innenfor, som her hos etnologen Liv Emma Thorsen i boka *Det fleksible kjønn*:

Gjennom kvinners liv løper tre strenger: arbeid, omsorg og kjærlighet. Tidligere var disse strengene sammentvunnet som i et tretrådet garn. I løpet av de siste 150 års samfunnsutvikling er denne enheten gradvis blitt oppløst.
(Thorsen 1993:11)

Endelig er en særlig form for *in medias res*-åpningen den hvor forskeren tar leseren med inn i sitt arbeidsverksted og *blottstiller sin egen nærkamp* med problemstillingen:

Skal du ikke si noe om guttene, spør mange menn når jeg har fortalt om jenter og kjærlighet. Jeg opplever det ofte som et tvetydig spørsmål. Fordi det antyder at min framstilling er ensidig, samtidig som det impliserer at jeg egentlig ikke vet så mye om menn. Dilemmaet blir da at jeg på den ene siden burde si noe om guttene fordi de ellers føler seg forfordelt, på den andre siden vil jeg ikke kunne forstå dem uansett. På mange måter er det enhver kjønnsforskners dilemma.
(Rudberg 1997:150).

Skriveprosessen

Når det gjelder skriveprosessen, vet jeg egentlig bare hvordan den forløper for meg selv. Som regel opplever jeg skrivningen av en artikkel i fire distinkte faser som minner nokså påfallende om en annen skapelsesprosess:⁷

Poenget og materialet (unnfangelsen): Hovedpoenget til en artikkel oppstår ofte som et blink (typisk BBB-fenomen⁸), det er på en måte utenfor tiden. Det trenger ikke være dette hovedpoenget jeg ender opp med, men det fungerer som startsted og letetråd. For meg er det ofte knyttet til et bestemt empirisk materiale – altså at jeg får en idé om et bestemt analytisk poeng som kan illustreres eller dokumenteres ved hjelp av noe empirisk materiale jeg har liggende. Noen ganger får jeg en god idé til en tittel lenge før artikkelen er skrevet, og da kan tittelen inspirere meg til et hovedpoeng. F.eks. fant Monica Rudberg og jeg på tittelen «Oppskrifter på kjønn» en gang vi var på restaurant, og begynte deretter å diskutere hva en slik artikkel mon kunne handle om (Bjerrum Nielsen og Rudberg 1995).

Universet (svangerskapet): Poenget og materialet plasseres i et univers av andre tekster og teorier. I denne fase leser jeg, skriver notater, får ideer som skrives på tilfældige lapper. Samtidig analyserer jeg mitt materiale fra disse nye perspektiver. Perioden blir mer og mer ubehagelig som tiden går. Jeg føler meg overfylt, kaotisk, vet ikke hvordan jeg skal kunne få dette ut og gitt det form. Leseprosessen blir mer og mer oppstykket fordi jeg hele tiden må avbryte for å holde fast en egen idé ut fra det jeg leser. Når mine egne tanker begynner å fylle mer enn bøkene jeg leser, er fødselen nært forestående:

Narrativet (fødselen): Det som presser på er et narrativ. En egen betydningsstruktur. Et univers har ikke en slik struktur, med en begynnelse og en slutt. Universet er landskapet, narrativet ruten gjennom dette landskapet. Eller en måte å organisere et univers på. Det gjelder å bestemme fra hvilket utgangspunkt universet skal konstrueres. Hvorfra i landskapet skal turen starte? For meg er det helt avgjørende å ha en åpning som tiltaler meg estetisk. Når den er på plass, raser ofte artikkelen ut som en foss (himmelsk opplevelse av forløsning, men dessverre også kombi-

nert med skrekkelige perioder innimellom hvor fødselen plutselig går i stå eller man lurer på om dette blir et komplett misfoster). I den uken som fødselen som regel varer (hvis jeg får fred til den) er jeg ganske asosial. Sitter med et taust og innadvendt blikk både i lunsjpausen og hjemme ved middagsbordet. Alt oppleves som avbrudd i forhold til skriveprosessen. Narrativet er født når den logiske struktur er på plass, når det er et klart utgangspunkt og en klar slutt. For å få det til må jeg skrive «på alvor»: Jeg skriver som om dette er den endelige teksten. Det betyr også at jeg må føde dette barnet til noen: En leser.

Teksten (oppdragelsen): Narrativet pusses og stelles med. Avsnitt og setninger flytter plass, lukes vekk eller strammes opp, ord poleres. Jeg hengir meg til estetikken. Snart er det på tide å sende teksten ut til de første lesere for kommentarer. Man bør ikke oppdra et barn alene og i et lukket rom.

Hammer, korsett – eller vev?

Gjennomskrivningen av dette gamle innlegget har gjort det tydeligere for meg selv at jeg i dag er mer påvirket av poststrukturalistiske strømninger enn jeg vel var da jeg først skrev det. Jeg tror fortsatt på narrativet og meningsstrukturen, men kanskje jeg ville ha myket den litt mer opp hvis jeg skulle holde innlegget i dag? Tydeliggjøre gestaltens karakter av mønster som jeg etablerer og dermed som et foreløpig bud på mening. For å fortelle en historie må det framstå en gestalt – ellers er det ikke noe budskap eller kunnskapstilbud til leseren. Et kunnskapstilbud er et forsøk på å definere verden, altså en makthandling, men det er også, samtidig, en gave og en invitasjon til kommunikasjon. Jeg kan altså ikke forlate gestalten, men jeg kan kanskje la være med å hugge den i stein. Kanskje veven som lager mønstre ved å sette sammen tråder i ulike farger hadde

vært et bedre redskap? Eller symfonien hvor et samlet lydbilde framstår gjennom en rekke distinkte stemmer?

Harriet Bjerrum Nielsen
professor
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Noter

1. Artikkelen finnes også på norsk: «Forførende tekster med alvorlige hensikter» (Bjerrum Nielsen 1994). Når jeg henviser til den engelske her, er det fordi akkurat diskusjonen om forfatterens mulighet for å abdisere diskuteres noe mer utførlig der.
2. Tittelen på innlegget var den gang: «Hvordan kan man snekre en kvalitativ artikkel?»
3. Forskjellen mellom språklige og digitale framstillinger er ikke absolutt – men den diskusjonen lar jeg ligge her. Poenget her er at den kvalitative forskning som sikter mot å framstille og identifisere meningsstrukturer ikke bare er avhengig av språket som sådant, men også av en tekstlig framstilling.
4. Denne listen, som ble utlevert som oversikt over kurset, ble formulert på grunnlag av et notat fra Hanne Haavind. Spesifikasjonene av prosesser og mulige verktøy kommer fra Hannes kreative skrivebord. Se også Haavind 2000:29.
5. Også denne formulering stammer fra Hanne Haavind.
6. Steinar Kvale har beskrevet denne forelskelse som en fase i den kvalitative forskningsprosess. Han kaller den for «Den interviewciterende engagementsfase» og skriver bl.a.: «Ved lunchbordet underholder forskeren med et væld af friske citater. Mens det kan være spændende i starten, kan det for kollegerne efter en tid være vanskelig fuldt ud at dele interviewere engagement i sine interviewpersoners udtalelser» (Kvale 1984:56).
7. Det er ikke ualminnelig å oppleve skriveprosessen i fødselens bilde. Sissel Lie (1995) bruker f.eks. også denne metafor i sin bok om å skrive fagtekster. Hun forteller for øvrig at dette fikk noen mannlige lesere til å føle seg ekskludert, hvilket ikke hadde vært i hennes tanker. Skrivefødselen var jo nettopp en type fødsel som menn også kunne oppleve. Et helt annet spørsmål er imidlertid om forholdet til denne metafor er annerledes for skribenter som har opplevd en fysisk fødsel enn de som ikke har det? Man kan

tenke seg at bildet av fødselen blir mer detaljert og konkret og kan relateres mer spesifikt til skriveprosessens faser. Hvilket selvsagt ikke betyr at man blir noen bedre skribent, men at opplevelsen av skrivefasene kan være litt forskjellige (f.eks. å assosiere skrivestopp til den fysiske smerte ved presseveer).

8. BBB står for bed, bath, bus – og refererer til en påstand (som jeg ikke vet om er vitenskapelig belagt eller er uttrykk for generell folkevisdom) om at kreative ideer ofte oppstår når man minst venter det, når man kobler fra og tenker på ingenting.

Litteratur

- Bjerrum Nielsen, Harriet 1994 Forførende tekster med alvorlige hensikter, *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 2
- Bjerrum Nielsen, Harriet 1995 Seductive texts with serious intentions, *Educational Researcher* Jan./Feb.
- Bjerrum Nielsen, Harriet 2000 Rommet mellom sitering og dekonstruksjon, *Kvinneforskning* nr. 1
- Bjerrum Nielsen, Harriet og Marie Wergeland Jessen 1988 Jenter på vestkanten – jentestrategier i en guttedominert skole, i Harriet Bjerrum Nielsen (red.): *Jenteliv og likestillingslære*, Oslo: Cappelen
- Bjerrum Nielsen, Harriet og Monica Rudberg 1993 «Halløj Tykke!» Kontinuitet og forandring i psykologisk kjønn, i Kirsten Drotner og Monica Rudberg (red.): *Dobbeltblikk på det moderne*, Oslo: Universitetsforlaget
- Bjerrum Nielsen, Harriet og Monica Rudberg 1995 Gender recipes among young girls, *Young – Nordic Journal of Youth Research* årg. 3, nr. 2, s. 71–88
- Clifford, James og George E. Marcus (red.) 1986 *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley: University of California Press
- Fog, Jette 1994 *Med samtalen som utgangspunkt*, København: Akademisk forlag
- Haavind, Hanne 1982 Makt og kjærlighet i ekteskapet, i Runa Haukaa, Marit Hoel og Hanne Haavind (red.): *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori*, Oslo: Universitetsforlaget
- Haavind, Hanne 1994 *Notat om kvalitative metoder i kvinneforskning*, Psykologisk institutt, UiO, upublisert notat
- Haavind, Hanne (red.) 2000 *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*, Oslo: Gyldendal
- Kvale, Steinar 1984 Om tolkning af kvalitative forskningsintervju, *Tidsskrift for Nordisk Förening för Pedagogisk Forskning* nr. 3–4

- Lather, Patti 1995 The validity of angels: interpretative and textual strategies in researching the lives of women with HIV/AIDS, *Qualitative Inquiry* årg. 1, nr. 1, s. 41–68
- Lie, Sissel 1995 *Fri som foten: om å skrive fagtekster*, Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Munk Madsen, Eva 1995 Mors hjemmelavede fiskefrikadeller, *Kvinder, køn og forskning* nr. 2
- Rudberg, Monica 1997 Guttene og kjærligheten, i Monica Rudberg: *Kjærlighetsartikler*, Oslo: Tano-Aschehoug
- Søndergaard, Dorte Marie 1996 *Tegnet på kroppen*, København: Museum Tusculanum
- Thorsen, Liv Emma 1993 *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvin-
ner 1920–1985*, Oslo: Universitetsforlaget

«Alt har sin tid» – Tre redaktører ser tilbake på sitt hjerte barn

Samtale med Nina Gornitzka, Tove Beate Pedersen og Aina Schiøtz

Av Beatrice Halsaa

Tidsskriftet *Kvinneforskning* startet i 1977 som et samfunnsvitenskapelig meldingsblad i en tid da bladets viktigste målsetting var å bidra til nettverksdannelse i det som da var et ungt og skjørt forskningsmiljø. I dag er bladet blitt noe så ambisiøst som et fagvurderingsbasert tverrfaglig tidsskrift. I perioden 1977–1996 hadde bladet tre ulike redaktører, alle i kraft av å være ledere av Sekretariatet for kvinneforskning i forskningsrådet. Før jul samlet Beatrice Halsaa alle tre på ett brett, og resultatet ble en engasjert samtale om tidsskriftet og det forskningspolitiske landskapet det har manøvrert i, gjennom skiftende tider.

I over tyve år har tidsskriftet *Kvinneforskning* (tidligere *Nytt om kvinneforskning*) vært en formidlingskanal for norske kvinne- og kjønnsforskere. Rundt 500 forfattere, hvorav 40 menn, har drøftet problemer fra de fleste fagområder. Det har kommet ut 4–5 numre i året, og bortimot 700 artikler i forskjellige sjangere er publisert. Tidsskriftet har hatt et relativt stort og

stabilt opplag på ca. 1400, antall abonnenter har variert mellom 800 og 1000.¹

Fra 1977 til 1998 ble tidsskriftet utgitt av Sekretariatet for kvinneforskning i forskningsrådet, som et av sekretariatets viktigste virkemidler for å fremme og formidle kvinneforskning.² Sekretariatets leder var også ansvarlig redaktør for tidsskriftet, slik at tidsskriftets historie vanskelig kan skilles fra

sekretariatet.³ Det gjør også tidsskriftet til en interessant kilde for studier av utviklingslinjer i norsk kvinneforskning. Det reflekterer endringer både i nasjonale forskningspolitiske prioriteringer, institusjonelle ordninger, og i forskernes tematiske og teoretiske interesser.⁴ Denne samtalen med tre tidligere redaktører av tidsskriftet – Nina Gornitzka (1977–82), Aina Schiøtz (1982–89) og Tove Beate Pedersen (1989–96) – er derfor et inntak ikke bare til tidsskriftets historie, men også til kvinneforskningsfeltet generelt. De tre har vært sentrale kvinneforskningspolitiske aktører i kraft av å lede Sekretariatet for kvinneforskning. Sammen med tidsskriftets nåværende redaktør, Turid Markussen, hadde vi en samtale om tidsskriftets utvikling, med pizza og vin som tilbehør.⁵ Vi møttes på Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo i slutten av november, og det ble en livlig prat med mye latter der redaktørene fortalte om tidsskriftets profil og betydning. Vi var opptatt av tidsskriftets ut-

vikling, ikke minst hvordan tidsskriftet har forholdt seg til forskjellige forskningspolitiske hensyn: til tidsskriftets forskjellige brukergrupper (forskere, byråkrater og aktivister) og deres ulike holdninger til form og innhold. Strengt vitenskapelige krav til tekster på den ene siden, og krav til lesbare, allment tilgjengelige tekster på den andre. Hensyn til forming av forskningsfeltet i forhold til formidling av forskningen, og utvikling av kvinneforskningsfelleskap i forhold til artikulering av forskningspolitiske og faglige konflikter.

Fra meldingsblad for samfunnsvitere ...

Det raskt voksende kvinneforskningsmiljøet på 1970-tallet hadde et åpenbart behov for en formidlingskanal. Et nyhetsbrev som raskt og enkelt kunne spre informasjon.

72 Fra venstre: Aina Schiøtz, Tove Beate Pedersen og Nina Gornitzka. (Foto: Beatrice Halsaa)

Nytt om kvinneforskning var derfor et av de første tiltakene Sekretariatet for kvinneforskning startet opp med.⁶ Nina forteller fra sin redaktørperiode, den gang sekretariatet var nyopprettet og skulle etablere seg i forskningsrådet under kummerlige forhold: «Jeg fikk tildelt et rullearkivskap og meg ned der det var et ledig kontor. Når konto- rets 'eier' kom tilbake, trillet jeg videre med mitt arkiv.» Dessuten var Nina høygravid da hun begynte i jobben og trengte vikar nesten umiddelbart.⁷ Hun fortsetter:

– Det var ikke mange som visste om sekretariatet, så vi måtte få formidlet at «vi er her!». Til det trengte vi et slags blad, og noe av det første jeg gjorde var å lage forslag til meldingsblad. Det viktigste var å lage et blad som var åpent, som kunne gå i mange retninger. Vi måtte prøve oss fram, og i starten var det stort sett jeg som skrev. Men litt om litt kom det stoff fra kvinneforskningskonferanser, vi fikk tilsendt rapporter om forskjellige ting, og bladet ble etter hvert et felles produkt for fagmiljøene. Det var sekretariatet som jobbet med meldingsbladet, styret var ikke så mye inne i bildet, selv om styreleder skrev en leder en gang imellom. Styret besto for øvrig ikke av noen hvem som helst. Det var en gjeng energiske, svært motiverte «damer» som var vel så interesserte i å bruke tid og krefter på å få sekretariatet til å lykkes som på sin egen forskning.⁸

Vi hadde ikke systematisk kontakt med de andre nordiske landene, men vi fikk jo enkelte kontakter. Vi jobbet mye med å presentere hva som skjedde på feltet. Ikke bare i Norge og Norden, men også utenfor. Bladet hadde korte omtaler av institusjoner og konferanser, reisebrev og lignende, fra steder som Haifa, Zimbabwe og India. Det var stoff fra Nederland og England. Litt tilfeldig og avhengig av hva den enkelte kjente til, ikke sant? Hørte vi at noen skulle et sted, var det grunn god nok til å skrive om det. Det er nesten rørende å se at mye av dette stoffet viste seg å bli midt i blinken for mange av forskerne.

Det var ikke egentlig mye diskusjon, verken i styret eller sekretariatet, om formen på bladet, hvorvidt det skulle være tidsskrift eller meldingsblad. Vi tenkte nok gjennom alternativer for publikasjonen vår. Men vi fant ut at det ikke var rette tidspunkt for et blad med mer tidsskriftkarakter. Et tidsskrift krevde et større og mer etablert miljø, mente vi. Det var rett og slett behov for et meldingsblad i 1977/1978, et som først og fremst bidro til å bygge nettverk mellom forskerne. Sekretariatet skulle etablere seg som institusjon, og det var nesten ingen forskning på feltet fra før. Paradosalt nok skulle sekretariatet samtidig være et organ som kunne formidle fra og være pådriver for forskningsfeltet. Vi skulle med andre ord stimulere noe som vi enda ikke riktig visste hva var! Det måtte bli et annet perspektiv på arbeidet med bladet og andre ting i startfasen enn da Aina og Tove Beate tok over, for da var sekretariatet et meget veletablert organ.

... til tverrfaglig tidsskrift

Da Aina overtok i 1982, hadde forskningsrådets styre vedtatt å legge sekretariatet under NAVFs styre og gjøre det til et organ for alle fagområder. Funksjonstiden ble først satt til tre år, med ble etter hvert forlenget.⁹ Navnet ble beholdt, men mandatet ble utvidet: Sekretariatet skulle øke rekrutteringen av kvinner til forskning, og initiere og fremme kvinneforskning. Den doble målsettingen skulle vise seg smertefull i mange sammenhenger, fordi den etter hvert synliggjorde fagpolitiske uenigheter.¹⁰

Aina:

– Jeg hadde faktisk mye av den samme følelsen som du beskriver Nina, da jeg begynte i sekretariatet etter å ha vært forlagsredaktør i Universitetsforlaget. Vi skulle etablere oss i forskningsrådets lokaler i Fuglehaugsgata, og der var det heller ingenting som fungerte, ingenting som var i orden. Det hadde vært stor strid om det gamle

sekretariatet, og det hadde faktisk opphørt å eksistere tre måneder før vi startet opp det nye sekretariatet.¹¹ I mellomtiden hadde det selvsagt samlet seg mye post, men den var bare blitt puttet i to svarte søppelsekker – og kastet! Mandatet var nytt og stort, og jeg var nesten uten tverrfaglig nettverk da jeg begynte som leder. Det føltes milevidt fra å være en etablert institusjon. Og midt i det hele hadde vi konflikter i forhold til de nye fagområdene, naturvitenskap og medisin.

«Men,» forsetter Aina og ler:

– Jeg kastet meg entusiastisk over nyhetsbladet, det gjorde jeg allerede under jobbintervjuet. Det var den eneste oppgaven jeg syntes jeg mestret av dem som var forespeilet meg. Dessuten så jeg et potensiale i bladet! Jeg hadde egentlig bare tenkt å ha permisjon fra Universitetsforlaget i tre år, men jeg så at vi ble etterspurt, at sekretariatet spilte en rolle. Så jeg ble – mye, mye lenger! Men det var skjedd en viktig endring sammenlignet med Ninas periode i og med at sekretariatet var blitt tverrfaglig: Vi skulle arbeide for kvinneforskning på alle fagområder, og i tillegg skulle vi fremme rekruttering av kvinner til forskning generelt. Sekretariatet hadde fått endret sitt mandat ganske drastisk!

Vi hadde to målsettinger med bladet. Den ene var, som Nina også var inne på, kontaktskapende virksomhet. Den andre var å dra inn all verdens folk til å skrive artikler, enten de var skrivekyndige eller ikke. Vi skulle jo dekke alle fagfelt, men kvinneforskere fra noen fag var mer elendige skribenter enn andre! Jeg husker jeg strevde fryktelig med noen tidsskriftartikler. Det var et lite paradoks med en del av disse flinke jentene at de ikke kunne skrive! Men det var jo mange universitetsfag som ikke ga forskerne noe skrivetrening av betydning.

Vi ønsket å få inn artikler fra all verden til *Nytt om kvinneforskning*, og gi kvinneforskerne et sted å «trene seg litt». Det krevde en del ekstraarbeid redaksjonelt sett, men jeg tror vi fikk fram en del forskere på den måten. Det var bra at folk fikk prøvd

seg. For oss var det også viktig at unge kvinner fikk synliggjort seg i academia som forskere gjennom tidsskriftet. De fikk kontakt med hverandre, og styrket selvtiliten. For enkelte var vi den eneste kanalen de hadde. Dessuten var tidsskriftet et sted å teste ut forskningsinteresser, særlig for dem som hadde et interessefelt de ikke fikk støtte for i sine egne fagmiljøer. Gjennom kvinneforskningssekretariatet fant de sine likesinnede, enten de var i Bergen, Tromsø eller hvor det var. Nettverksbyggingen var alltid viktig for sekretariatet.

Et annet poeng var at tidsskriftet skulle «selge» kvinneforskningen utad. Bladet skulle være bindeledd mellom kvinneforskerne og brukerne, offentlig forvaltning ikke minst, og skape kontakt mellom miljøene.

Vi hadde et kjempegodt samarbeid i sekretariatet omkring tidsskriftet. Dette var hjertebarnet vårt: «*NOKen*» vår, kalte vi bladet.

Aina sier dette siste med et kjærlig blick, og de to andre redaktørene nikker gjenkjennende. Hun fortsetter:

– Jeg husker godt at vi diskuterte redaktørspørsmålet. Vi var jo fortsatt preget av de «demokratiske tider» på 70-tallet, og alle i sekretariatet deltok på forskjellig vis. Vi fordelte oppgavene mellom oss, og hadde mye moro med bladet. Jeg mente at alle kunne være redaktører, det var jo et teamarbeid i sekretariatet. Men vi fikk påpakning utenfra, og jeg måtte pent stille opp som ansvarlig redaktør. Det var også jeg som gjorde mesteparten av det redaksjonelle arbeidet, i hvert fall i lange perioder. Det ble ofte gjort på fritiden og seine kvelder, for det ble fryktelig hektisk i sekretariatet etter hvert. Ja, som Nina også sa: Dette tidsskriftet drev vi sjøl, i sekretariatet. Det var kjempegøy, ikke minst samarbeidet med Gro Hanne Aas, Randi Borgen, Guro Helgerud og de andre i sekretariatet! Kvalitetsmessig var det vel så som så innimellom, men jeg tror det kom seg.

Innholdsmessig var det en blanding av fagtidsskrift og meldingsblad: Vi skulle ikke lage et rent meritterende vitenskapelig tidsskrift, for vi hadde jo *Kvinnovetenskapelig tidsskrift* som var nordisk og skulle ta seg av den siden av saken.¹² Samtidig skulle bladet være skikkelig som kanal for forskningsformidling, og som et virkemiddel til å fremme kvinneforskning som forskningsfelt. Derfor fortsatte vi linja fra Nina med «litt av hvert»: bokmeldinger, smånytt, konferanser og så videre.

Men vi gjorde mye med formen! Vi fikk inn profesjonell hjelp til å jobbe med ny forside og layout. Dessuten begynte vi å organisere stoffet annerledes, ikke minst innførte vi temanumre.¹³ Men innholdet har forandret seg stort siden den gang, nå er det blitt et mye mer vitenskapelig tidsskrift.

Det var en stor glede å jobbe med *Nytt om kvinneforskning*. Jeg er jo glad i redaksjonelt arbeid, glad i å skrive. I forhold til for eksempel det å lage konferanser, som jeg syntes var et slit, så var dette det morsomste jeg gjorde i sekretariatet.

Nina:

– Det var egentlig en fin kombinasjon med Aina og meg som de første lederne for sekretariatet. Starten både for sekretariatet og bladet måtte være åpen, og jeg syntes det var moro både med seminarer og konferanser. Særlig fordi jeg laget referater, og kunne skrive om akkurat hva jeg ville. Jeg fikk være med å definere det som skjedde i kvinneforskningen, og det likte jeg godt! Da Aina begynte, var kvinneforskningen kommet på et annet nivå og trengte en med mer profesjonell bakgrunn fra forlagsbransjen. Tida var inne til å raffinere bladet.

Forskningsformidling i fokus

I 1986, etter sterkt press utenfra, vedtok forskningsrådets styre å forlenge sekretariatet nok en gang, ut 1990. Navnet ble endret til *NAVFs sekretariat for kvinneforskning og kvinner i forskning*, og formålet var «å

øke rekruttering av kvinner til forskning, med vekt på områder med lav kvinneandel som medisin, naturvitenskap og teknologi, og å fremme, koordinere og formidle kvinneforskning». Det er under denne omleggingsprosessen at Tove Beate begynner i sekretariatet:

– Da jeg kom til sekretariatet i 1989, var *Nytt om kvinneforskning* et etablert blad. Jeg syntes også at bladet var noe av det artigste jeg jobba med, men det var også artig å lage konferanser. De to tingene hang ofte i hop, for vi brukte ofte å lage temanumre med utgangspunkt i seminarer. Det gjorde jo jobben med tidsskriftet enklere. Jeg hadde også den lykke å få en redaksjonssekretær etter hvert, Elin Svenneby, som syntes det var kjempestas å jobbe med bladet.¹⁴ Til sammen hadde vi et ganske stort faglig nettverk, for Elin brakte inn nye verdener og miljøer til tidsskriftet. Vi samarbeidet godt, og jeg husker blant annet gleden med å sitte å pirke med oversettelser av kompliserte utenlandske bidrag. Det som gjorde det artig å være redaktør for tidsskriftet, var nettopp friheten. Vi gjorde bare det vi hadde lyst til, og sekretariatets styre blandet seg aldri inn annet enn for å gi ros.

Vi fortsatte Ainas linje med temanumre, og det var ikke vanskelig å finne noe å lage nummer av. Det var sjelden vi satt oss ned og tenkte: «Hva vil vi gjøre nå?» Jeg hadde snarere følelsen av at temaene kom til oss, fra andres arrangement og ideer. Det var ikke sånn «Å guri meg, hva skal vi lage nummer om nå?». Det var mer spørsmål om å få temaene i rekkefølge og sørge for at alle interesser fikk sitt.

Sekretariatet skulle både ivareta spørsmål om likestilling i academia og fremme tverrfaglig kvinneforskning, og vi forsøkte hele tiden å få i gang forskning på nye områder. Vi lokka folk til å tørre å skrive fra områder som hadde dårlig utviklet kvinneperspektiv, og vi henta inn stoff fra utlandet der det var miljøer som var kommet lenger. Slik bygget vi opp interesser for nye forskningsfelt.

NYTT OM

FRA NAVFs SEKRETARIAT
FOR KVINNEFORSKNING

NR. 1

MARS 1982

KVINNEFORSKNING

Nytt om kvinneforskning kommer med 4-5 nr. i året. Bidrag og kommentarer sendes til NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Munthesgt. 29 - Oslo 2. Telefon (02) 56 52 90

I ettertid tenker jeg at det var ekstremt viktig for kvinneforskningen at vi hadde tidsskriftet, for det kunne ta seg av de små spirene og å få noe til å gro. Det var veldig artig! Tidsskriftet var en fødselshjelper på mange felt. Det var første plassen for mange kvinneforskere til å vise seg frem.

Jeg husker godt en idé om kvinner, organisasjon og ledelse. Jeg hentet inn en gjesteredaktør som jobbet med tematikken.¹⁵ Det ble en kjempesuksess med mange opplag og bidrag til pensumlister både her og der. Utgangspunktet var at vi fikk henvendelser fra ulike miljøer om hjelp til litteratur omkring kvinner, ledelse og organisasjon. Jeg ble så frustrert over bare å kunne vise til amerikansk litteratur og skjønnte at det var behov for å samle norsk og nordisk materiale på feltet. Her var vi tidlig ute!

I de årene jeg var i sekretariatet vokste de nye kvinneforskningsmiljøene opp: Sentrene ved universitetene, nettverkene i Alta og på Lillehammer.¹⁶ Feltet endret seg, og det var ikke lenger slik at alle kvinneforskere var lykkelige for hva som helst som ble gjort i sekretariatet. Forskere utenfor sekretariatet begynte å ha tydeligere idéer om hva sekretariatet kunne og burde være. Det ble mye mer krevende for oss når sekretariatet ikke lenger ble båret frem på rein begeistring. På den ene sida var det naturligvis fagmiljøer som fortsatt ikke syntes de hadde behov for kvinne- og kjønnsperspektiv, på den andre sida var det stadig flere som ville inn i, bli integrert i og være del av «normalvirksomheten». Kvinneforskerne var ikke bare glade for å ha «et rom for seg selv» og få lov til å holde på med sitt. Utfordringen var å bli tatt inn i disiplinlagene. Kort sagt: Det var nye tider, og vi måtte tenke gjennom virksomheten på nytt, både når det gjaldt det faglige og organisatoriske.

Fra grovhogd til glossy

Tidsskriftet har utvilsomt endret seg siden starten i 1977. Verken navn, omslag eller

layout er som før. Omslaget kan symbolisere de mer dyptgående endringene i innhold, spesielt overgangen i 1983. Da ble billedkunstner Kari Rolfsens illustrasjon, et grovhogd kvinneansikt, skiftet ut med et mykt kvinneportrett malt av Kalle Løchen i 1885. Historiker og humanist Aina ville ha en annen estetikk enn sosialantropolog og samfunnsviter Nina. Det nye omslaget, prydet med Cecilie Thoresens smilende ansikt, markerte et klart brudd med 1970-tallets symbolikk.

Nina:

– Ja, jeg tok med meg noen eksemplarer av det som i min tid het *Nytt om kvinneforskning*. Som dere ser, så bladene litt annerledes ut enn det strømlinjeformede, lekre tidsskriftet som kommer i dag. Jeg husker ikke helt hvordan det gikk til at vi fikk Kari Rolfsen til å tegne forsida i 1977, men hun var en kjent kunstner og feminist, ikke minst for sine kvinnepolitiske illustrasjoner i *Sirene*.¹⁷ Jeg elsket hennes kvinneansikt, men det var mange kvinneforskere som reagerte negativt på omslaget.¹⁸ Det var ganske mye kontakt mellom kvinneforskningen og kvinnebevegelsen den gangen, men det var ulike meninger om hvor tett forbindelsen skulle være.

Beatrice:

– Noe av det første du gjorde som redaktør, Aina, var å skifte ut forsida og layout. Hva var ankepunktet dine?

«Jeg syns dama var litt stalinistisk, og layouten var for puslete!» Nina parerer: «Men kvinneforskerne måtte stå på i motvind, vet du, og da kunne det ikke være en liten spjæling på forsida!» «Alt har sin tid,» sier Aina, og Nina samtykker.

Beatrice:

– Hvis vi sammenligner de to forsidene fra 1982/83 er det imidlertid ikke bare endring å se. Kontinuiteten er der også: Begge forsidene var blå i fargen, begge illustrasjonene består av kvinneansikter, de er omtrent like

store og ganske like i uttrykket. Begge ansiktene har dessuten klare kvinnepolitiske forbindelser, det ene via kunstnersubjektet, det andre via kunstnerobjektet. Cecilie Thoresen var nemlig ikke bare Norges første kvinnelige artianer. Hun var også en av grunnleggerne av diskusjonsklubben *Skuld*, forløperen til *Norsk kvinnesaksforening*, og dens første «præsidentinde». I 1982 var det faktisk hundre år siden hennes kamp for retten til artium ble kronet med hell, og begivenheten var behørig markert blant annet med utstillingen *Alma Maters døtre 1882–1982* ved Universitetet i Oslo.¹⁹

Aina:

– Jeg brukte det jeg kunne fra forlagsvirksomheten på å forbedre bladet, inkludert mine kontakter fra Universitetsforlaget. Harald Gulli hjalp oss med ny layout og fine illustrasjoner.²⁰ Layouten er faktisk den samme i dag! Dessuten trakk vi inn Mari Toft og hennes firma Jet-Z for å sette bladet.²¹ Tidsskriftet var likevel en billig produksjon. Mange tidsskrift brukte forlag som la på 140 % overhead, mens vi gjorde alt selv. Selv om vi var lønnet av forskningsrådet ble det billig, fordi vi laget bladet på ubetalt overtid.

Tove Beate:

– Da jeg overtok skiftet vi etter hvert til et litt «glossy» utseende, med blanke sider og fine bilder, av hensyn til helheten.²² Dermed kunne vi bryte opp tunge tekster med bilder. Jeg syntes det var morsomt med det nye, flerfargete omslaget, men noen reagerte på det. De syntes det var altfor flott, og helt unødvendig! Heldigvis fikk vi mye skryt for layouten av andre. Med spaltene og luften var det et pent blad, og lett å lese.

Beatrice:

– Du justerte ikke bare utseende, Tove Beate, men også navnet. Fra nr. 1/1995 heter tidsskriftet bare *Kvinneforskning*. I lederen den gang skrev du: «Selv om vi er glad i det gamle navnet, har vi kommet til at det gir for smålatne assosiasjoner. Etter

som årene har gått, har bladet utviklet seg til et tverrfaglig kvinneforskningstidsskrift der hovedtyngden av stoffet ligger på presentasjon av resultater fra kvinneforskningen i en allment tilgjengelig artikkelform. Navneskiftet vil ikke innebære noen redaksjonelle endringer, men er en naturlig konsekvens av den rivende utviklingen innen kvinneforskningen selv, kvantitativt så vel som kvalitativt.»

Tove Beate:

– Ja, det stemmer. Dessuten presenterte vi mannsforskningen i det første nummeret med nytt navn. Det skjedde i samarbeid med Knut Oftung i Likestillingsrådet.

Et dobbelt mandat

Beatrice:

– Hva kan dere si om tidsskriftet i forhold til kvinneforskningens doble mandat? Jeg tenker på de samfunnsmessige endringsambisjonene på den ene siden, og ønsket om akademisk legitimitet på den andre. Tidsskriftet har vel balansert både i form og innhold mellom disse hensyn. Forskere trenger kanaler både til hverandre og brukerne, men samtidig er det mange som kvier seg for å oppgi forskerspråket sitt. Dessuten måtte dere vel forholde dere til andre tidsskrifter som også formidlet kvinneforskning, men som brukte en annen form. Reflekterte du, Nina, over forholdet mellom meldingsblad/tidsskrift og de eksisterende kvinnetidsskriftene på 1970- og 80-tallet, jeg tenker særlig på *Kjerringråd*?²³

Nina:

– *Nytt om kvinneforskning* var noe annet! Sekretariatet for kvinneforskning ble jo opprettet som en del av forskningsrådets virksomhet. Selv om vi hadde full redaksjonell frihet, var vi likevel forankret i et forskningssystem. Og vi visste å ta hensyn til de som sto bak opprettelsen av sekretariatet, en kombinasjon av universitetsfolk, forvaltning og kvinnebevegelse. Mens vi

NYTT OM **KVINNE- FORSKNING**

Nr.1/83

Fra medisinsk
kvinneforskning

Forsiden til Nytt om kvinneforskning med omslagsillustrasjon av Cecilie Thoresen. (Malt av Kalle Løchen 1885, utsnitt, tilhører Nasjonalgalleriet.)

hadde vår «trebente» forankring, hadde *Kjerringråd* en rent kvinnepolitisk forankring, og sto fritt til å drive politikk. Vi

prøvde å manøvrere i forhold til vårt langsiktige mål: å påvirke forskningen, og få kvinneforskningen inn i systemet. Vi måtte

ha oppdragsgivernes tillit, og det ga naturligvis en annen profilering enn vi ville hatt hvis sekretariatet var plassert i *Brød og roser* eller en annen kvinneorganisasjon!

Tove Beate:

– Da jeg kom inn i bildet, var det offentlige likestillingsapparat godt etablert, blant annet med Likestillingsrådet og Ombudet. Mitt prosjekt var å få kunnskapen som kvinneforskningen produserte ut til brukerne. Derfor ble jeg frustrert av kvinneforskernes form, som jeg aldri syntes jeg fikk noe orden på! Det var bakgrunnen for at vi for eksempel lagde *Backlash-konferansen*, som ble en kjempesuksess i forskningsformidling!²⁴ Der jobba vi virkelig bevisst med instruksjoner til forskerne slik at de skulle være bevisste på hvem de snakka til. Kunnskapen skulle være brukbar, og det var retningsgivende for tidsskriftet. Jeg tenker at vi tre – Nina, Aina og jeg – har vært redaktører i «forskjellige verdener», i forhold til utviklingen når det gjelder kvinners stilling og likestillingspolitikk. Det har jo skjedd så mye i løpet av den tida sekretariatet eksisterte! Nina hadde for eksempel «bare» ansvar for samfunnsvitenskapelig kvinneforskning, Aina fikk også ansvar for å fremme likestilling i akademia, mens vi på 1990-tallet også skulle sørge for informasjon om kvinneforskning rundt om i hele verden. Internasjonalisering var blitt et honnørord!

«Jeg er helt enig med Nina,» sier Aina: «Det var ikke i våre tanker at vi skulle konkurrere med *Kjerringråd*, fordi vi hadde et arbeid å gjøre i forhold til kvinnelig forskning.» Tove Beate slutter seg til: «Da jeg begynte var det egentlig ingen andre i akkurat den tidsskriftnisjen. Jeg opplevde rollen som å være en slags 'go-between' mellom forskere og brukere. Det var ingen andre som holdt på med den utadrettede formidlingen på det nivået vi drev.»

Kvinneforskere har ikke bare vært opptatt av grunnforskning, men også av forskningsens endringspotensiale. Nytte- og bruksver-

di har stått sentralt både i mer teoretiske og empiriske analyser, og dermed også relasjonene til grupper utenfor de akademiske institusjonene, spesielt offentlig (likestillings)sektor og kvinneorganisasjonene.

Beatrice:

– Kvinneforskningens «brukere» kan vel være mange. Hvem tenker dere spesielt på?

Tove Beate:

– Jeg tenker på de som jobbet med likestilling omkring i verden i forskjellige posisjoner. Det var femokratene rundt omkring, offentlig ansatte som var opptatt av kvinneforskningens problemstillinger. Statsfeminister, politikere og andre som trengte denne kunnskapen i jobbsammenheng. Men jeg opplevde samtidig at de som hadde mest glede av *Nytt om kvinneforskning*, var forskere som ville lese om kvinneforskningen på andre felt enn sitt eget. Tidsskriftet presenterte de andre fagdisiplinenes kvinneforskning på en grei og forståelig måte.

Nina:

– Jeg tror vi tenkte mer på kvinnebevegelsen og vanlige kvinner som brukere da vi startet sekretariatet. Mange forskere var skeptiske til dette, de ville ikke bli styrt utenfra. I forhold til kvinnebevegelsen var målet vårt helt klart: Vi skulle gi kvinner noen virkemidler så de lettere kunne håndtere livene sine. Dessuten hadde vi, tror jeg, et mer dobbelt forhold til kvinner i forvaltningen. De var våre med- og støttespillere både i forhold til penger og forskningspolitiske argumenter. Men det var også litt «gi og ta», for forvaltningskvinnene krevde noe igjen for pengene og innsatsen.

Tove Beate:

– I min tid var likestillingsarbeidet mer profesjonalisert, slik at det var lettere for oss å se likestillingsapparatet som mottagere av forskningen.²⁵

Aina:

– En del av de som etterspurte kvinneforsk-

ningen på 1980-tallet, jobbet slett ikke med likestilling i forvaltningen. De ville ha inn kvinneforskningens perspektiver fordi de var medlem av en kvinneorganisasjon eller satt i en eller annen kommunal komité som gjorde sitt beste for å ta hensyn til de to kjønns interesser.

Beatrice:

– Da Nina begynte i sekretariatet i 1977, var likestillingspolitikken i ferd med å bli institusjonalisert, som Tove Beate var inne på. Men kvinnebevegelsen var begynt å dabbe av. Omgivelsene rundt kvinneforskningen endret karakter, og kvinnebevegelsen fikk etter hvert dårligere forutsetninger for å være en aktiv medspiller i forskningsfeltets utvikling sammenlignet med femokratene. I den situasjonen kunne kanskje dere som redaktører gjøre mer aktivt for å opprettholde en dialog med aktivistene? Men det jeg hører dere si, er at tidsskriftet og sekretariatet gradvis fikk en sterkere orientering mot offentlige myndigheter, en dreining bort fra kvinnebevegelsen som sto sterkere i forhold til sekretariatet i den første perioden.

«Men,» innvender Aina: «det er interessant at de to temanumrene, utgitt under henholdsvis Tove Beates og min redaktørperiode, som ble trykt i opplag etter opplag, gikk til folk i privat næringsvirksomhet som ville ha stoff om kvinner i ledelse.»²⁶ Tove Beate korrigerer en smule: «Ledelsesnummeret var jo også forferdelig etterspurt av femokrater, dvs. offentlig ansatte som skulle få flere kvinner i lederposisjoner i sine systemer også!» «Ja,» sier Aina, «men det var spesielt femokrater i Statoil, Hydro og andre store, offentlige bedrifter.» Tove Beate gir henne rett, fordi disse numrene ble solgt i så store mengder at de må ha nådd utenfor de offentlige femokratkontorene.

Aina:

– Det som var så utrolig positivt med *NOKen* var all kontakten vi hadde, alle de flotte damene vi traff!

Konflikter og kontroverser

Sekretariatet ble oppfattet som en uvurderlig forskningspolitisk institusjon av kvinneforskere flest, men konfliktfritt var det ikke. Dels skulle sekretariatet håndtere problematiske grenseoppganger i forhold til den uavhengige kvinnebevegelsen, bevilgende myndigheter og andre oppdragsgivere. Dels var det forskningspolitiske debatter rundt sekretariatets eksistens som kom til uttrykk gjennom strid om varighet og mandat. Det doble mandatet, med likestilling og kvinneforskning som sideordnede oppgaver, skulle ivaretas overfor samtlige fagmiljøer, under hensyntagen til at miljøene var innbyrdes uenige om prioriteringen. De fagpolitiske debattene gjenfinnes også i tidsskriftet.

Tove Beate:

Ja, kontakten med forskere rundt omkring var alltid en udelt fornøyelse. Det var veldig lite kritikk, sånn som jeg kan huske det. Denne kontakten var noe av det mest belønnende med virksomheten i sekretariatet. Det var jo ellers en stadig kamp i forskningsrådet for å legitimere vår tilstedeværelse.

Jeg kan huske mange konflikter fra sekretariatet, bevares, men ikke rundt tidsskriftet. Der var det lite konflikt, bortsett fra at vi måtte skrive lange brev til forfatterne med råd om omskriving og bearbeiding av tekster. Vi traff jo en del mer eller mindre «gjerne» damer som hadde slått hodet for ofte i taket eller veggen. Det var mye arbeid for å ta vare på forskernes selvfølelse i skriveprosessen, og folk er jo forskjellige. Noen var utrolig sårbare, de hadde nærmest skrevet med hjerteblodet sitt. Andre ga oss frie hender. Selv om de hadde strevd med manuskriptene sine, ønsket de all den tilbakemelding de kunne få. Vi ble ganske flinke til å føle oss frem i forhold til forfatterne, tror jeg.

Aina:

– På min tid var det en del konflikter som gikk inn i sekretariatet. Jeg husker spesielt

den såkalte alternative forskningsmeldingen *På kvinners vis – med kvinners råd* av Harriet Holter, Bjørg Aase Sørensen, Tamar Berman og Gro Hanne Aas; det var bataljer!²⁷

Tove Beate:

Også kom jo Elisabeth L'orange Fürst sin rapport, *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur*?²⁸ Det var også ballade!

Aina:

– Ja, men konflikten rundt *På kvinners vis* var vanskelig først og fremst fordi det var en konflikt mellom kvinneforskere som sto sekretariatet nær og styret, dvs. naturviterne i styret.²⁹ Naturviterne var blant annet blitt beskyldt for å ha surfet på kvinneforskningsbølgen, at de var gratisspassasjerer i akademia. Jeg skjønner at de reagerte på slike utsagn, for de hadde også strevd, ikke sant, i sin sammenheng.³⁰ Vi laget for øvrig et eget nummer rundt kvinneforskernes «motmelding», nr. 1/1989 som het *Forskningspolitisk debatt og kvinneforskningens framtid*.

Nina:

Det var ikke noen kjære mor på 70-tallet heller. Det er interessant når du i ditt eget hode vet hvordan du har tenkt og ment at alle forskerne skal få samme muligheter til å være med på det som skjer. Du står på og sprer informasjon, inviterer alle til å delta. Og likevel får du såre tilbakemeldinger: «Hvorfor ikke jeg, hvorfor bare deg,» og sånn. Men jeg tror det var ganske lurt å ha en person som meg til å lede sekretariatet i starten, for jeg kom utenfra og var ikke del av noen fagdebatt. Hvis jeg hadde vært mer markert i miljøet, en kjempedyktig faglig person, ville det kunne ha ført til enda mer kontroverser og mistenksomhet. Men i meg selv var jeg ikke noen stor provokasjon eller utfordring, og det var en av mine fordeler. Da Helga Hernes lanserte paraplyprosjektet *Kvinnens levekår og livsløp*, satt jeg med spørreskjemaer til *Nytt om kvinneforskning* for å finne ut hva forskerne drev

med og få dem til å melde sin interesse for prosjektet.³¹ Likevel ble det reaksjoner som «hvorfor skal ikke jeg» og «hvorfor skal hun». Jeg kunne bare vise til bladet, der det står: «Skriv inn hvis du er interessert.»

Beatrice:

– Så du fikk reaksjoner fra folk som følte at de var falt utenfor?

«Ja,» svarer Nina, «og da ble jeg hver gang like overrasket! Var det noe vi ikke ville, så var det å holde noen utenfor.» Aina, som selv er historiker og humanist, forteller at hun syntes det kunne være problematisk i forhold til samfunnsviterne i kvinneforskningsmiljøet: «Det var liksom de som var verdt noe,» sier hun. «Ja,» fortsetter Tove Beate: «Det var en slags konkurranse hele tida, med samfunnsviterne i ledende posisjoner.»

Aina:

Ja, for det var samfunnsviterne som hadde startet sekretariatet, de var mange og de var sterke. Jeg husker godt da vi skulle feire tiårsjubileum for det samfunnsvitenskapelige sekretariatet i 1987. Vi laget et stort og flott arrangement i Håndverkeren og i Det Norske Teatret med foredrag og middag.³² Billedkunstneren Johanne Marie Hansen-Krone hadde laget fin plakat til jubileet,³³ og vi hadde virkelig lagt oss i selen. Men jeg fikk påpakning av en kvinneforsker fra humaniora. Jeg var jo på en måte humanistenes representant, ikke sant, og noen av dem ble sinte fordi de ikke fikk være med på samfunnsviternes jubileum.

Tove Beate:

– Det var hele tida en balansegang. Noen forskere opplevde et hierarki, og det var på en måte et hierarki også, i den forstand at noen fag var kommet lenger enn andre. Representantene fra naturvitenskap i sekretariatets styre var engstelige for å bli definert av andre. De ville ikke pushes på noe vis, og de mente at det bare var likestillings-spørsmål som var relevante i deres fag.

Kjønnsperspektiv på naturvitenskapelige fag var helt utelukket på den tida. Naturviterne var engstelige for å bli tatt til inntekt for en teoretisk og fagpolitisk utvikling som de ikke hadde bestemt selv, men det var heldigvis hederlige unntak. Likevel, debatten mellom naturviterne og de øvrige var litt «trøttandes», særlig når det ble oppnevnt folk til styret vårt som ikke hadde peiling på fagfeltet. Jeg var rasende over å få folk som trengte opplæring, men som ikke var interessert i å lære!

Aina:

– Men det var enklere med medisinsk kvinneforskning, for der hadde vi flere interesserte forskere. Internt i forskningsrådet syntes jeg derimot det var tøft de første årene vi skulle være et tverrfaglig sekretariat. Mange naturvitere og medisinerere syntes dette bare var tull, og det var folk både i forskningsrådenes styrer og administrasjon som mente kvinneforskning var noe sludder og vås.

Tove Beate:

– Jeg husker for øvrig i denne sammenhengen boka *Forskningsveiledning*, skrevet av to mannlige medisinerere. Forfatterne hadde gjort et poeng av at veiledere må se stipendiatene i et helhetsperspektiv, se dem som mennesker, og vi syntes det var spennende å la en mannlig og en kvinnelig seniorforsker anmelde boka i tidsskriftet. Den kvinnelige anmelderen var positiv til boka, i motsetning til den mannlige. Han var full av forakt for hovedperspektivet: Veiledere skulle for all del ikke være sosialarbeidere og mødre!³⁴

Nina:

– Det måtte jo bli konflikter mellom fagområdene, med den historien sekretariatet hadde! Jeg var sekretær for det første likestillingsutvalget i NAVF. Utvalget skulle vurdere tiltak for å fremme likestilling i forskningssystemet, deriblant skjebnen til det samfunnsvitenskapelige sekretariatet for kvinneforskning. Skulle sekretariatet

forlenges eller nedlegges, eventuelt utvides til å bli tverrfaglig, og altså også omfatte naturvitenskapelige fag?³⁵ Jeg kommer aldri i mitt liv til å glemme siste møte i utvalget, da utredningen skulle «klubbes». Det var en veldig varm ettermiddag, vi satt i et bitte lite rom i forskningsrådet, og jeg hadde forbannet meg på at vi ikke skulle gå fra hverandre før vi var blitt enige. I komiteen satt både naturvitere og medisinerere, og de ville ikke ha noe sekretariat for å fremme kvinneforskning på sine fagområder. Naturviterne så et poeng med å få flere kvinner inn i forskning, men de kunne ikke tenke seg kjønn som et perspektiv i forskningen. Samfunnsviterne var imidlertid overhodet ikke interessert i at sekretariatet skulle jobbe for å øke kvinneandelen i forskning, de ville konsentrere seg om kvinneforskningen som felt. Det så ut som om møtet aldri skulle bli ferdig, men omsider samlet vi oss om et kompromissforslag: Sekretariatets mandat ble utvidet til også å omfatte «kvinner i forskning» eller altså likestilling. Da var vi så utslitt at vi bare lukket øynene, så det ble et enstemmig vedtak. Men i bunn og grunn en heller motvillig enstemmighet!

Aina:

– Jeg sto litt mellom barken og veden i den fagpolitiske striden mellom naturvitere og samfunnsvitere. Jeg syntes nok at noen av samfunnsviterne kjørte vel hardt på at dette med likestilling ikke hørte med. De undervurderte de tverrfaglige problemene som sekretariatet hadde ansvar for å håndtere. Kvinneforskningen var et nytt fagområde, og vi måtte legge ned mye energi for å vinne forståelse for kvinne- og kjønnsperspektivene i fagmiljøene. Likestillingsaspektet var derimot mer akseptabelt.

Beatrice:

– Hvordan oppfattet dere rollen som redaktør? Var det viktigste å være brobygger mellom ulike retninger i kvinneforskningsfeltet?

«Ja, det gjaldt å veie sine ord,» sier Aina.

«Jeg husker at Tove Beate brukte et bilde da hun begynte i sekretariatet: Det var så mye som skjedde i kvinneforskningen, sa du, at det var som å hive seg på en hest i fullt sprang!» Tove Beate kvitterer med å fortelle om kritikken hun fikk for å lage avslutningsfest for Aina:

– Flere kvinneforskere syntes det var helt «på trynet» å fremheve og feire én enkelt person på den måten! Men jeg husker også andre ting som jeg fikk svi for, ikke fra kvinneforskere, men fra universitet og forskningsråd. Spesielt en internasjonal underskriftskampanje for å støtte en kvinneforsker i en ansettelsessak. Vi fikk kjempe-respons, det kom inn flere hundre støttebrev! Det viste seg at jeg var naiv som syntes det var den største selvfølgelighet at sekretariatet engasjerte seg i saken. Det var jo blant annet det vi var til for, mente jeg, for å fremme kvinneforskernes muligheter. Men jeg fikk beskjed om at dette ikke var sekretariatets bord, og det ble tøft. Jeg angra ikke, selv om det kostet mye.

Forming av feltet

Turid:

– Tidsskriftet, og sekretariatet, skulle forholde seg til minst to ulike målgrupper. Både forskere og brukere, hvem de nå enn var i de ulike periodene. Forskningsformidling var åpenbart viktig: Sekretariatet skulle, ikke minst ved hjelp av tidsskriftet, få ut kunnskap til de som trengte det. Men var dere også opptatt av å påvirke kvinneforskningens innhold? Skulle tidsskriftet gjøre noe for å markere, definere eller utvikle forskningsfeltet? Eller betraktet dere snarere kvinneforskningen som gitt i utgangspunktet, noe som dere så skulle formidle?

Nina:

– Meldingsbladet på min tid var ikke først og fremst et forum hvor det kunne utspille seg kamper mellom ulike faglige interesser og fagområder. Det var fortrinnsvis et sted

der forskerne kunne finne en vei sammen. Det konkrete arbeidet med selve bladet var stort sett preget av enkel arbeidsdeling mellom de ansatte i sekretariatet, ikke store ambisjoner om å forme feltet.

Aina:

– Slik var det i min tid også, en enkel arbeidsdeling, stort sett. Men jeg ble også veldig involvert i arbeidet med å opprette sentre for kvinneforskning på universitetene. Tanken var at sentrene, dvs. forskerne selv, skulle definere feltet, og ikke sekretariatet eller tidsskriftets redaktør.

Tove Beate:

– Enig! Forskerne greide fint å definere feltet selv, så det oppfattet ikke jeg som mitt oppdrag! Jeg var mer opptatt av å gi kvinneforskningen en plass i offentligheten. Vi fikk mye skryt for tidsskriftet, og var veldig stolte av det! Vi hadde hver våre oppgaver i sekretariatet, Elin Svenneby som var redaktør for mange numre, Toril Enger, Evy Haneborg og de andre. Spørsmål rundt forside og tittel på numrene var blant de ting vi diskuterte i sekretariatet, og alle kunne komme med idéer. Det var en ganske demokratisk arbeidsform.

Beatrice:

– Dere har snakket om behovet for at forskjellige miljøer og temaer skulle slippes til i tidsskriftet. Samtidig syns jeg dere sier at stoffet til temanumrene etter hvert «ga seg selv» i stor grad. Men det var dere som gikk til forskerne for å få stoff, og ikke omvendt?

Nina:

– Ja, vi oppsøkte forskerne – og i starten handlet det om å fange inn litt av hvert av det som skjedde på ulike fagfelt og på forskjellige steder. Rett og slett spre informasjon. Jeg tok sikkert med mye mer stoff i bladet enn det jeg ville gjort på et seinere tidspunkt. Men den gang var det omtrent ikke noe forskning på feltet, det måtte jo bygges opp. Dessuten var det umulig å vite

hvilke kimer som ville utvikle seg til noe spennende. Det kunne ligge noe viktig på lur som vi enda ikke visste hva var! For å styrke arbeidet med forskningsformidling etablerte vi en formidlingsgruppe med Mie Berg som leder, og den var ikke dum.³⁶ Det var ikke for ingenting at vi gjorde forskningsformidling til et eget prosjekt. Det hadde sin misjon. Kvinneforskningen var tidlig ute på dette området.

Aina:

– Vi måtte også hente inn det meste av stoffet selv. Og det måtte være en slags rettferdighet i fordelingen av stoff og spalteplass mellom de forskjellige miljøene. Men vi bestemte oss tidlig for å ha temanumre, og satte opp årsplan for temaene. Jeg husker spesielt ett temanummer som bare gikk og gikk. Det var temanummeret om kvinner og ledelse. Gud vet hvor mange opplag vi lagde av det! Temanummeret med naturvitenskap gikk det også en del av. Der var Guri Verne på Regnesentralen en veldig god støttespiller. Hun hadde ikke – som enkelte andre – så mange tagger i forhold til kvinneforskning, eller redsel for at andre skulle se på naturvitenskapen utenfra og fortelle dem hvem de var.

Tove Beate:

– Det var alltid noen temaer som sto på venteliste, temaer som vi hadde lyst til å dekke. Vi prøvde hele tida å tenke ut om det var nok folk til å skrive om temaene. Og så hadde vi «skrapkake-numre», sånne samlenumre med stoff som ikke passet inn, som fikk rare titler a la «Kvinneforskningens mangfoldighet». Jeg kom jo til sekretariatet i en tid da det begynte å skje ganske mye i kvinneforskningen. Forskerne tok initiativ, og det var ikke sånn at jeg hele tida måtte sette i gang ting selv.

Men vi lagde også noen tidsskriftnummer med temaer fordi vi tenkte: Dette stoffet kommer ikke av seg selv, her trengs det noen puff. Eller fordi vi så eller ante at her, her er det noen små glør som må blåses på. Et av Elin Svennebys temanumre, om kvin-

ner og filosofi, er et opplagt eksempel på dette. Og numrene om museum, ja, og ett om teknologi. Idrett husker jeg også at vi laget et nummer om i samarbeid med fagmiljøene. Disse numrene var i og for seg bidrag til å forme feltet.

Subsidiert pris og stabilt opplag

Tidsskriftet har hatt et relativt stort og stabilt opplag på ca. 1400, antall abonnenter har variert mellom 800 og 1000. Til sammenligning kan nevnes at *Norsk antropologisk tidsskrift* har et opplag på 750, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1000, og *Nytt norsk tidsskrift* 1800.

Beatrice:

– Et tidsskrifts suksess kan måles ikke bare ut fra innholdsmessige kvaliteter, men også antall lesere. Fra starten av var *Nytt om kvinneforskning* gratis. Men fra og med nummer nr. 1/1983 ble det innført abonnementspris. Opplagstallet har vært nokså stabilt, var dere fornøyd med antall abonnenter?

Redaktørene nikker samtykkende, og Nina påpeker at *Kvinneforskning* alltid har vært et rimelig tidsskrift, subsidiert av forskningsrådet som en del av rådets informasjonsvirksomhet. Men hun bemerker samtidig at forskningsrådets øvrige publikasjoner stort sett er gratis. Aina tilføyer smilende en liten kuriositet:

– Vi prøvde hele tiden å skaffe nye abonnenter. En fjær i hatten var det da Slottet abonnerte. Sonja ble invitert til seminaret «Kvinnen i historien, litteraturen og kunsten» på Høvikodden.³⁷ Det var et av de helt store seminarene vi arrangerte, med skuespillere og kvinneorkester, film, utstillinger og foredrag. Det kom masse folk også, inkludert Sonja. Jeg husker at jeg hadde blandede følelser i forhold til Slottet, men det

var jo morsomt da det først gikk i orden selv om det var forferdelig mye etikette. Det var da jeg spurte: «Skal ikke dere abonnere på tidsskriftet?» Det var et standard-spørsmål som jeg alltid hadde parat. Og svaret var ja! Jeg tror ikke Slottets abonnement ble opprettholdt, men abonnements-tallet for øvrig gikk bare opp og opp.

Tove Beate:

– Men det stabiliserte seg etter hvert, antallet. Vi hadde vel nådd det vi kunne! Vi forsøkte å få abonnenter gjennom konferanser, annonser i tidsskrifter og andre plasser der vi tenkte det kunne være potensielle lesere.

Turid:

– Opplaget nå er omtrent som tidligere, men antall abonnenter er likevel litt lavere, selv om KILDEN har kjørt noen kampanjer. De selger fortsatt noen eksemplarer i løssalg, men ikke mange. Derimot er det, nå som før, slik at enkeltnumre iblant har bedre etterspørsel.

Aina sier at nedgangen i abonnenter kan ha noe med profilen å gjøre: «Tidsskriftet er blitt vanskeligere tilgjengelig.» Men Tove Beate nyanserer:

– Det kan vel også handle om det vi ser på konferansesektoren og andre områder, at folk vil ha spesialisering. De enkelte fagfeltene er blitt store, og det er kommet så mange spesialtidsskrifter at folk konsentrerer seg om sine egne fagområder. Økt tidspress gjør også at det behovet som jeg snakket om tidligere, for å bli oppdatert på et breiere felt enn akkurat det en selv holder på med, å bli oppdatert på kvinneforskning generelt, ikke prioriteres på samme måte i dag.

Skiftende omgivelser og nye strategier

Norge var først ute i Norden med nasjonal institusjonalisering av kvinneforskningen

gjennom Sekretariatet for kvinneforskning. Det har vært andre kvinnetidsskrifter i Norge, men sekretariatet var også alene om å produsere et eget blad for formidling av kvinneforskning. De andre nordiske landene fulgte snart etter med egne fagtidsskrift: det svenske *Kvinnovetenskapelig tidskrift* kom ut første gang i 1980, danskene fikk sitt *Nyt forum for kvindeforskning* i 1981, og *Nyhedsbrev for Kvindeforskning*, som etter hvert skiftet navn til *Kvinder, køn og forskning*, i 1986, mens finnene har publisert *Naistutkimus (Kvinneforskning)* siden 1988.

Beatrice:

– Et tidsskrift må selvfølgelig tenke på sine målgrupper, men det må også forholde seg til sine omgivelser, i dette tilfellet forskningssystemet og øvrige tidsskrifter på feltet. Det gjelder ikke bare spørsmål om form, men også lokalisering og samarbeid. Mange kvinneforskere publiserte for eksempel i *Kjerringråd* før det ble nedlagt i 1986. Var det noen gang snakk om sammenslåing mellom *Kjerringråd* og *Nytt om kvinneforskning*?

Aina:

– Ja, det var uformelle samtaler med Runa Haukaa, mangeårig redaktør i *Kjerringråd*, om samarbeid, men de løp ut i sanden. Jeg husker også diskusjoner om å lokalisere tidsskriftet utenfor sekretariatet, til sentrene for kvinneforskning som vokste fram fra siste halvdel av 1980-tallet. Heller ikke det ble noe av.

Tove Beate:

– Ja, som jeg nevnte tidligere: Terrenget forandret seg da sentrene ble etablert. Vi begynte med årlige fellesmøter mellom sekretariatet og sentrene, og på disse møtene diskuterte vi tidsskriftets lokalisering. Det var absolutt røster som ønsket å forankre tidsskriftet i fagmiljøene.³⁸

Beatrice:

– Også de akademiske institusjonene er

endret siden *Nytt om kvinneforskning* så dagens lys. Nå skal du ha doktorgrad for å få fast stilling, og skal du ta doktorgraden er det viktig å skrive i velrenommerte tidsskrifter. *Kvinneforskning* har ikke vært beregnet på å dekke dette behovet, og har i noen år falt litt mellom to stoler. På den ene siden har tidsskriftet trykket vanskelige artikler, som kanskje har gått på bekostning av tilgjengelighet, men samtidig har det ikke kunnet tilby unge forskerrekutter en kanal for publisering av doktorgradsartikler. Dette er noe av bakgrunnen for at vi, styret i KILDEN, har bestemt at tidsskriftet skal bli fagvurderingsbasert.

Aina:

– Betyr det at tidsskriftet innfører refereeordning, og blir et rent vitenskapelig tidsskrift da?

Turid:

– Det blir et fagvurderingsbasert tidsskrift, ja, men samtidig skal det også være rom for andre tekster der. Bokanmeldelser, kommentarstoff av forskjellig slag. Du trenger ikke nødvendigvis være forsker for å skrive i *Kvinneforskning*. Vi skal fortsatt prøve å ivareta balansegangen mellom tilgjengelighet og faglighet: Jo tyngre det blir faglig, jo tyngre språk blir det uunngåelig, og det betyr at forskerne selvfølgelig bør jobbe mer med språk og formidling. Men som sagt, vi har tenkt å ha forskjellige typer tekster, og forsøker å ivareta begge sidene. Dessuten er det ikke alltid nødvendig å skrive vanskelig for å skrive godt og vitenskapelig.

Tove Beate:

– Når tidsskriftet får den dreininga som dere snakker om, kommer Norge til å mangle den der «go-between»-rollen som jeg har vært opptatt av. Jeg ser at bladet *Genus*, som svenskene gir ut gjennom det nasjonale Genussekretariatet, er skikkelig bra i så måte. De klarer å formidle kvinneforskning på en veldig lettlest og ålreit måte.

Turid:

– Men vi har en litt annen situasjon i Norge i og med at vi har ikke bare tidsskriftet *Kvinneforskning*, men også den nettbaserte dokumentasjons- og informasjonstjenesten KILDEN. Mer nyhetspreget stoff kan komme på nettstedet, slik at det blir en form for arbeidsdeling. Informasjonen fra KILDEN er dessuten, som *Genus*, gratis.

Tove Beate:

– Men det er mange av oss som vil ha konkrete papirer å holde i, liggende på bordet! Jeg merker så godt for eksempel at *Genus* er kjempegod på illustrasjoner og på forsidene de lager. Det blir en annen type opplevelse enn nettbaserte tekster. *Genus* skrives av journalister, og det merkes. Da det kom ut, tenkte jeg: «Dette mangler vi i Norge.» Det er til og med gratis!

«Det går opp og ned,» sier Nina og ler:

– Jeg husker så godt ett av de første møtene jeg var på, en stor likestillingskonferanse i Sverige. Masse folk, og jeg var vettskremt for alle forskerne. Men svenskene var helt sugne på informasjon. De hadde jo hørt at vi hadde opprettet Sekretariatet for kvinneforskning, så jeg var invitert til å holde foredrag. De var opptatt av alt vi hadde fått til, og veldig imponert da vi viste fram meldingsbladet vårt på deres første konferanse. De syntes det var flott.³⁹ Jeg husker hvor misunnelige de var på vårt sekretariat! De syntes det var helt utrolig at vi snakket om kvinneforskning og kvinneperspektiv i Norge. I Sverige het det bare likestillingsforskning. Hvor det går i bølger!

Et svik?

(*Nytt om*) *Kvinneforskning* har nådd ut til mange lesere i årenes løp, og fått god omtale. «Tidsskriftet,» het det i en evaluering fra 1989, «holder en høy standard, både hva angår utseende og innhold. Opplaget må sies å være stort, det tilsvarer om-

trent det tverrfaglige *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Det er et betydningsfullt arbeid som utføres av sekretariatet i forbindelse med utgivelsen, spesielt når en tar hensyn til at sekretariatet har mange andre tidkrevende oppgaver. [...] Oversikten over abonnenter på *Nytt om kvinneforskning* viser at tidsskriftet hovedsakelig henvender seg til et fagpublikum, men at det også er et nyttig hjelpemiddel for mange utenfor fagmiljøene, som ønsker å holde seg orientert om kvinneforskningen allment, eller som er interessert i spesielle temaer som er blitt behandlet i enkeltnumre.»⁴⁰

Beatrice:

– Hvordan ser dere på tidsskriftet i dag?

Tove Beate:

– I min tid skulle tidsskriftet som sagt formidle mellom den vitenskapelige verden og brukerne. Det var et svare strev fordi forskerne holdt på forskerspråket sitt. Det var kjempevanskelig å få dem til å skrive populært. For eksempel nummeret om «Kvinneforskningens stjerner» der vi ønsket å presentere de store utenlandske feministforskerne for et bredere publikum.⁴¹ Norske forskere skulle få skrive om «hver sin stjerne». Ambisjonen var lett tilgjengelige tekster, og vi strevde noe grusomt. Dessverre lyktes vi ikke med å gjøre alle stjernene så tilgjengelige som vi ville. Formidlingsproblemet er ikke blitt mindre siden den gang!

«Jeg synes mye av den feministiske forskningen er blitt så utrolig komplisert. Det er ofte en opphopning av begreper som virker ekskluderende på leseren!» sier Aina og får full støtte fra Tove Beate i sin kritikk: «Jeg syns faktisk at kvinneforskningen er blitt litt maniært. Det går iblant over alle grenser. Hvis du støvsuget ut ord som kontekst og konstruksjon ville en del av tekstene blitt 20 prosent kortere!» sier Tove Beate.

Turid:

– Som redaktør opplever jeg dette som et dilemma, selv om jeg ikke tenker helt på

samme måte som dere gjør. Det er mange som jobber innenfor et begrepsunivers som er veldig komplisert og raffinert, og det er ikke umiddelbart lett å gjøre det enklere, kanskje ønsker ikke forskerne det heller. Men det er et dilemma mellom å uttrykke faglige distinksjoner presist, og å uttrykke dem slik at folk flest kan forstå. Men samtidig er det noen ganger slik at man snor seg med begreper uten at det gir høyere presisjon. Det å sortere mellom unødvendig retorikk og nødvendige fremmedord er ikke alltid lett, og kan nok møte mye motstand. Det er helt klart et dilemma nå når tidsskriftet har gått mot en stadig større grad av «vitenskapeliggjøring», og det er gode grunner til å være bevisst dette. Men jeg synes også det er greit at språket endrer seg. Kvinneforskningen har endret seg, og de teoretiske resonnement har kanskje utviklet seg slik at det blir mer kompliserte tekster.

Aina:

– Tidligere anklaget vi en del menn for å skrive vanskelig. Nå ser det ut til at mange kvinneforskere har havnet i samme felle. Det er mulig jeg reagerer litt sterkt, men jeg kommer fra en fagtradisjon med historikere, og er det noe vi får inn i blodet, så er det at vi skal skrive forståelig, selv om vi skriver vitenskapelig. Det ligger i forpliktelsen.

«Ja,» sier Tove Beate og rister på hodet: «Jeg har vært på konferanser der det sitter 'oppegående' folk som virkelig er interesserte i kvinneforskning, men stoffet kvinneforskerne formidler er rett og slett helt ugjenomtrengelig for dem. Jeg opplever at det er noen i kvinneforskningsmiljøet som er begynt å leke 'flink-leken' på nytt igjen, men på et høyere nivå. De blir ekskluderende.» Aina forteller at hun nylig leste en invitasjon til et kvinneforskningsseminar. Hun leste invitasjonen høyt for noen kolleger, og de begynte å dissekere begrepene i teksten for å forstå hva som sto der. Ainas konklusjon: «For oss ga de rett og slett ikke mening, og dette var blant for-

skere. Jeg er jo selv forsker, og leser mye teori. Likevel syntes jeg at dette er nesten ugjennomtrengelig». Også Nina gir sitt besyv med: «Ja, kvinneforskningen har gått en lang runde fra det som var utgangspunktet.» Aina utbryter: «Det er nesten et svik fra utgangspunktet vårt, for å sette det på spissen.»

Nina:

– Jeg lurer på om det er fordi kvinneskriverne føler konkurransen fra «normalmiljøene» og forsøker å hevde seg på lik fot med dem i det interne konkurransesystemet på institusjonene? Eller om de konkurrerer med seg selv?

Aina:

– Det er et godt spørsmål. Har det utviklet seg et internt stammespråk i feministiske forskningsmiljøer internasjonalt, eller er det et språk de har overtatt fra andre? Er dette et tema som diskuteres i kvinneforskningen?

Med dette spørsmålet, som utvilsomt blir diskutert i fagmiljøene, avslutter vi samtalen om tidsskriftet. Vi er spente på å se hvordan tidsskriftets nye redaktør og redaksjonsråd kommer til å forholde seg til de forskjellige avveiningene vi har berørt, som forholdet mellom vitenskapelighet og tilgjengelighet, og forskere og brukere som lesere. Sikkert er det at tidsskriftets nye profil også har innebygget spenninger:⁴² *Kvinneforskning* skal fortsatt løfte fram nye forskningsfelt, vise bredden og dybden i norsk kvinneforskning og fremme debatt i fagmiljøene. Det skal selvsagt stimulere yngre forskere til å skrive og slippe til forskere utenfor det etablerte miljøet. Dessuten skal det tilstrebe relevans for og dialog med interesserte utenfor kvinne- og kjønnsforskningsmiljøer. Vi sier: Lykke til!

Beatrice Halsaa
forsker
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Noter

1. Takk til Nina Kristiansen og Toril Enger i KILDEN for disse opplysninger. På nettstedet <http://kilden.forskningsradet.no/> er det presentasjon av tidsskriftets siste nummer, oversikt over alle artikler og bokanmeldelser 1977–1999, samt utvalgte numre i fulltekst.
2. Sekretariatet for kvinneforskning ble opprettet av Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning i Norges allmennvitenskapelige forskningsråd for perioden 1977–1981. Sekretariatet skulle initiere og fremme forskning om kvinners livsforhold og stilling i samfunnet, og styrke og forbedre samarbeidet mellom samfunnsforskere og andre forskere på dette feltet. Sekretariatet ble forlenget flere ganger, og mandatet ble revidert for å inkludere flere fag og også rekruttering av kvinner til forskning. Da sekretariatet ble gjort permanent i 1991, var oppgaven å øke rekrutteringen av kvinner til forskning, fremme og koordinere kvinneforskning, formidle kvinneforskning. Sekretariatet ble omorganisert i forbindelse med etablering av KILDEN – Informasjons- og dokumentasjonstjeneste for kvinne- og kjønnsforskning i 1998.
3. I dag har KILDEN ansvaret for tidsskriftet, og redaksjonen er flyttet ut til fagmiljøene i og med ansettelse av redaktør utenfor KILDEN, og oppnevning av eget redaksjonsråd. Jeg gjør også oppmerksom på at jeg er styreleder for KILDEN.
4. Tidsskriftet er en sentral kilde i mitt prosjekt «Feminisme som kritikk».
5. Øvrige redaktører (iblant med ansvarlig redaktør i tillegg) for tidsskriftet har vært: Maren Britt Baadshaug, Elin Svenneby, Elisabeth Gulbrandsen og Gro Hanne Aas. Fra og med nr. 2/2001 er Lise Widding Isaksen redaktør.
6. Behovet for et meldingsblad var nevnt av det første utvalget nedsatt av Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning i NAVF 1976 (Se *Forskning om kvinner. En utredning om muligheter og behov for samfunnsvitenskapelig forskning om kvinners livsforhold og stilling i samfunnet*, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd og Universitetsforlaget, Oslo 1976), og ble grundig diskutert på sekretariatets aller første konferanse, se Nina Gornitzka og Edle Ravndal 1977 *Samfunnsforskning om kvinner*, Arbeidsnotat nr. 1, NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Oslo: NAVF.
7. Edle Ravndal vikarierte for Nina Gornitzka.
8. Det første styret besto av førsteamanuensis Helga Hernes (leder), professor Harriet Holter, førsteamanuensis Tove Stang Dahl, professor Willy Martinussen, konsulent Anne Kari Lande Hasle, stortingsrepresentant Astrid Gjertsen og stortingsrepresentant Oddrun Pet-

- tersen. Åse Hiorth Lervik møtte som observatør fra Rådet for humanistisk forskning i forskningsrådet.
9. NAVFs sekretariat for kvinneforskning hadde først funksjonstid fra 1.9.1982 til 31.12.1985, men etter protester ble perioden forlenget med ett år, og deretter ut 1990.
 10. For å fremme denne målsetting skulle sekretariatet 1) stimulere og støtte kvinner i forskning, 2) initiere og fremme kvinneforskning, 3) styrke integreringen av kvinneperspektiver i den faglige virksomheten, og 4) formidle forskning mellom forskningsmiljøer og brukere. Se Utvalget for evaluering av NAVFs sekretariat for kvinneforskning 1989 *NAVFs sekretariat for kvinneforskning – en evaluering*, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo og *Kvinner og forskning: Hva kan NAVF gjøre?* NAVFs likestillingsutvalg, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo 1981.
 11. I «tomrommet» fungerte Guro Helgesen som et bindeledd mellom det nye og det gamle sekretariatet.
 12. *Kvinnovetenskapelig tidskrift* startet i 1980, i Göteborg. Det er et svensk tidsskrift hvis redaksjon går på omgang mellom de svenske kvinneforskningsmiljøene. Tidsskriftet profilerte seg tydelig som et fagtidsskrift fra første stund og ble, i hvert fall på 1980-tallet, opplevd og brukt som en nordisk vitenskapelig publiseringskanal.
 13. Det første temanummeret var nr. 1/1983: Fra medisinsk kvinneforskning.
 14. Svenneby ble redaksjonssekretær i 1992.
 15. Nr. 1/1993: Kjønn i organisasjon og ledelse, med Birte Folgerød Johannessen som gjesteredaktør.
 16. Senter for humanistisk kvinneforskning, Universitetet i Bergen 1985; Tverrfakultært senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo 1986, Tverrfaglig senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim 1989; Senter for kvinneforskning og kvinner i forskning, Universitetet i Tromsø 1995; Faggruppa for distriktskvinneforskning, Høgskolen i Finnmark 1984; Kvinneforskningsgruppa ODA, Høgskolen i Lillehammer 1987. Det har vært og er store ressursmessige og til dels faglige forskjeller sentrene imellom og mellom sentre og nettverk.
 17. *Sirene* (1973–83) var et fritt og uavhengig kvinnetidsskrift.
 18. Billedkunstneren Kari Rolfsen var et offentlig kjent navn på 1970-tallet, forbundet med kvinnebevegelsen gjennom blant annet *Sirene*-figuren Jensen. Heller ikke hun husker hvordan oppdraget kom, men forsideen til *Nytt om kvinneforskning* ble spesialtegnet for formålet. Portrettet er et linoleumssnitt, uten tittel.
 19. Mer om Vibeke Eeg-Henriksens utstilling på <http://kilden.forskningsradet.no>.
 20. Gulli var med fra nr. 1/1986 til og med nr. 3/1999.
 21. Toft, alias Syphilia Morgenstjerne, satte bladet «med hele hjertet» til og med nr. 2/1999, jf. Toril Enger, redaksjonssekretær og mangeårig medarbeider i sekretariatet.
 22. Glanset forside ble innført fra nr. 1/1993.
 23. Skillet mellom kvinnetidsskrift og dameblader er hentet fra Astrid de Vibe 1994 «Deloffentlighetens dynamikk», i Gro Hagemann og Anne Krogstad (red.): *Høydeskrekk*, Oslo: Ad Notam Gyldendal.
 24. Konferansens tittel viser til Susan Faludis bok *Backlash* som kom i 1991. Se konferanserapporten *Backlash i Norge?* Sekretariatet for kvinneforskning, Norges forskningsråd, Oslo 1994.
 25. Men forholdet mellom kvinneforskningen og det offentlige likestillingsapparatet har ikke vært problemfritt. 1990-tallet var blant annet preget av en stor organisatorisk debatt i forbindelse med et forslag fra likestillingsstatsråden om å slå sammen Likestillingsrådet og sekretariatet til et nytt «Kompetansesenter for likestilling og kvinneforskning». Se Beatrice Halsaa: Operasjonen var vellykket – men pasienten ...? *Bulletine* (2):23, 1997.
 26. *Kvinneforskning* nr. 5/1986: Kvinner i ledelse – til hvilken pris? og nr. 1/1993: Kjønn i organisasjon og ledelse.
 27. *På kvinners vis – med kvinners råd*. Se også nr. 1/1989: Forskningspolitisk debatt og kvinneforskningens framtid.
 28. Elisabeth L'orange Fürst: *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?* Oslo: NAVF, 1988.
 29. Elen Roaldset, geolog og dr.philos med bakgrunn fra Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd NTNF, ble utnevnt som leder av SKFs styre fra 1987, samtidig som sekretariatet skiftet navn til NAVFs sekretariat for kvinneforskning og kvinner i forskning. Konflikten rundt *På kvinners vis – med kvinners råd* førte til at hun trakk seg som styreleder, og professor Liv Storstein overtok som styreleder i 1988. Se Utvalget for evaluering av NAVFs sekretariat for kvinneforskning 1989 *NAVFs sekretariat for kvinneforskning – en evaluering*, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo, s. 80–84.
 30. Se artiklene til Hanne Haavind og Ruth Kleppe i nr. 4/1986: Mannsdominansen i naturvitenskapene – mer enn tall? og *Kvinner i naturvitenskapelig og teknologisk forskning*, Arbeidsnotat nr. 1, NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Oslo, 1987.
 31. Se nr. 2 og nr. 6/1978. Paraplyprosjektet

- munnet ut i bokserien *Kvinnens levekår og livsløp* som kom ut med 17 bøker på Universitetsforlaget i perioden 1982–1987.
32. Konferansen «Nye bilder – ny virkelighet. Kvinneforskningens bidrag til samfunnsforståelse», se også Arbeidsnotat nr. 2/1988, NAVFs sekretariat for kvinneforskning, 1987.
 33. «Skeptiske damer» fra 1983.
 34. Boka *Forskningsveiledning* (Universitetsforlaget 1990) er skrevet av Even Lærum og Per Fugelli. Vidar Hansson og Margit Rosenbergs anmeldelser er publisert i *Kvinneforskning* nr. 4/1991.
 35. Se utredningen *Kvinner og forskning: Hva kan NAVF gjøre?* fra NAVFs likestillingsutvalg, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, 1981.
 36. Utvalget besto av Mie Berg, Bodil Espedal, Inger Johnsen, Lise Kjølørød, Elisabeth Koren og Marit Sand, og publiserte rapporten *Biblioteks- og arkivtjenester for kvinnefaglig materiale. Innstilling fra et utvalg nedsatt av NAVFs sekretariat for kvinneforskning*, NAVF 1982.
 37. «Kvinner i historien, litteraturen og kunsten – virkelighet og myte», 1985. Formålet var å formidle kvinneforskningsresultater til publikum, presse og forlag. Mellom 500 og 600 mennesker besøkte mønstringen. Se Arbeidsnotat nr. 1/1986, NAVFs sekretariat for kvinneforskning.
 38. Fra 2001 har tidsskriftet i tillegg til ansatt redaktør i 20 % stilling, også et redaksjonsråd med fagpersoner fra miljøene.
 39. Nina deltok på den første konferansen på dette feltet i Sverige (Uppsala våren 1978), og norsk kvinneforskning inspirerte åpenbart svenske kolleger. Margot Bengtsson 1980 «I Sverige har vi fått en jämställdhetsforskning medan i Norge bedriver ni kvinnoforskning – är det nogon skillnad?» *Nytt om kvinneforskning* nr. 2.
 40. Se Utvalget for evaluering av NAVFs sekretariat for kvinneforskning 1989 *NAVFs sekretariat for kvinneforskning – en evaluering*, Oslo: Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
 41. *Kvinneforskning* nr. 2/1993.
 42. Den nye profilen for tidsskriftet ble vedtatt i KILDENs styre i juni 1999.

Fettfobi og kvinnekropp

– om å lese kulturens kjønn gjennom avisoppslag¹

Av Elisabeth L'orange Fürst og Hege Widerberg

Kan medieoppslag om fett kosthold og overvekt bidra til å skape moralsk panikk? Hvem føler seg berørt av oppslag om nordmenns overvekt – menn med for høyt kolesterol eller allerede syltynne tenåringsjenter? Har fedme kjønn? Elisabeth L'orange Fürst og Hege Widerberg hevder i denne artikkelen at avisenes fokus på fedme samvirker med dypstrukturelle kulturelle forestillinger om kropp og kjønn på måter som er høyst problematiske tatt i betraktning den store forekomsten av spiseforstyrrelser, spesielt blant unge jenter.

I dagspressen, som i andre medier, har vi de siste årene sett et økende fokus på fett og fedme som problem for befolkningen. Oppslagene bærer preg av varsko-rop, det synes å være fare på ferde. At det handler om kropp og helse synes åpenbart. I denne artikkelen vil vi vise at oppslagene også handler om kjønn, de kan leses som (ubevisste) formidlinger av dypkulturelle, doksiske forestillinger om kropp og kvinnelighet.

Et spørsmål er hvordan oppslagene har blitt forstått av befolkningen. La oss starte med en liten fortelling som en ung mor kunne rapportere om i en samtale om mat, vekt, slanking og spiseforstyrrelser. Ettertenksomt fortalte hun at hennes fem år

gamle sønn en dag hadde spurt henne sånn i forbifarten: Er fett farlig mamma? Et spørsmål fra en liten unge som, som unger flest, lurar på alt mulig. Men fett farlig? For en liten guttepike som kanskje hadde tenkt å bli stor og sterk?

Vi synes det er grunn til å spørre om hvor han hadde fått denne ideen fra. Kanskje moren var fiksert på slanking, slik at hun hadde overført sin egen frykt til den lille sønnen? Hun betydte at det ikke var tilfellet. Gutten gikk i barnehage, kunne han ha lært det der? Men barnehager er pedagogiske institusjoner, der de er svært bevisste på hva barn har godt av og ikke. Hva så med kulturen rundt barnet, den han støter på i sitt dagligliv ellers? Hva med kulturen

vi alle lever i og er medskapere av? Hva med vår samtid slik den uttrykker seg gjennom media, enten det er opplysning, underholdning eller reklame?

Vi vil her benytte spørsmålet «om fett er farlig» som et utgangspunkt for å synliggjøre at problematikker i tilknytning til kropp, mat og helse også er knyttet til kjønn. Ved å gå noen avisoppslag nærmere etter sømmene vil vi vise hvordan fedme, fare, moralsk panikk og kvinne kan leses som indre forbundet på en ubevisst måte, noe som peker inn i doksiske dypstrukturer i vår kulturs kollektive representasjoner (jf. Bourdieu 1977, 2000).

Vi skal se at Dagbladets «slår fast» at fedme generelt sett truer «den norske folkehelsen», mens et oppslag i Aftenposten er tydeligere i sin referanse til kjønn når det presenterer «verdens tyngste problem». Her finner vi en billedekning som forteller om faren i form av en stor og fet *kvinnekropp*. Bildebruken i samspill med teksten gir inntak til en kjønnmet metaforikk og symbolisme hinsides den dagsklare overflate (jf. Barthes 1987). Problemet som vi vil peke på, er at denne tause tale (uintendert) bidrar til å reproducere en allerede langt fremskreden kroppsdisiplinering i vår kultur, en som ikke minst angriper kvinner.

Fedme i media: moralsk panikk?

I kampen mot fedme og overvekt henvender avisoppslag seg til «alle» uspesifisert, uansett alder, kjønn og andre gruppekjenntegn. Dette er for så vidt i tråd med de kunnskapsformidlerne journalistene henter sitt stoff fra, i denne sammenheng ernæringsvitere og helsemyndigheter. Disse ser ut til å glemme at budskapet om fettets farer ikke gjelder for alle. Når avisene bringer dette budskapet videre, forsterkes det gjerne og spissformuleres, ikke minst ved hjelp av fete overskrifter. Men bruken av iøynefallende bilder kan i tillegg komme

til å tale sitt eget språk, et språk som skaper en annen mening enn den intenderte. Vi vil hevde at i valget av bilder uttrykker medieoppslagene (ubevisste) kulturelle forestillinger.

På en av Dagbladets slående forsider kunne vi 6. september 1999 lese at nå er nordmenn blitt for tunge. «Slik vil staten slanke DEG», het det i overskriften. Under kunne vi lese: «2 av 3 nordmenn er overvektige» og «Se tiltakslista». Oppslaget var illustrert med et bilde av en slank kvinne fra brystet til lårene som måler livvidden med et målebånd. Underforstått: Det handler om kvinner.

Når vi blar opp på oppslaget inni avisen – som fyller to sider – slår overskriften igjen mot oss: «Hele Norge på slanker'n». Sidene er delt opp i flere småartikler om overvektsproblematikk: «Sjekk om du er for tjukk», «Blir syk av overvekt» og «Her er slankeplanen». Under sistnevnte overskrift står det videre i ingressen: «Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet legger seinere i høst fram en nasjonal plan mot overvekt. Her er forslagene som skal tvinge fedme-epidemien i kne.» Deretter listes opp en rekke tiltak for slik tvang.

Dette er bare ett eksempel på en rekke avisoppslag de siste årene som handler om hvor helsefarlig fett er. Men det er det første oppslaget som hevder at «2 av 3 nordmenn er overvektige». Dette er en sterk påstand, for hva vil det egentlig si å være overvektig? Og hva betyr helsefarlig? Ordbruken er hardtslående i de fleste slike oppslag, og man kan spørre hvorfor mediene tar i bruk så kraftige uttryksmidler.

Et svar kan være ideen om epidemi og at den er lansert av Verdens helseorganisasjon (WHO). I regi av denne organisasjonen snakkes det om overvekt som en global trussel mot verdens helse, og alle land oppfordres til å utarbeide tiltaksplaner. Epidemi er noe som underforstått truer hele befolkningen. Og nettopp dette reiser vi spørsmål om virkelig stemmer. Og videre spør vi: Kanskje er det slik at spredningen ut til all verden av budskapet om at «fett er farlig»

kan være farlig i seg selv? For nøkkelspørsmålet er, slik vi ser det: For hvem er fett farlig?

Og igjen: Hva betyr egentlig overvekt? Er virkelig 2/3 av den norske befolkning overvektige? Eller dreier det seg mer om kosmetisk overvekt, et par kilo over det norske kroppsideal? I så tilfelle vil vi protestere på at vi står overfor en helserisiko, i hvert fall uttrykt i så generelle ordelag. Det ekspertene frykter, ikke minst ut fra økonomiske betraktninger, er sykdommer som utløses av stor overvekt, slik som diabetes og hjerte- og karsykdommer. Men her, vil vi påpeke, er det tale om risikogrupper.

Når pressen henvender seg spissformulert til alle, kan det gjenspeile ernæringsopplysers og helsemyndigheters tendens til generalisering eller manglende presiseringer. Mye kan tyde på at disse ut fra sin naturvitenskapelige bakgrunn tenker mennesker som abstrakte størrelser eller objekter. De synes ikke å ta innover seg samfunnsvitenskapelige innsikter om at mennesker er subjekter som er forskjellige ut fra sosiale, kulturelle og psykologiske erfaringer: at det som gjelder eksempelvis byfolk, ikke gjelder folk på landet, at det som gjelder overklasse ikke gjelder arbeiderklasse, at det som gjelder unge ikke gjelder eldre – og, ikke minst, at det som gjelder menn ikke nødvendigvis gjelder kvinner. På tross av at deres kvantitative datamateriale skiller mellom kjønn, alder, sosial lagdeling etc., baserer de mye av sine budskap på en epidemiologisk tenkning. Dvs. at de går bredt ut, og tenker hele befolkningen under ett, særlig i de store informasjonskampanjene (se *Virksomhetsplan 2000:34*). De retter et spesielt fokus mot økt grad av fysisk aktivitet, økt forbruk av frukt og grønnsaker og redusert forbruk av fett, og budskapet rettes mot hele befolkningen.²

Det er et sentralt poeng at nettopp når det gjelder forholdet til fett, dreier det seg faktisk om *mat*, og da blir dette overordentlig viktig. For mat handler vel så mye om kulturell tilhørighet og identitet som om er-

næring (Fürst 1995). Mat er ikke bare natur og substans, men også kultur og symboler.

Når helse- og ernæringsmyndigheter med pressens hjelp roper varsko om epidemi, kan det også leses som uttrykk for en slags *moralsk panikk* overfor fett og fedme. Stanley Cohen (1980) definerer begrepet som når noe defineres som en trussel mot samfunnsmessige verdier og interesser, når dettes natur blir presentert på en stilisert og stereotyp måte av massemedia og når de moralske barrikadene er bemannet av redaktører, politikere og andre rett-tenkende mennesker, så som autoriserte eksperter som uttaler seg om diagnoser og løsninger (op.cit.:9). Når en alvorlig pekefinger rettes mot «det norske folk» og det sies: Du skal slankes!, tyder mye på panikk, og det er åpenbart at moralen påkalles. Fedme blir en last, og kroppen blir et objekt som skal disiplineres.

«Verdens tyngste problem»

I Aftenposten 13. juni 1998 finner vi et annet stort oppslag om overvektsproblematikken. «Verdens tyngste problem» står det med store bokstaver i overskriften. Også her slår ingressen fast at nå skal Norge slankes. Ordbruken er sterk og full av metaforer, det heter blant annet at «nordmenn eser ut». Også her henvises det til WHO-rapporten. Den, heter det, viser at «fedme for første gang har passert underernæring som verdens største helseproblem». Vi får videre vite at en professor i ernæringsvitenskap «frykter at antallet voksne som får sukkersyke, kommer til å eksplodere». Statens ernæringsråd, sier han, skal «komme med forslag til strategi for å forebygge og behandle fedme». Han mener det må «sterk lut til». Politikerne må «ty til drastiske tiltak som treffer mange».

Med dette synes vi at påstanden om moralsk panikk er bekreftet. Budskapet er åpenbart rettet mot alle, og bak står en mur av eksperter som frykter overvekten. Spørsmålet som blir viktig for oss, er hvem i be-

folkningen som leser dette stoffet. Hvem tar budskapet til seg? De som overvekt faktisk er farlig for? Det viser seg ved nærmere granskning at fedme er spesielt farlig for menn i en spesiell alder og situasjon. Det er menns fedme som i særlig grad bærer på risiko for dødelige sykdommer (se «Vekt-Helse»-rapporten 2000:35–39). I en sosiologisk undersøkelse om kjønn og helse fremgår det også at menn blir fetere mens kvinner holder seg bra (Elstad 1999). Spørsmålet er i hvilken grad menn opplever å stå overfor et problem. Opplever de at avisoppslagene angår dem overhodet? Bidrar kjønnningen av fedmen, i form av kvinnebilder, til at problemet blir uvedkommende – som om det ikke handler om dem? I så fall bidrar pressen til feilinformasjon.

Hva så med syltynne jenter i tenårene, er fett farlig for dem? Her nærmer vi oss et hovedpoeng: Det kan være at budskapet om at fett er farlig, når det ropes ut uspesifisert til alle og enhver, er farlig nettopp for unge jenter i oppveksten som synes å ta alle budskap om slanking til seg, og som står i fare for å utvikle spiseforstyrrelser (se Widerberg 1999).⁴

Også dette har faktisk vært omtalt i pressen som epidemi og helserisiko, men ikke som et budskap fra ernæringsforskere. Psykiateren Finn Skårderud skriver i et debattinnlegg i Dagbladet (28. november 1996): «Noen av oss vet at vi sitter på en helsebombe. Den heter spiseforstyrrelser. Hvordan skal vi få andre til å forstå det?»⁵

Vi vil her foreslå at det er god grunn til å tenke disse paradoksale risikoer – fedme og spiseforstyrrelser – sammen, som to sider av samme sak. Spiseforstyrrelser er ikke på noen måte et mindre aktuelt problem i dag. En slik kopling burde være nærliggende, faktisk ble en annen WHO-undersøkelse presentert i Dagsavisen i november 1999. Oppslaget var om en skremmende utvikling de siste par årene i norske jenters opplevelse av egen kropp: 86 % av landets 15 år gamle jenter ønsket å forandre kroppen sin. Over halvparten slanket seg eller mente de burde gjøre det. «Bare i løpet av

de to årene det har gått siden den forrige WHO-undersøkelsen ble utgitt, har tallene steget med rundt 10 prosentpoeng i gjennomsnitt.»

Nå er det mange spørsmål som gjenstår å utforske når det gjelder å forstå årsakene bak denne skremmende utviklingen. Når det gjelder vår påpeking av uheldige ernæringspolitiske utspill og presseoppslag, er det bare en side ved et stort og komplekst problemfelt. Men vi har villet rette blikket mot dagspressens delaktighet som «helseopplysere», og det implisitte budskap deres spissformuleringer og billedbruk formidler. Vårt poeng er at fettfobien, slik den fremstilles i aviser, ikke bare snakker om fedme. Den snakker også – i undertekst og bildebruk – om kvinnekroppen.

Vi tar vel ikke for hardt i når vi hevder at kvinnekroppen er, og allerede en lang stund har vært, under hardt press i mediene. At kvinnekroppen i vår kultur er gjort til objekt for mannens blick og begjær er ingen nyhet, ei heller at den virker som et nyttig redskap for pengeinntjening. Men hva med kvinnekroppen som objekt for kvinnens eller den unge jentas eget blick? Også her synes det å være jordsmonn for profitt. Kvinnens blick på sin egen kropp handler oftest om et kritisk blick. Hun synes å ha inkorporert kulturens strenge blick for hvordan den burde se ut, ut fra gjeldende stramme norm – men også ut fra hva den symboliserer. Ifølge sosiologen Frigga Haug (1987) utsettes kvinnekroppen i vår kultur for en disiplinering som legger grunnen for en livslang opptatthet av kroppen hos den enkelte kvinne. Det dreier seg om en innordning under den gjeldende standard som trenger inn under huden og blir del av personligheten. Haug mener at kulturens standarder for utseende er snevære og mer subtile for kvinner enn for menn. Jenter skal være syltynne, gutter kan være litt av hvert innenfor langt romsligere grenser.

Poenget er at når fedme utropes til å være farlig, og underteksten forteller at den først og fremst er det for kvinner, så mener

vi det er viktig å påpeke at kvinner vel så sannsynlig kan dø av anoreksi. For dagens kvinner er det spiseforstyrrelser som er den farlige epidemien.

En fet kvinnekropp

Tilbake til Aftenpostens oppslag om «Verdens tyngste problem». Det er et stort oppslag som dekker 3/4 av denne store avissiden. Det som gjør det ekstra stort, er bildet man har valgt til å illustrere teksten. Et digert bilde av en svær, naken dame som er sterkt overvektig. Vi ser henne sittende, fra siden. Bildet dekker tre kolonner i bredden (av totalt fem) og nesten hele siden nedover. Kvinnen er fet, og fettet legger seg i valker. Det er kroppen som er i fokus, ikke hodet eller ansiktet. Det er dette bildet som drar vår oppmerksomheten mot artikkelen og som gjør at oppslaget virker overveldende (jf. Barthes 1987). Det er også dette bildet overskriften viser til, valget av ordet «tyngste» spiller direkte på den svære og fete kroppen. Påstanden om at det dreier seg om verdens tyngste problem rettfærdiggjøres av ingressen der vi, som nevnt, får vite at «fedme for første gang har passert underernæring som verdens største helseproblem». Tekstens kopling til den nærmest groteske kvinnekroppen som blikkfang og budskap presenterer oss for et lite skrekkscenario. Den moralske panikken koples til en svær kvinnekropp. Handler dette om at en fet kvinnekropp representerer et brudd med normen for hvordan kvinnekropper skal se ut i dag? Hva symboliserer en slik kropp i dagens kultur?

Når det gjelder kroppsideal har de variert historisk og krysskulturelt. Det er fordi kroppen som symbol og tegn klassifiserer sosial tilhørighet, både ut fra kjønn og rang (Broch 2000). Kroppsforming og endring ved hjelp av f.eks. halsringer, snøringer og omskjæringer er eksempler på dette. Ekstra mange halsringer rundt en kvinnehals, noe som gjør den ekstra lang, forteller f.eks. at ektemannen har stor rikdom og høy status.

I vår egen del av verden viser idéhistorikeren Karin Johannisson (1995) hvordan den svake og sykelige kvinnen var ideal for 1800-tallets overklassekvinner som skulle virke innen hjemmets fire vegger. Dette kvinneideal bekreftet på kroppsnivå den patriarkalske strukturen med mannen i sentrum, sier hun. Jo blekere og smalere og skjørere, jo mer avhengig var hun av den sterke mannen. «Til den skjønne kvinnen hørte harmoniske bevegelser og en vakker holdning innlært med beinhard trening og disiplin, samt unnvikelse av alt som kunne stimulere sanseligheten» (op.cit.:52–53).

Etnologen Kari-Anne Pedersen (2000) skriver om korsettet som kom på moten på 1800-tallet og gjorde kvinnekroppene timeglassliknende med ekstremt smal midje. Det stramme korsettet gjorde det kun mulig å puste med øverste del av lungene. Denne moten fremhevet den rådende viktorianske ideen om at kvinnen skulle være et passivt attributt til mannen. Den gjorde det i det hele tatt vanskelig å bevege seg.

Både Pedersen og Johannisson forteller om et kvinneopprør mot korsettene ved århundreskiftet. Ledige og sunne gevanter karakteriserte den reformdrakten som kom på moten i stedet (Pedersen op.cit.). Det skulle være mulig å bevege seg og puste fritt. Dette knytter Pedersen sammen med at kvinner var i ferd med å erobre en mer selvstendig stilling i samfunnet. Nå kom «den naturlige kroppen» på mote. Men, påpeker hun, dette innebar at selve kroppens form ble viktigere. Den kunne ikke lenger formes ved hjelp av spiler og bøylor og stramme bånd.

En ny runde med kvinneopprør, nå mot hofteholdere og bh'er som kom på moten etter korsettet, kom i forbindelse med 1960- og 70-tallets ungdomsopprør. Nå kastet kvinner den tradisjonelle klesdrakten over bord sammen med kvinneverollen. Bevegelsesfriheten måtte sikres, og «den naturlige» ble igjen ideal. Men det som skjedde nå, var at formingen flyttet inn i kroppen (op.cit.). Kroppen ble så å si sitt eget korsett. Uten hjelp fra klærne måtte kroppen

selv tynes. Dette gitt det strenge tynnhetsidealet som bare har akselerert f.o.m. 1960-tallets Twiggy. Heller ikke denne gangen fikk kvinners kamp for kroppslig frihet triumfere særlig lenge.

Den såkalte 1999-feminismen som ble uttrykt i bøker som den svenske Fittstim (1999) og de norske *Råtekst* (1999) og *Matriark* (1999), synliggjorde at unge jenter og kvinner i dag mer enn noe annet har et problematisk forhold til kroppen, og i tilknytning til dette også problemer med mat. Kroppsidealet er i dag tynnere enn noensinne. Mye tyder på at anoreksi rett og slett er blitt en moteriktig sykdom, den gir status. Den viser at man har kontroll. Kontroll over maten, appetitten – kontroll over kroppen. Samfunnsmaktens kontroll over individene, i Foucaults perspektiv, ser ut til å ha blitt tatt over av dem selv. Som han hevder: Makten gjør samfunnsmedlemmene til lydlige kropp (Foucault 1994).

Mye tyder på at dagens fettfobi representerer en videreføring av visse eldgamle trekk ved kroppssoppfatningen i vår kultur. Den amerikanske feministen Susan Bordo (1989, 1992) peker på at vestlige normer som kontroll og dualisme finner sitt aller mest presise uttrykk i anoreksien. Spørsmålet er hvorfor det akkurat er de unge kvinnene som i dag mest innforlivet synes å inkorporere denne kulturarven. Bordo analyserer den disiplinerte kroppen som vår tids credo, eller «trosbekjennelse». Dette trekk ved dagens kultur sporer hun tilbake til Platons dualistiske filosofi, en androsentrisk tenkemåte som bygger på *kroppsforsakt*. Her møter vi oppfattelsen av kroppen som et fengsel som sjelen eller viljen slåss for å unnslippe, et fengsel som forstyrrer fornøyelsen, rasjonaliteten: «En kilde til talløse distraksjoner bare ut fra nødvendigheten av mat [...] utsatt for sykdommer som overmannen og hindrer oss i vår sannhetssøken: den fyller oss med forelskelser og lyster, engstelser og fantasier av alle slag [...] tar fra oss evnen til overhodet å tenke,» heter det i Platons *Faidon* (siteret etter Bordo 1992:32). Denne filosofiens regler for hvor-

dan man skal vinne kontroll over kroppen synes å ha det ultimate mål å lære å leve uten kropp. Bordo hevder at anorektikerens kroppsbilde i påfallende grad sammenfaller med dualismens bildespråk slik det uttrykkes hos filosofene Platon, Augustin og Descartes. Når Augustin betrakter kroppen som hjemsted for «kjødets skitne begjær» og et plagsomt behovsunivers, uttrykker dette meget presist anorektikerens kroppssopplevelse.

Dualistisk tenkning forbinder selvet først og fremst med kontroll. Dette er helt i tråd med kristendommen, sier Bordo, og ser da også dualismen som selve hjørnesteinen i kristendommens anti-seksualitet. Som Augustin beskriver anorektikeren en åndelig kamp mellom godt og ondt, mellom sjelen og kroppen, mellom viljen og appetitten. Og i denne kampen representerer tynnhets viljens triumf over kroppen. Den tynne kroppen, som også kan leses som ikke-kroppen, assosieres med den absolutte renhet – overskridelsen av «kjødet». Her blir kjødet det urene, for ikke å snakke om fett (jf. Douglas 1984). Fedme begynner å likne på *abjektet*, det som avvises, bortstøttes, fortrenses i kulturen, for å avgrense «den pene og rene kroppen» (Kristeva 1982). Dypest sett handler det om trusselen som kretser ved identitetens grenser, vemselen og angsten overfor vår egen kroppslighet, at vi er nådeløst utlevert til kroppens ukontrollerbare materialitet, i ytterste konsekvens dens dødelighet. Den moralske panikken overfor fett antas karakter av abjeksjon.

Andre uttrykk for samtidens opptatthet av kontroll over den uregjerlige kroppen, ved siden av spiseforstyrrelser, ser Bordo i tvangsjogging, kroppsbygging og tilsvarende øvelser som går ut på å presse kroppen. Også her er engasjementet i liten grad knyttet til glede over kroppsligheten, men snarere til viljestyrke og fantasier om perfeksjon. Bordo omtaler dette som kroppsfetisjisme, som nettopp ikke må forveksles med sanse- lig kroppslig velvære. Det dreier seg om drømmen om udødelighet som i vår tid har

blitt vitenskapens fantasi (jf. helseopplysningen), heller enn religionens. Vi drømmer ikke lenger om evig forening med gudene. Snarere bygger vi innretninger som kan gjøre kroppene våre udødelige – like elastiske og glatte når vi er førti som når vi er atten.

Hvis vi kopler tilbake til Kari-Anne Pedersens påpekning av at overgangen fra korsett til «naturlig» kropp har betydd en utvikling fra ytre til indre disiplinering, får vi innsikt i en forholdsvis ny utvikling: Historisk sett tar vi nå i bruk mer drastiske virkemidler enn tidligere når det gjelder å forme kroppen i tråd med idealene. Vi har begynt å foreta inngrep i kroppene, skjære i dem. Korsettet var pinefullt, men det kunne tas av, så kroppen fikk puste. Plastisk kirurgi er så smertefull at den krever narkose og kan være direkte farlig for helsen. Ny teknologi ser ut til å gjøre oss villige til å gå svært drastisk til verks for å leve opp til de rådende kroppsidealer.

I et dualistisk perspektiv innebærer slik skjæring bare at man går løs på objektet, (den urene) kroppen. Ut fra en annen kroppsforståelse er kroppen og sjelen noe som ikke kan atskilles, her er opposisjonen mellom rent og urent opphevet (Merleau-Ponty 1962). Isteden ses kroppen som gjennomstrømmet av liv, følelser og subjektivitet og som et eksistensielt grunnforhold i våre liv – vår situasjon (Moi 1999).

Angsten for kaloriene

Det er åpenbart at ernærings- og helseopplysningens intenderte budskap, formidlet gjennom avisene, er å få folk til å spise sunnere og bevege seg mer, med mål om bedre (og billigere) folkehelse. Underteksten synes likevel å være normalisering og disiplinering – og en tro på kroppens (uendelige) formbarhet, der målet helliger midlene.

Vi tror at «Verdens tyngste problem» som overskrift i Aftenposten koplet til det svære bildet av en fet kvinnekropp treffer mange kvinner, og unge jenter spesielt,

midt i solar plexus. Vi tror det handler om angsten for å miste kontrollen. Vi tror også det handler om noe mer, noe som kan knyttes til abjeksjon og kulturelt ubevisste, kollektive angster. Vi skal se at vemmelsen overfor kroppslighet er assosiert med kvinnelighet, i betydningen moderlighet (maternality) som det fortrengte i vår kultur (Smith 1998).

Susan Bordo (1992:29) foreslår at slankhetstyranniet er «et post-60–70-talls/ postfeministisk fenomen». På 1950-tallet gjaldt Marilyn Monroe-idealet, et ideal langt fra 1990-tallets androgyne, tynne kropp. På toppen av sin karriere ble Monroe beskrevet som inkarnert kvinnelighet, mens Bordo forteller at en av hennes studenter beskrev henne som «ei ku». Hva har skjedd med forestillingen om «inkarnert kvinnelighet» i disse tiårene? Det vi vet er at kvinnerollen har endret seg fra husmorideal og -tilværelse til yrkesaktivitet på fulltid. Krever tilpassningen til arbeidslivets mannlige normer strammere, mer disiplinerte og «rene og pene» kropp? (jf. Kristeva 1982).

Det som har skjedd synes å være et brudd med det som for den enkelte er gitt som «den reelle kroppen» (Bourdieu 2000). For den enkelte kvinne har kroppen gjerne en tendens til «helt av seg selv» å bule ut både her og der. Gitt dagens minimalistiske norm, samt forestillinger om kroppens uendelige formbarhet, kan dette føre til en alvorlig kamp mot egen kropp.

Den amerikanske feministen Kim Chernin (1992) viser i artikkelen «Confessions of an Eater» hvordan kampen mot kiloene kan arte seg, idet hun skriver om sin egen vei ut av en spiseforstyrrelse preget av tvangsmessig overspising. Hun minnes hvordan hun kunne ligge på sengen i full angst over igjen å ha blitt for tykk, idet hun telte over hvor mange kalorier hun hadde fått i seg i løpet av dagen. Hun minnes å ha gått inn i en fantasi om kroppens forvandling fra en tilstand av ufullkommenhet til fullendt skjønnhet, flesket trimmet bort, magen flat, lår som på en ungdom – en gutt på femten, seksten – som løper. Og hun ser

ham for seg; «i rød badebukse, med bar overkropp, skinnende av svette og solkrem, mens hans muskler strekker seg og slapper av, som om han var blitt sendt dit for å vise meg et bilde av alt det jeg ikke var og aldri kunne bli» (op.cit.:65–66).

Med ett blir hun klar over at følelsene bak dette drømmebildet var en bitter forakt for det kvinnelige ved hennes kropp. Det utesende, bløte og kurvede som ga henne avsmak og vemmelse, var kvinnelighetens former. Når hun nå kaster et blikk inn i speilet, er hun for første gang i stand til å se den film av forventninger hun har plassert over sitt eget speilbilde. Hun synes aldri hun har sett seg selv før. Plutselig synes hun at hun selv er vakker. Hvorfor, spør hun seg, har hun nektet å innse det faktum at hun er kvinne? Hvor hadde ideen kommet fra om at *lykken var å ha guttekropp*?

Det ser ut til å være en bestemt side ved kvinneligheten som volder besvær når maten og fettete blir et problem; den som bryter med den slanke, flatmagete, smalhøftede, den som assosieres med moderligheden: Det myke, bløte, svulmende og kurvede, det som knyttes til graviditet og amming fremstår som noe nærmest lummert og vammelt. Det blir for mye kropp, for mye fett, for mye kvinne. Det blir for mye av det urene. Abjeksjon uttrykker seg ved en følelse av avsky, kvalmende ubehag og bortstøtelse av det tvetydige, det urene. Best å slanke det bort, kaste det opp, rense det vekk. Best å beholde prepubertetens androgyne skikkelse, den som ikke røper kjønn.

Vi tror «Verdens tyngste problem» ikke bare handler om angsten for å miste kontrollen. Under huden på kulturens overflate møter vi et annet bilde av kjønnsforholdet enn overflatens likestillingsideologi. Bak kroppsfientligheten skimter vi en kvinnefientlighet.

Julia Kristeva (1982) omtaler tre hovedformer for abjeksjon som uttrykker seg som vemmelse og avsky; overfor mat, overfor avfall og overfor kjønnsforskjellen. Den

sistnevnte form for abjeksjon uttrykker seg overfor moren. Det har å gjøre med moren som tvetydig figur. Samtidig som hun representeres som symbol på det ytterste gode; hun som metter munn, oppfattes hun også som uren i forbindelse med sine reproduktive funksjoner. Kristeva peker også på assosiasjonen mellom mor og kroppens forgjengelighet i motsetning til assosiasjonen mellom far og den symbolske orden; språket og subjektet. Nettopp moren som nærende grunnerfaring plasserer det kvinnelige/ moderlige i dypet av vår psykiske struktur. Det er ifølge Kristeva det moderlige som forutsetning for det symbolske som gjør henne til et fortrent «kontinent», og en ubevisst klangbunn i vår kultur.

Sluttord

Tilbake til utgangspunktet. Varsko-ropene når det gjelder fedme i dagspressen har, som vi har sett, sin begrunnelse i engstelse for helserisiko. Imidlertid ser det ut til at budskapet ikledd fete typer, ord og bilder til dels preges av skivebom. Ikke at skremmelsen ikke virker, men vi mener den rammer utilsiktet og fører til andre helsefærer enn «nordmenns fedme». Dette har vi ønsket å påpeke ved å lese oppslagene undertekster, ikke minst slik de trer frem i spenningsfeltet mellom ord og bildebruk. Vi mener at det er på tide å tematisere det ubevisste og doksiske, og «slippe trollene frem i lyset» i håp om at de kan sprekke. Det er hva som kan skje, om vi forstår Bourdieu rett, når vi reiser spørsmål til det doksiske i kulturen, det som blir tatt for gitt og dermed ikke behøver legitimeres. Å stille spørsmål ved undertrykkende virksomhet som del av kulturens doksa blir dermed ett skritt på vei til å oppheve den.

Som det fremgår ovenfor, leser vi undertekstene i fedmeoppslagene som fortellinger om kropp og kjønn. Men det handler ikke om menns fedme, som hadde vært på sin plass i forhold til faktisk risiko. Derimot

handler det om kvinnekropp og en ubevisst kvinneforakt i dualismens fotspor. Mens dagspressen i sin formidling av helseopplysning, slik vi ser det, burde danne motvekt til kroppsfikserte oppslag i glansete ukeblader, bidrar de med sine varsko-oppslag mot fedme til ytterligere press på kvinnekroppen. I sin kjønnsblindhet bidrar de til økt risiko for slankehysteri og livstruende spiseforstyrrelser istedenfor å hindre farlig fedme for dem som er i risikosonen. Vi hevder at det er på tide å se i øynene at helserisiko er kjønnnet, slik også fedme er det. Det er også på tide å bli klar over disiplinerings utallige medhjelpere når det gjelder en allerede hardt prøvet kvinnekropp.

Elisabeth L'orange Fürst
førsteamanuensis
Sosialantropologisk institutt
Universitetet i Oslo

Hege Widerberg
hovedfagsstudent
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo

Noter

1. Denne artikkelen har blitt til i et samarbeid mellom hovedfagsveileder og hovedfagsstudent, der empirien inngår i hovedfagsoppgaven som p.t. er underveis med arbeidstittlen «Ernæringsopplysningen sett i lys av kropp og kjønn». Artikkelen er skrevet på bakgrunn av et foredrag Elisabeth L'orange Fürst holdt på et åpent møte om «Overvekt og helse – hva med forskningsetikken?» i Oslo 18. november 1999 i regi av De nasjonale forskningsetiske komiteer.
2. Riktignok retter de også informasjon mot spesielle grupper, f.eks. mot gravide, hvor de har hatt folatkampanje, mot innvandrergupper med vitaminmangel på grunn av annerledes kosthold i Norge, mot folk med diabetes, osv. Men det ser ikke ut som om de retter fedmefokus kun mot utvalgte risikogrupper de kan utpeke i sitt datamateriale. I stedet velger de å gå bredt ut og satse på opplysning overfor hele befolkningen.
3. To unntak er et avisoppslag i Aftenposten 21.11.1999, der bildedekningen i et helsides

oppslag om fedme var av en fyldig soldat, og et oppslag i Dagbladet 30.04.1998, som illustreres av en mann med mage på badevekten.

4. Slik det har vært hittil, har bare opptil 10 % av spiseforstyrrete personer vært menn. Kanskje står vi nå overfor visse forandringer i dette kjønnsmønsteret.
5. Skårderud har skrevet flere publikasjoner om spiseforstyrrelser, et eksempel er boken *Sulte-kunstnere* (1991).

Litteratur

- Barthes, Roland 1987 *Det lyse kammer: bemerkninger om fotografiet*, København: Rævens sorte bibliotek
- Bordo, Susan R. 1989 *The Body and the Reproduction of Femininity: A Feminist Appropriation of Foucault*, i Alison M. Jaggard og Susan R. Bordo (red.): *Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing*, NJ: Rutgers University Press
- Bordo, Susan R. 1992 *Anorexia Nervosa: Psychopathology as the Crystallization of Culture*, i Deane W. Curtin og Lisa M. Heldke: *Cooking, Eating, Thinking. Transformative Philosophies of Food*, IN: Indiana University Press
- Bourdieu, Pierre 1977 *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre 2000 *Den maskuline dominans*, Oslo: Pax Forlag
- Broch, Harald Beyer 2000 *Kjønn, alder og kropp*, i Finn Sivert Nielsen og Olav Smedal (red.): *Mellom himmel og jord. Tradisjoner, teorier og tendenser i sosialantropologien*, Bergen: Fagbokforlaget
- Chernin, Kim 1992 *Confessions of an Eater*, i Deane W. Curtin og Lisa M. Heldke: *Cooking, Eating, Thinking. Transformative Philosophies of Food*, IN: Indiana University Press
- Cohen, Stanley 1980 *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, New York: St. Martin's Press
- Douglas, Mary 1984 *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, London: ARK Paperbacks
- Elstad, Jon Ivar 1999 *Mindre kjønnsulikheter i helse? Helseforskjeller mellom kvinner og menn i perioden med «Det moderne likestillingsprosjektet»*, NOVA rapport 13, Oslo
- Foucault, Michel 1994 *Overvåking og straff. Det moderne fengsels historie*, Oslo: Gyldendal
- Fürst, Elisabeth L'orange 1995 *Mat – et annet språk. Rasjonalitet, kropp og kvinnelighet*, Oslo: Pax Forlag
- Haug, Frigga (red.) 1987 *Female Sexualization. A Collective Work of Memory*, London: Verso

- Johannisson, Karin 1995 *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Stockholm: Norstedts förlag
- Kristeva, Julia 1982 *The Powers of Horror. An essay on abjection*, NY: Columbia University Press
- Merleau-Ponty, Maurice 1962 *The Phenomenology of Perception*, London: Routledge & Kegan Paul
- Moi, Toril 1999 *What is a Woman? And Other Essays*, Oxford: Oxford University Press
- Pedersen, Kari-Anne 2000 Fra korsett til silikoninnlegg, i Liv Hilde Boe og Anne-Sofie Hjemdahl: *Kropp og klær, By og bygd* 37, Oslo: Norsk Folkemuseum
- Sandnes, Cathrine, Beate Nossun og Christina Smith-Erichsen (red.) 1999 *Matriark. Nesten sanne historier om å være kvinne*, Oslo: Gylvendal Norsk Forlag
- Skugge, Linda Norrman, Belinda Olsson og Brita Zilg 1999 *Fittstim*, Stockholm: Bokförlaget DN
- Skårderud, Finn 1991 *Sultekunstnere. Kultur, kropp og kontroll*, Oslo: Aschehoug
- Skårderud, Finn 1996 Debattinnlegg s. 3 i Dagbladet 28. november
- Smith, Anne-Marie 1998 *Julia Kristeva. Speaking the Unspeakable*, London: Pluto Press
- Solheim, Hilde Charlotte og Helle Vaagland (red.) 1999 *Råtekst*, Oslo: Aschehoug
- Vekt-Helse. Rapport 1/2000, Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet
- Virksomhetsplan 2000, Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet
- Widerberg, Hege 1999 Ernæringsopplysning og kropp i en fettfobisk tid, *Socius* nr. 3

Medieoppslag

- Aftenposten 13. juni 1998: «Verdens tyngste problem»
- Aftenposten 21. november 1999: «Pondus koster flekk»
- Dagbladet 30. april 1998: «Fedme truer folkehelsen»
- Dagbladet 6. september 1999: «Slik vil staten slanke deg»
- Dagsavisen 6. november 1999: «Ungjenter har slankehysteri»

Feilslått feking mot «queer» teori

Replikk til Annick Prieur og Bera Moseng

*Av Ellen Mortensen, Paal Bjørby,
Reidar Lie, Gry Brandser og Birger Angvik*

Det er med forundring vi leser kritikken av «queer theory» med tittelen «Sorry, we don't speak Queer», ført i pennen av Annick Prieur og Bera Moseng i siste nummer av *Kvinneforskning* (3–4/2000). Et minstekrav til en faglig kritikk er at de tekster man kritiserer blir fremstilt på en saklig og etterrettelig måte. Så skjer dessverre ikke i denne artikkelen, der det synes viktigere å polemisere mot en skyggefiende – noen lugubre, uidentifiserte litteraturvitere – enn å argumentere på en faglig forsvarlig måte.

Fremstillingen er full av faktiske feil og misforståtte teorier og problemstillinger. Vi kan f.eks. trekke ut påstanden om at «alt – matematiske modeller, ritualer, personlige identiteter, handlende mennesker, sosiale strukturer og samfunnet som helhet – blir forstått som om de var tekster» (s. 145). Et slikt utsagn er på ingen måte dekkende for hva sentrale «queer»-teoretikere skriver og vitner om at forfatterne har misforstått hele problematikken, eller – i motsatt fall – at de bevisst forsøker å misrepresentere teoriene i håp om å diskreditere dem. I de «queer»-tekstene vi har lest, har vi til gode å støtte på teoretikere som hevder at mennesker eller samfunnet *er* tekster.

Det de derimot forsøker å problematisere er hvordan diskurser som vi tar i bruk i møtet med fenomener i verden, påvirker

måten vi forstår disse fenomenene på. Judith Butler tilnærmer seg spørsmålet ved å vise hvordan språket innvirker på hvordan ting og mennesker gestaltes, også rent materielt. Språkets inndelinger i binære, hierarkiske kategorier, f.eks. heteroseksuell/homoseksuell, er således avgjørende for hvordan fenomenene materialiserer seg som sansbare objekt og hvordan de fremtrer som erkjennelsesobjekt. Dette grunnleggende poenget er gått disse (positivistiske?) samfunnsvitene hus forbi. De ser ut til å leve i den villfarelse at deres egne språklige kategorier står i en nærmere og mer naturlig forbindelse med fenomenene enn det «queer»-teoretikernes språk gjør.

Dermed blir alle de påfølgende argumentene sørgelig feilslåtte, og etter dette følger en rekke usaklige og ukorrekte påstander som de så klistrer på samleetiketten «queer theory», som f.eks: «alt kan reduseres til diskurser»; «queer-forståelsen opererer med en antakelse om at individet ville være helt fritt fra det sosiales innflytelse om det bare var bevisst diskursenes disiplinerende kraft»; «alle referanser til kropp og biologi avskrives som essensialisme»; «lysten [...] reduseres til dens sosiale aspekter»; «kjønn fremstår som teaterkostymer»; «alle tekster bli tildelt samme rett til gyldighet»; «queer teori [har] en avvisende

holdning til kategorier», osv. Listen kunne ha vært forlenget, og den gjennomgående tendensen er at argumenter blir fremsatt som om de kom fra «queer»-teoretikerne, mens det i realiteten er forfatterne egne feillesninger og sleivete fremstillinger som presenteres som fakta. For øvrig siteres sjelden «queer»-teoretikerens originaltekster, men blir i stedet forsøkt arrestert gjennom mer eller mindre vellykkede sekundære kilder.

Prieur og Moseng introduserer Toril Moi som en alternativ teoretiker for homse- og lesbeforskningen. Slik vi ser det, bør vi stille oss kritiske til et slikt forslag, da vi mener Mois teoretisering av kjønn og seksualitet i boken *Hva er en kvinne?* er høyst problematisk, sett fra vårt marginale ståsted som lesbe- og homseforskere. Videre blir Pierre Bourdieu lansert som en mulig redningsmann, og da som en teoretiker som angivelig står i opposisjon til «queer»-teoretikerne. Dette blir også misvisende og utgjør nok et eksempel på Prieur og Mosengs mangelfulle orientering i feltet, da det vrirler av referanser til Bourdieu i flere «queer»-tekster – ikke minst hos Butler.

Når Prieur så velger å anvende sin egen forskning som et korrektiv til «queer»-teorien, risikerer hun at dette kan bli tolket som et forsøk på å markedsføre seg selv. Med all respekt for Prieurs «deltakende observasjons»-studier av transene og homsene i Mexico City, må det være tillatt å stille seg tvilende til om denne forskningen evner å vise veien i homse- og lesbeforskningen og samtidig makter å tilbakevise en hel teo-

riretning. Det paradoksale er at hennes egen fremstilling av sin forskning i Mexico bidrar til å avdekke hvor lite adekvate kategoriene blir i møtet med disse seksuelle ytringene. I stedet for å befestе kategoriene «gyldighet» og «universalitet», fører Prieurs såkalte opprydning til at hun går seg vill i en absurd labyrinth av kategorier og subkategorier. Det sier seg selv at det kreves høy lingvistisk kompetanse for å kunne fange subtiliteten og lekenheten i måten disse seksuelle minoritetene anvender kategoriene på. Faren for å skyte seg selv i foten blir derfor desto større.

Med hvilken rett fremstiller Prieur og Moseng seg selv som premissleverandører innenfor dette nye forskningsfeltet, når de i utgangspunktet forsøker å kvele en teoretisering som introduserer nye og viktige tilnærmingmåter? Og er det et gyldig argument at disse har vokst fram i de universitære homse- og lesbemiljøene i USA? Hvordan kan man i så fall legitimere å komme dragende med Bourdieu på fransk under armen og slik pretendere å kunne si noe nytt og banebrytende om f.eks. lesbiske sjøsamere i Kåfjord?

Vi bare undrer oss og spør ...

*Ellen Mortensen, Seksjon for allmenn
litteraturvitenskap*

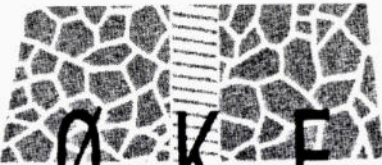
Paal Bjørby, Nordisk institutt

Reidar Lie, Filosofisk institutt

*Gry Brandser, Institutt for administrasjon
og organisasjonsvitenskap*

*Birger Angvik, Seksjon for spansk språk
og latinamerikastudier*

alle ved Universitetet i Bergen

B Ø K E R

Kommentarer til en skolebok i filosofi

Ved Elin Svenneby

Inga Bostad og Hilde Bondevik:
Tenkepauser. Filosofi og filosofisk refleksjon 1
Akribe, Oslo 2000

To erfarne og kunnskapsrike philosophicum-lærere med sikker språkfølelse og pedagogisk teft har gått sammen om å skrive innførbok i filosofi valgfag for videregående skole. De to forfatterne er dertil begge av kvinnekjønn, noe som gjorde at jeg forventet å finne refleksjoner over kvinnens plass i filosofifaget. Og det gjorde jeg også, i langt høyere grad enn det som er vanlig i de bøkene som brukes til examen philosophicum. Men det er noen grunnleggende problemer forbundet med å skrive en skolebok i filosofi, og det er noen grunnleggende problemer forbundet med kjønnsproblematikken i faget. Disse problemene preget min horisont under lesningen, så mine kommentarer til prosjektet relaterer seg både til det pedagogiske, det filosofifaglige, det feminist-filosofiske og det skolefaglige.

Pedagogiske kommentarer

Boka gjennomgår hele filosofihistorien. Innledningskapitlet heter «Kjærlighet til

visdommen». Så følger i kronologisk rekkefølge: den eldste greske filosofien, middelalderen, renessansen, opplysningstiden, kampen om mennesket og naturen (Marx, Darwin, Freud) og eksistensfilosofien (Kierkegaard, Hegel, Sartre, Zapffe, Nietzsche, Wittgenstein). De fem siste kapitlene, som utgjør en tredjedel av boka (ca. 50 sider) er tematisk orientert: feminisme, økofilosofi, kunnskapsteori, etikk og østlig filosofi.

Metoden i den filosofihistoriske delen består i å gripe det vesentligste i den enkelte filosofers tanker og formidle det med samme entusiasme i forhold til dem alle. Ikke ulikt fagets grand old man Arne Næss' filosofihistorie, som jeg leste til forberedende i 1972. Han blir da også sitert flere ganger og er dessuten avfotografert spaserende i samtale med Inga Bostad; et eksplisitt forbilde, altså. Både når det gjelder formidlingsgrepet og den åpne innstillingen skiller boka seg positivt ut blant dagens filosofibøker. Dessuten er den rikt illustrert og lekker både å se på og å holde i. En pedagogisk skolebok med korte avsnitt, enkle setninger og velvalgte og gjennomtenkte eksempler.

Tittelen «Tenkepauser» henspiller på spørsmålene etter hvert avsnitt (her finnes også «Til samtale», «Skriveoppgaver» og

«Filosofiske nøtter»). Tenkepausene skal gi elevene selv mulighet til å sette i gang med refleksjoner ved å forsøke å svare på spørsmål som relaterer seg til den nettopp gjennomleste teksten. Siden boka for øvrig forsøker å formidle filosofihistorien så perspektivløst som mulig, er disse pausene ment å åpne for elevenes egne perspektiver. Helt i tråd med postmoderne pedagogikk, men for at det skal fungere, kreves det nok en ikke bare aktiv, men også kritisk lærer, en som kan åpne opp for diskusjon gjennom et tydeligere standpunkt enn hva forfatterens empiristiske metode evner. Jeg vil tro at det blir nødvendig med samtalepauser i klasserommet for at det skal kunne bli tenkepauser på skoleveien. Men så mye desto bedre.

Filosofifaglige kommentarer

Innholdsmessig kan det trekkes litt her og der. Jeg reagerte for eksempel under lesningen av Platon. Det sies at fangen i hulelignelsen «selvfølgelig» snur for å gå tilbake til hulen og fortelle de andre om det han har sett (s. 25). Det som er selvfølgelig, er at han går tilbake, tvinges inn i hulen igjen fordi lyset blir for sterkt. Men det er *ikke* selvfølgelig at det er *for* å fortelle de andre om opplevelsen. Sokrates – som fangen vel er et bilde på – var nok noe mer spesiell enn folk flest på den måten. Jeg trekker fram dette eksemplet, fordi det er en tendens i boka til at mye blir nettopp litt for selvfølgelig – og litt for historieløst. Platon skal f.eks. også ifølge forfatterne ha ment at: «Når vi tenker gjennom det vi ser og hører rundt oss, danner vi oss begreper om tingene.» Men hva skulle han da med den sokratiske, kritiske samtalen og det aktive forholdet til den andre? Dette ser ut til å være en litt for moderne oppfatning av den antikke tenker.

Avsnittet om Kant og estetikk, for så å velge et viktig eksempel fra moderne filosofi, er for kort og derfor ikke helt begripelig. «Kunsten bør gjøre noe med oss som

mennesker,» mente Kant, «den bør gjøre oss til bedre mennesker, mer bevisste moralsk sett. Kunst har altså noe med dannelse å gjøre» (s. 77). Å forklare hva den reflekterende dømmekraft er, er riktignok ikke det enkleste problemfeltet å gi seg ut på. Likevel kunne jeg nok ha ønsket meg at dette viktige punktet hadde fått større plass og at den «interesseløse interesse» som fellesnevner for det rette forhold til så vel kunstverker (estetisk) som mennesker (etisk) kunne danne grunnlag for en tenkepause.

Om Zapffes biosofi står det at den er en «tenking om livet» som «sier noe om hva det vil si å være menneske til forskjell fra alt annet som lever» (s. 104). Jeg ville vel heller ha sagt at det er livsvisdom, og at det nettopp ikke handler så mye om forskjeller som likheter mellom oss levende vesener og vårt jordiske skjebnefellesskap.

Feministfilosofiske kommentarer

Når boka fra og med «Feminisme» (s. 109) uten forvarsel så går over til å bli mer systematisk orientert, merker jeg at jeg her savner en mer historisk gjennomarbeidet framstilling. Det er selvsagt utmerket å framheve Simone de Beauvoir, og alt som står om nyere feminisme (forskjellsfeminisme) og kjønnsperspektiv på antikken er relevant. Men for at elevene skal få tak i hvordan kjønnsforholdene har kunnet endre seg så vidt mye gjennom historien, må kvinnekampen etter mitt syn knyttes nærmere til så vel klassekampen spesielt som til den økonomisk-politiske historien generelt.

Teksten er gjennomgående feministisk i betydningen kritisk og reflekterende i forhold til androsentrisme, men vi finner også eksempler på det motsatte. Bruken av Leonardo da Vincis «Det menneskelige legemets proporsjoner» (1490) – hans berømte nakne mann innskrevet i kvadrat og sirkel – som første bilde, kommenteres

ikke. Og på bokas siste side siteres Zapffe, som ikke akkurat kan sies å være berømt for kvinnevennlighet: «[...] filosofien skal kaste lys over det eneste fornødne og brændende problem, hvad det betyder at være menneske.» Det burde være unødvendig å minne om at de eksempler feministisk filosofi har gitt oss tvers gjennom filosofihistorien der det menneskelige brukes synonymt med det mannlige, er legio. Med en slik «ramme» visner liksom de friske kvinneperspektiv-skuddene som det finnes så mange av, selv om det skal tilføyes at vi under Zapffe-sitatet finner bildet av «Den lesende Katja». Hva det betyr å være menneske blir for stort og intetsigende i dag. Hva det betyr å være kvinne også, for all del. Det kvinnelige er jo like lite en essens som det menneskelige. Gjennom boka er mange av de nye kunnskapene om kjønn som strevsomt er blitt forsket fram i løpet av de siste tiårene i faget vårt, oppfanget og integrert i teksten. Burde ikke denne rammen dermed ha fått en «tenkepause»?

En personlig kommentar

Det jeg liker dårligst å nevne, er at jeg ser ut til å være den eneste av oversetterne av originaltekst som er brukt, men ikke kreditert ved navn eller verk. Jeg gjenkjente naturlig nok ordlyden i et avsnitt jeg har oversatt fra engelsk etter Simone de Beauvoirs *The second sex*. Dermed skjules også forlaget Emilia, som står bak angjeldende utgivelse fra 1999, mens Pax (1973) får æren for det hele. En glipp på linje med andre skjønnhetsfeil, som at Eilif Peterssens

maleri «Sommernatt» fra 1886 er gjengitt opp ned eller at han har fått navnet sitt feil stavet (Pederssen)?

Skolefaglige kommentarer

Et langt viktigere og grunnleggende spørsmål er om filosofifaget skal presenteres som et skolefag med fasit, som et spekulativt fag med spørsmål som kan diskuteres «ut i det blå», eller om det ikke heller bør konstrueres på en måte som tar bedre vare på det kritiske og problematiserende. Det samme spørsmålet kan stilles i en annen retning: Bør kvinneperspektivet framstilles som så selvfølgelig at (det problematiske) grunnlaget for våre forståelser av kjønn forsvinner?

Min konklusjon blir at boka, nettopp på grunn av sitt credo at «Alt kan diskuteres», må oppfattes som en nokså ukritisk og lite problematiserende innføringsbok i en veltablert akademisk disiplin. Selv om det er befriende at filosofene ikke framstilles som hverandres verste fiender, blir det vanskelig å forstå hvordan de da kunne komme fram til så ulike syn på sakene. Når det blir så konfliktfritt, blir det også veldig teoretisk. Hva skal en egentlig bruke dette faget til i praksis, vil eleven spørre. Vil hun få lyst til videre (filosofi)studier, vil hun bli aktivisert til å tenke selv? Det kan bare utprøvingen av boka gi svar på. Jeg er spent på hva lærere og elever i videregående skole melder tilbake.

Elin Svenneby
førsteamanuensis
Institutt for filosofi
Universitetet i Tromsø

Historia som kulturprodukt

Ved Birgitta Svensson

Anne Eriksen:

Historie, minne og myte

Pax forlag, Oslo 1999

Att begrepp som minnen, erinran, kulturarv och tradition är kulturprodukter och konstruktioner betraktar vi idag närmast som självklart. Men hur är det med historien? Är till och med den skapad av någon, utifrån specifika värden och förhållningssätt, kanske också som dröm eller ideologi? Är det rent av så att historien är beroende av våra minnen, myter och traditioner för att över huvud taget intressera oss? Detta är frågor som Anne Eriksen söker svar på i tio lättillgängliga essäer om hur minnesproduktionen går till i det moderna samhället.

Inledningsvis möter vi Clio och Mnemosyne – och får veta att Eriksens bok är att betrakta som en släktkrönika, som vill veta vad som hänt med Mnemosyne – minneskonstens gudinna – då Clio – historiens gudinna – framstått som den härskande. För att få veta hur historien förändrats i den nationsbyggande moderniteten går hon också bortom det moderna till den klassiska historieskrivningen och kommer så småningom fram till vår egen senmoderna tid, där historieskrivningen förändrats till en mer lekfull och exotisk historia.

Historia är en kulturprodukt som skänker såväl enskilda människor som hela grupper och nationer identitet och tillhörighet. Historia har kommit att bli så viktigt att vi inte bara har rätt till vår förflutenhet, utan till och med har skyldighet att höra hemma i historien. Att vara historielös blir närmast liktydigt med att vara asocial, konstaterar Eriksen och går så långt som till att

kalla historieintresset för en folksport. Att vi är oerhört intresserade av historia är omvittnat. Varför vi är så beroende av historien för vårt identitetsskapande att den kommit att betraktas som en naturlig del av oss, är emellertid en fråga som först nu börjar uppmärksammas. Eriksen sluter upp i raden av forskare som framhåller vikten av att undersöka hur det går till när historien skapas av vår egen tids intresse för det förflutna och konstaterar att historia är en kulturprodukt, som ingår i samtidens betydelsesammanhang. Som sådan bör den också, menar hon, utforskas av kulturforskare som förmår se forskaren som skapare av verkligheten, medan historikerna tenderar att bidra till en förstärkning av den självklara »naturliggjorda» historien.

Hon låter David Lowenthals uttryck att det förflutna är ett främmande land beskriva vad som skett med historien i det moderna samhället. Den har överlämnats till experter, och i ett samhälle där en lineär tidsuppfattning är den gängse, går utvecklingen alltid framåt varför det förgångna inte bara framställs som annorlunda utan också såsom stående på ett lägre utvecklingsstadium. Ett modernt expertsystem har banat väg för en periodisering eller historisering, där varje steg i utvecklingen förstås utifrån sina förutsättningar. Eriksen uttrycker det elegant som att etableringen av historia som expertsystem och forskningsämne kan ses som en vetenskaplig tematisering av några av modernitetens element. I vår kultur förser historikerna oss med de förklarande berättelser som religiösa myter hanterar i andra kulturer. Då historikerna förvaltar våra relikvier, ritualer och kultplatser måste

vi också se till att bli delaktiga i historien för att få identitet i sociala sammanhang.

I den klassiska historiesynen, här förmedlad till oss med hjälp av Mallings patriotiska «folkbok», är det likheterna och de allmänna egenskaperna som är av vikt och värde. Så småningom läggs emellertid allt större vikt vid nationen och den gemensamma staten i historieskrivningen och som svar på detta etableras den moderna historievetenskapen. Fortfarande, menar Eriksen att det nationella draget i historieskrivningen är starkt, i betydelsen att olika händelser och omständigheter omtalas i förhållande till Norge som nation. Samtidigt har den plats som berättelser om historia knys till, kommit att få allt större betydelse. Att knyta historien till en plats ger berättelsen mening samtidigt som berättelsen blir en tolkning av landskapet, skriver Eriksen. Med hjälp av de Certeaus påstående att rummet förhåller sig till platsen som det talade språket till språkets struktur, dvs. att rummet är platsens tal, betonar hon platsers sociala och relationella prägel.

Nationen behöver inte bara en plattlig eller landskaplig anknytning, den kräver också hjältar och hjälteberättelser och en sådan handlar om Anna Colbjörnsen och kvinnliga hjältar. Men det gick inte att införliva denna den kanske populäraste av Norges nationalhjältar i folktraditionen, eftersom nationalstaten fungerar både inkluderande och exkluderande. Hjalterollen gick helt enkelt inte att förena med 1800-talets kvinnosyn. Den narrativa styrkan i berättelsen om henne var att hon förmådde förena både manligt och kvinnligt utan att upphäva någondera. Detta gick inte an i ett samhälle som strävande efter att bevara åtskillnaden av manligt och kvinnligt, varför historieskrivningen om henne betonade det kvinnliga. På så sätt blev det historiskt korrekta också till ett historisk korrektiv, dvs att hon borde veta sin plats!

Med sin sedelärande beskrivning av vad som hände med berättelsen om Anna Colbjörnsen visar Anne Eriksen också på skillnaden i forskningstraditioner mellan

ämnena folkminnesvetenskap och historia. Även om folkminnesvetenskapen deltog i skapandet av en nationell kultur, fanns det här en fundamentalt annorlunda syn på förhållandet mellan historia och minne, där skapandet av lokala folkkulturer också bidrog till att ge form åt moderniseringsprocessen. Traditionen blev den *kontext* mot vilken det moderna artikulerades som *text*.

Historia och minne skiljer sig också åt genom att den förra framställs som högtidligt och pålitligt, medan minnet uppfattas som något privat och personligt. Eriksen argumenterar emellertid för att minnet, erinran, hågkomster inte bara är ett individuellt fenomen utan också en grundläggande social aktivitet. Minnen kan som en del av samhället också förstås och studeras som kulturella uttryck. Med sociologen Halbwachs konstaterar hon att det nästan alltid är en social situation som får oss att minnas samt att minnen alltid har en social ram. I ett ovanligt tydligt exempel om hur ett barn som skrämts då det plötsligt blivit ensamt i skogen, inte skrämdes av skogens förändring utan av att den sociala situationen förändrats – barnet hade blivit ensamt – det var det som skapade rädslan och det var det som skapade minnet.

I en mycket intressant uppgörelse med modernitetsteoretiker som Giddens och Bauman, menar Eriksen, att de alla fångats i vad hon kallar den romantiska fällan, som framställer det förmoderna som «en guldålder av oskuld, naturlighet, organisk samhörighet, täta sociala relationer, stabila religiösa förhållanden, oproblematiserade traditioner osv. osv.». Detta annorlunda hos det förflutna har producerats huvudsakligen för att bekräfta modernitetsteoretikernas egna teorier om samtiden.

Det enda vi kan vara säkra på är att det förflutna var annorlunda. I den här boken framställs minnena som mer meningsbärande vittnesbörd om detta främmande land, då de utgör den subjektiva delen i en dialog med den mer objektiverande historien. De bygger på något som knys till identitet och kontinuitet, på levtt liv, erfaren tid och ett

varaktigt subjekt. Minnen kännetecknas av begrepp som erfarenhet, upplevelse; av sinnesintryck där också anknytningen till en bestämd plats är viktig. Det går bra att ha flera olika historiska tolkningar sida vid sida, menar författaren, liksom man kan riva eller förstöra monument som man inte längre vill ha, medan det är betydligt svårare att förklara sig oenig med sina egna upplevelser eller vara motståndare till sitt eget minne.

Hur går det då till att förvandla historia till minne? Det sker genom historiska minnesriter och genom den magiska kraft som platser är fulla av. Eriksen använder sig av Connertons bägge aspekter på riter – att de är performativa yttringar och ett formaliserat språk – för att visa hur riten skapar en identifikation som utesluter den misstro som kan uppstå gentemot en berättelse. Det som också kännetecknar minnesriter är att de återkallar händelser utan att nödvändigtvis återkalla berättelser. Rit som minne ger erfarenhet, inte kunskap! Riter och platser kan med det kollektiva minnets hjälp få människor delaktiga även i sådant som de inte själva varit med om. Därmed kan också den som blivit delaktig av ett kollektivt minne, minnas sådant som hon egentligen aldrig själv har varit med om, då det ingår i den gemensamma historien. Det kollektiva minnet blir en tolkningsram för dem som är del av den «rätta» och goda historien. De som däremot inte ingår i den kulturella gemenskapen, kan inte berätta sin historia som ett kollektivt minne. Deras historia blir istället upprätthållen som «en kategori i det kollektiva minnet». Om man försöker berätta en historia som inte återfinns i det kollektiva minnet, blir man helt enkelt kulturellt osynlig. Men hur skall då ett motminne göra sig gällande? Det är svårt att bli en del av det kollektiva minnet om man hävdar ett alternativt eller oppositionellt minne, menar Eriksen. Det officiella, kollektiva minnet är mycket starkt i sina moraliska värderingar och universella kategorier.

Under rubriken *Om glädjen av en god ruin*, får läsaren stifta bekantskap med

såväl innebörden i hederbetygelsen kulturminne som i begreppet ruinvärde. Som ett genomgående tema har Eriksen i boken hävdatt betydelsen av det expertvälde som vuxit fram under moderniteten och i förhållande till kulturminnen återfinns detta som en motsättning mellan folket och experterna. Förhållandet visar sig emellertid vara mer komplext då man tittar närmare på det. En ruin är förvisso en kvarleva från en annan tid, men den utgör samtidigt en materiell lämning som ger tillgång till en immateriell verklighet och med exemplet hur motstridiga åsikter angående Hamardomens restaurering och bevarande skulle hanteras, förstår vi hur man genom att ge återinvigningen en alldeles bestämd innebörd, en symbolisk inramning och en rituell funktion, kunde skänka lokalbefolkningen deras lokala identitet åter.

På samma sätt tjänar Trondheimsjubileet syftet att visa hur ritual och minnesmarkeringar kan åstadkomma både en gemensam värdegrund och ge utrymme för nytolkningar som var och en kan anpassa efter sina önskemål. Sammanfattningsvis drar Eriksen paralleller mellan vårt senmoderna historiebruk och både det förmoderna och det moderna. Historien är både ett magasin över mänskliga dygder och laster som de förmoderna historieskrivarna såg det och det främmande förtrollade land som den blivit i moderniteten. Det förflutna har således fortfarande sin kraft i att vara autentiskt, men det har förlorat sin auktoritet. Det är i samtiden historia skapas och därmed vår tid som har makt att bestämma över historien.

Den här boken bör skänka många läsare en lärörink insikt i minnets och historieskrivningens makt och vedermödor. Den väver samman tydliga, konkreta exempel med teoretiska överväganden och metodologisk eftertanke. Något som inte problematiseras i denna för övrigt utmärkta bok är emellertid begreppet kulturhistoria, tvärtom förefaller det vara ett slags syntetiserande begrepp mellan historieskrivning och kulturforskning?

Avslutningsvis konstaterar författaren att historismen är ett svar på den moderna erfarenheten av en oundgänglig och kontinuerlig förändring. På så sätt menar hon också att historien får auktoritet som *förklaring* utan att för den skull få auktoritet som *mönster*. Historikerna kan i sin egenskap av experter tolka och förklara det förflutna, men det är genom kulturminnen, historiska platser, museer och historiska minnesfester som vi andra kommer i kontakt med platser och situationer som bildar mönster i vår förflutenhet. Eriksen avslutar sin bok med

orden «Historien kan bara fylla sin uppgift i samhället om den angår någon. Den måste omvandlas till minnen, till egna erfarenheter och egen reflektion». Därmed har vi också förstått betydelsen av orden «Clio är Historiens musa, men hennes såväl som alla musers moder är Mnemosyne»!

Birgitta Svensson
docent
Etnologiska institutionen
Lunds universitet

Arbeiderkvinner og barnebegrensning i 30-årene

Ved Tone Schou Wetlesen

Hilde Danielsen:

Dei moderne kvinnene i Odda. En studie av mødrehygiene og barneavgrensning i mellomkrigstida

Norsk vasskraft- og industristadmuseum, Tyssedal, 2000

Boken handler om en overgangsfase i kvinne- og familiehistorie da barnetallet tenderte til å krympe fra 6–7 til 2–3. Denne «stille» revolusjonen eller demografiske overgang hadde pågått i Norge fra slutten av 1800-tallet og blir gjerne knyttet til industrisamfunnets gjennombrudd. Fruktbarhetsnedgangen er et komplekst fenomen der mange faktorer virker sammen. Utvilsomt hadde fruktbarhetsfallet stor betydning både økonomisk og familiemessig og da særlig for mødrenes arbeidssituasjon og helse. Danielsen undersøker hvordan barnebegrensningen tok form i et ensidig industrisamfunn som Odda. Det er først og fremst arbeiderklassekvinnenes liv hun tar for seg, og hun belyser hvordan kvinnene utformet sine liv i vekselspill mellom ideologi og hverdagsliv. Boken er en revidert utgave av Danielsens hovedoppgave i etnografi.

Som bokens tittel indikerer undersøker forfatteren barnebegrensning på flere nivåer: Samfunnsnivå kommer inn der hun tar for seg debatt og organisatoriske initiativ for å få opprettet mødrehygienekontorer. Det var på disse kontorene gifte kvinner som allerede hadde fått barn, skulle få veiledning og hjelp til å begrense barnetallet.

Individnivået blir i Danielsens bok illustrert gjennom bruddstykker av kvinners livshistorier. Mennenes livshistorie knyttet til seksualitet og barnebegrensning er som vanlig i denne type forskning ikke trukket inn. Det er beklagelig, da mye tyder på at det særlig var mennenes praksis som endret seg i denne overgangsfasen. Mennenes fravær kan ha å gjøre med at Danielsen benytter sekundære kilder på individnivå der kvinner ble intervjuet. Barnebegrensning var ingen hovedproblemstilling for livshistorieintervjuene, og det kan være en av årsakene til at intervjusitatene er heller knappe og lite utdypende på dette punkt. Materialet er derimot fyldigere når det gjelder beskrivelser av slitet og strevet som de barnebegrensende kvinnene opplevde i oppvekstfamilien. Intervjusitatene tyder på at bestemorgenerasjonens liv virket som en negativ modell for de «moderne» kvinnene som ofte måtte hjelpe til med yngre søsken og som ikke fikk mulighet for videre skolegang. Danielsen bygger også på egne intervjuer som omhandler organiseringen av mødrehygienekontorer. I tillegg benytter hun skriftlige kilder som referater fra herredstyremøter og helsestasjonsarkiver.

Danielsens undersøkelse belyser hvordan radikale organisatoriske initiativ og tilbud om en frigjørende praksis ved hjelp av prevensjonsteknologi kan bidra til å endre holdninger og praksis, men uten at de moderne hjelpemidlene blir tatt i bruk. Materialet tyder på at parene lyktes i å begrense barnetallet ved hjelp av tradisjonelle me-

toder som avholdenhet eller avbrutt samleie. Dette stemmer med funn som tidligere er dokumentert og viser at revolusjonen skjedde på tilsvarende måter så sent som i mellomkrigstiden i et lokalsamfunn der den sosialistiske og kommunistisk orienterte fagbevegelsen sto sterkt. Avgjørende for at barnebegrensning ble utbredt var at kvinners holdninger til ekteskapelig samliv endret seg. I stedet for å se det som en plikt å stille opp for å tilfredsstille mannens seksuelle behov, stilte de krav til mannen og til seg selv om å kontrollere og disiplinere seksualiteten. Skamfølelse og seksualtabuiserende holdninger synes å ha spilt en rolle for valg av metoder. De radikale kreftene som arbeidet for reformer, som sosialistiske kvinneorganisasjoner og sosialistiske legers foreninger, har bidratt til å endre kvinnes holdninger og mentalitet. Danielsen legger særlig vekt på husmorlagenes funksjon der kvinnene fant et diskusjonsforum som bidro til bevisstgjøring og styrket selvtillit. Også husmorlagene i Odda var ledet av radikale krefter. Reformatorene hadde sterke krefter mot seg der det ble advart mot umoral og usedelighet dersom prevensjonsmidler ble alminnelig og lett tilgjengelig. Til tross for motstand blant vektige mannsdominerte miljøer ble tobarnsnormen utbredt, og som en følge av dette ble store barneflokker forbundet med skam.

Danielsen påpeker tendenser i tiden til polarisering av menns og kvinners seksualitet der menns behov fremstår som umettelige mens kvinner fremstilles som frigide. Også Nic Waals bidrag tolkes inn i dette

mønster. Her tror jeg et grundigere studium av Waals holdninger og nærhet til Wilhelm Reichs seksualteori ville bidratt til en annen konklusjon der kvinnens rett til og muligheter for seksuell utfoldelse betones.

Danielsen presenterer sitt stoff på en klar og oversiktlig måte, og hun viser god evne til å reflektere over komplekse sammenhenger. Boken har sin styrke i at den belyser problematikken på flere nivå. Svakheten ligger i materialets heterogenitet og i at det potensial som ligger i livshistoriske og biografiske metoder bare i liten grad er utnyttet. På dette punkt kunne forfatteren tatt klarere forbehold om studiens begrensninger. Boken er likevel leseverdig blant annet fordi den illustrerer hvordan modernisering kan bringe reproduksjonen i klemme. Da industrisamfunnet brøt frem, kom reproduksjonen i klemme i arbeiderbefolkningen på grunn av økonomisk og boligmessig knapphet. De samfunnsmessige fordelingsproblemene ble løst gjennom et tøylet seksualliv som begrenset barnetallet i den enkelte familie. I dag er mulighetene som moderne prevensjon gir for seksuell utfoldelse tatt i bruk, men reproduksjonen er fortsatt i klemme. Den lave fruktbarheten i de fleste industrialiserte land, der befolkningen ikke lenger reproduseres, indikerer dette.

*Tone Schou Wetlesen
førsteamanuensis*

*Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo*

BIDRAGSYTERE

Carin Franzén, forsker
Litteraturvetenskapliga institutionen,
Stockholms universitet,
SE-106 91 Stockholm
Tlf.: +46 8 16 14 82
E-post: carin.franzen@littvet.su.se

Elisabeth L'orange Furst, førsteamanuensis
Sosialantropologisk institutt, Universitetet i
Oslo, Pb 1091 Blindern, 0317 Oslo
Tlf.: 22 85 83 16
E-post: e.l.furst@sai.uio.no

Marte E. Halse, førsteamanuensis
Institutt for nordistikk og litteraturviten-
skap, NTNU, 7491 Trondheim
Tlf.: 73 59 81 46
E-post: marte.halse@hf.ntnu.no

Beatrice Halsaa, forsker
Senter for kvinneforskning, Universitetet i
Oslo, Pb 1040 Blindern, 0315 Oslo
Tlf.: 22 85 87 43
E-post: beatrice.halsaa@sfk.uio.no

Sissel Lie, professor
Romansk institutt, NTNU, 7491 Trondheim
Tlf.: 73 59 65 08
E-post: sissel.lie@hf.ntnu.no

Harriet Bjerrum Nielsen, professor
Senter for kvinneforskning, Universitetet i
Oslo, Pb 1040 Blindern, 0315 Oslo
E-post: h.b.nielsen@sfk.uio.no

Bente Rasmussen, førsteamanuensis
Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
NTNU, 7491 Trondheim
Tlf.: 73 59 17 06
E-post: Bente.Rasmussen@svt.ntnu.no

Elin Svenneby, førsteamanuensis
Institutt for filosofi, Universitetet i Tromsø,
9037 Tromsø

Tlf.: 77 64 59 17
E-post: elins@fil.uit.no

Birgitta Svensson, docent
Etnologiska institutionen, Lunds universitet,
Finnegatan 8, SE-223 62 Lund, Sverige
Tlf.: +46 222 75 65
E-post: birgitta.svensson@etn.lu.se

Tone Schou Wetlesen, førsteamanuensis
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi,
Universitetet i Oslo, Pb 1096 Blindern,
0317 Oslo
Tlf.: 22 85 52 10
E-post: t.s.wetlesen@sosiologi.uio.no

Hege Widerberg, hovedfagsstudent
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi,
Universitetet i Oslo
E-post: hegew@student.sv.uio.no

Birger Angvik, professor
Seksjon for spansk språk og
latinamerikastudier, Universitetet i Bergen
E-post: birger.angvik@roman.uib.no

Paal Bjørby, førsteamanuensis
Nordisk institutt, Universitetet i Bergen
E-post: paal.bjorby@nor.uib.no

Gry Brandser, universitetsstipendiat
Institutt for administrasjon og organisa-
sjonsvitenskap, Universitetet i Bergen
E-post: gry.brandser@aorg.uib.no

Reidar Lie, professor
Filosofisk institutt, Universitetet i Bergen
E-post: Reidar.Lie@fil.uib.no

Ellen Mortensen, professor
Seksjon for allmenn litteraturvitenskap,
Universitetet i Bergen
E-post: Ellen.Mortensen@lit.uib.no

I dette nummer:

Sissel Lie: Skriverens indre og ytre lesere

Marte E. Halse: Hvem er jeg og hvem kan jeg være når jeg skriver?

Carin Franzén: Öppenheten i det andra

Bente Rasmussen: Kollektivsvake kvinner og kollektivsterke menn?

Kommentar

Harriet Bjerrum Nielsen: Et innpust og et utpust – om artikkelskrivning i kvalitativ samfunnsforskning

Beatrice Halsaa: «Alt har sin tid» – Tre redaktører ser tilbake på sitt hjertebarn

Elisabeth L'orange Fürst og Hege Widerberg: Fettfobi og kvinnekropp

Ellen Mortensen, Paal Bjørby, Reidar Lie, Gry Brandser og Birger Angvik: Feilslått fekting mot «queer» teori

Kvinneforskning nr. 1001